Oktatáskutatás a 21. században

8.

Vincze Tamás

ÖRÖK MAGYAR PROFESSZOR ÜZENETE

Tanulmányok Karácsony Sándorról

Vincze Tamás (szerk.)

Örök magyar professzor üzenete

Tanulmányok Karácsony Sándorról

DUPress

Oktatáskutatás a 21. században

8.

A sorozatot szerkeszti:

Prof. Dr. Pusztai Gabriella

Debreceni Egyetem, Neveléstudományok Intézete, egyetemi tanár
Debreceni Egyetem, Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, programvezető

DUPress

Vincze Tamás (szerk.)

ÖRÖK MAGYAR PROFESSZOR ÜZENETE

Tanulmányok Karácsony Sándorról

DUPress

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2019

A kötet megjelenését támogatta:

A szerkesztő munkatársa:
Fenyő Imre

Szerzők:
Bíró István, Brezsnyánszky László, Deme Tamás, Fenyő Imre,
Fülöp Mihály, Győri L. János, Heltai Miklós, Kálmán Antalné,
Lányi Gusztáv, Ugrai János, Vincze Tamás

Lektorok:
Baráth Béla, Csorba Dávid, Fenyő Imre, Hodossi Sándor,
Pusztai Gabriella, Vincze Tamás

Borítóterv és műszaki szerkesztés:
M. Szabó Monika

A címlapon látható fotó forrása:
Magyar Cserkész (folyóirat), XXVIII. évf. 2. sz., 14. oldal

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISSN 2559-8864
ISBN 978-963-318-814-9

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
https://dupress.unideb.hu
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
A nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2019-ben

DUPress

TARTALOM

Előszó 7

I. Örökség és kontextus

Győri L. János
Karácsony Sándor és a Debreceni Református Kollégium 15

Ugrai János
Határok, hatások. A debreceni és a sárospataki református kollégium viszonya a 19. század első felében 27

Brezsnyánszky László
Karácsony Sándor és a reformpedagógia
(A klasszikus és modern nevelés határán) 39

Lányi Gusztáv
Karácsony Sándor és a korabeli hazai pszichológia 48

II. Szövegek vallatása

Fenyő Imre
Karácsony Sándor a *Protestáns Tanügyi Szemle* és a *Protestáns Szemle* lapjain 71

Bíró István
Karácsony Sándor viszonya a népi kultúrához 96

Vincze Tamás
Hasonlóságok és különbségek Karácsony Sándor és Németh László pedagógiájában 103

III. Visszatükröződések

Deme Tamás
Karácsony Sándor fejlődéstana Henri Boulad tükrében 139

Fülöp Mihály–Kálmán Antalné
Hogyan ápoljuk névadónk emlékét a Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesületben? 149

Heltai Miklós
Karácsony Sándor eszméinek továbbélése tanítványai munkásságában 156

DUPress

DUPress

ELŐSZÓ

Kötetünk címét Karácsony Sándortól vettük kölcsön, ő használta *A magyar világnézet* c. könyvében. A 20. század legtöbbet vitatott munkásságú magyar pedagógusa, Lósy-Schmidt Ede Hatvani-életrajzáról írt recenzióját látta el ezzel a figyelemfelkeltő címmel, a debreceni természettudóst, Hatvani Istvánt, a mondahőssé lett különc tanárt nevezte örök magyar professzornak.

Úgy gondoljuk, az epitheton ornans Karácsony Sándort is megilleti, elvégre professzor volt, a pedagógia egyetemi tanára, jellegzetesen magyar professzor, a magyar társadalom, gondolkodás és néplélek kiváló, alapos ismerője; és nemzetünk örök professzoraként is aposztrofálhatjuk őt, mert amíg a hazai neveléstudománynak fontos lesz a saját múltja, addig Karácsony Sándor neve sem fog feledésbe veszni. Akár szimpatizálnak az utókor kutatói a tanaival, akár nem, azt még az ellenségei sem tagadhatják, hogy Karácsony munkássága szerves része a hazai neveléstudományi kánonnak, sőt: heterogén és széles tanítványi köre révén más tudományok hazai alakulását befolyásolták az elméletei, a megállapításai. S ha nem is születtek róla mondák, mint Hatvani professzorról, frappáns mondásait, szokatlan gesztusait azért számos anekdota megörökítette, ezeket az egykori tanítványok emlékezete őrizte meg, s ma már az ő gyermekeik, unokáik adják tovább ezeket a történeteket a legifjabb nemzedéknek.

Örök magyar professzor tehát Karácsony Sándor. A Karácsony-életmű ismeretében nyugodtan kijelenthetjük, hogy a sokoldalú, tehetséges tudós akkor került igazán a helyére, amikor elnyerte a debreceni egyetem pedagógiai katedráját, mégis érdemes körüljárni azt, hogy Karácsony maga hogyan viszonyult a saját professzorságához, milyen módon élte meg ennek a feladatnak a felelősségét és súlyát. Egyetemi tanári székfoglaló beszédéből kitűnik, hogy a Debrecenhez sok szállal kötődő pedagógus tökéletesen tisztában volt a rá váró feladatok nehézségével, de felkészültnek érezte magát az új szerepkörre, nem is igyekezett álszerény frázisokkal kendőzni az elégedettségét. Ebben a székfoglalóban értékes és eredeti megállapításokat tett a professzori szerepről, létmódról és magáról az egyetem lényegéről is. Az egyetemi tanári működését megnyitó beszéde azért is jelentős, mert a debreceni pedagógus régi fixa ideáját is megemlíti benne: különbséget tesz a szaktudós és a professzor között.

> „A professzor – vallja Karácsony – elsősorban és mindenekfelett olyan kíváncsi, mint egy gyermek. Az is voltaképpen, leglényege szerint olyan gyermek, aki naivitását egész életén keresztül azonmód spontán és potensül megőrizte. […] Nemcsak kíváncsi a professzor, gyermekmódra, hanem problematikus lény is, akárcsak egy pubertáló kamasz. Nem tartja a világot és az életet magától értetődőnek, a törvényeket érvényesnek, hanem éppenséggel kérdéseseknek, titokzatosaknak, megfoghatatlanoknak tartja őket. Nem is tud belenyugodni a meglévőségekbe, nemcsak kutat, próbálkozik is. Az igazi professzor nem statikus lény, dinamikusan tör valamire minduntalan." (Karácsony 1944: 128–129)

A kortársak mást tartottak a professzorság legfőbb ismérvének: a németes akríbiát, a szövegek alkotásakor fokozottan érvényesülő pedantériát, a tudományos írásműkészítés formai követelményeinek és hagyományainak maximális tiszteletben tartását. Ha ilyen aspektusból vizsgáljuk, Karácsony az ő szemükben – ahogy többen ki is jelentették – nem volt klasszikusan professzoros jelenség. Pedig Karácsony magában hordozta a professzorság „szubsztanciáját", csupán az „akcidenciákat" nem volt hajlandó vállalni. De még ez sem teljesen igaz. Egyik ellensége azt jelentette ki róla, hogy inkább „apostola", nem pedig „tudósa" a pedagógiának, és az sem tette őt elfogadottá a leginkább szervilizmusra nevelő és autoriter személyiségeket befogadó két világháború közötti egyetemi közegben, hogy kritikai attitűdje igen erős volt, látványosan ignorálta a „hivatalos" tekintélyeket.

A műveiből az azokat elnehezítő „Fußnotékat" hiányolták, az írásai sodró lendülete, élettelisége is zavarta azokat, akik tudományosan ünnepélyesnek és lassú, méltóságteljes ütemben haladónak, valamint vértelennek és absztrakciói miatt szükségszerűen nehézkesnek képzelték az ideális értekező prózát. Pedig Karácsony művei sem voltak könnyed esti olvasmányok, próbára tették és teszik is mind a mai napig a befogadót, mérlegre teszik logikai műveletekben való jártasságát, elvont gondolatok iránti fogékonyságát, meghökkentő képzetek, asszociációk és rejtett összefüggések értelmezésében való gyakorlottságát. Mégis azt vetették a szemére, hogy írásait nem vérrel-verejtékkel, hosszas vajúdással szüli (mint az igazi professzorok a műveiket), hanem egy ültő helyében „lekeni" őket, gyorsan „termeli" a könyveket. Ez azonban szintén nem volt igaz. Igenis sok töprengés, olvasás és adatáttekintés volt a szövegei mögött, még ha nem is nehezítette el azokat a bizonyító adatok tömegével, az érveléseit alátámasztó idézetek koloncaival. Lányi Gusztáv ennek igazolására Karácsony egyik levelét idézte a tudós életművét hagyomány és megújulás célkeresztjében feldolgozó monográfiájában, amelyet a Nagyenyedi album szerkesztőjéhez, Lukinich Imréhez intézett. Nem tudta tanulmánnyal megajándékozni az említett könyvet Karácsony, bár korábban ígért egy írást a jeles történésznek, de végül ígéretét nem tudta betartani. A kötet szerzőinek sorából való kihátrálását így magyarázta:

> „…nem olvashattam hozzá eleget. Négy-öt impúrumom [fogalmazvány, piszkozat] is van annak bizonyságaképpen, mennyire erőlködtem, s mennyire képtelen vagyok megfelelő számú és bizonyító erejű adat híján egyetlen mondatot is leírni. Azt hittem, több újságírói könnyűvérűség ragadt rám szerkesztői munkám közben, de hát nem így van." (idézi Lányi 2000: 110)

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy ez az ízig-vérig professzori habitusú férfi külsőleg nem emlékeztetett sem a nyugat-európai, sem a kortárs hazai egyetemi tanárokra. Lányi Gusztáv az említett Karácsony-monográfiájában szintén kitér a nagy hírű professzor megdöbbentő kinézetére és arra a benyomásra, amelyet hallgatóságára a megjelenésével tett. Lányi megjegyzi, hogy a *„kortársak sokszor elcsodálkoztak Karácsony testi megjelenése, »vastag« alkata és gondolatainak szubtilis, »finom« volta közötti különbségen*" (Lányi 2000: 40). A monográfia Karácsony egyik előadásának korabeli

ismertetőjét idézi, aki ugyanerre az ellentmondásra lett figyelmes a mester hallgatása közben.

> „Amilyen finomak a gondolatai […] olyan zsíros keleti cívis ő. Hallgatom, hogyan táncol, szökell, villog, elszalad, visszakanyarodik gondolatainak játéka és elámulok: hihetetlen, ilyen vastag ember hogyan tud ennyire szubtilis megjegyzéseket tenni." (idézi Lányi 2000: 40)

Azt is látnunk kell, hogy Karácsony Sándor alig nyolcéves professzorsága a 20. századi magyar történelem legnehezebb, legszélsőségesebb változásokat hozó időszakára esett. A világháború éveit követő koalíciós időszak elmúltával, a kommunista fordulat után garnitúracsere következett be az egyetemeken, s ennek Karácsony is áldozatául esett. De már jóval a vészfellegek gyülekezése előtt, alig néhány évi professzori működés után szembesülnie kellett azzal, hogy a bölcsészkari egyetemi tanárok helyzete egyáltalán nem olyan fényes, mint a többi karon (leginkább az orvosi és jogi karon) oktató kollégáié. *A magyar demokrácia* című könyvében professzori felelősségének tudatában jelentette ki, hogy a bölcsészkarok tanárainak joguk van igényt tartani a szerepük fontosságához méltó ellátásra, anyagi megbecsülésre. Soraiból kitűnik, hogy pontosan tisztában van azzal, milyen módon kellene egy ideális társadalomnak a professzoraihoz viszonyulnia.

> „…a magyar bölcsészkari professzoroknak – írja – már mártírjuk is halt meg a mindennapi gondok frontján, annál evidensebb joguk és kötelességük igényelni azt, hogy a társadalom, mely rájuk van szorulva, úri módon tartsa el őket, mert csak így tudnak megfelelően funkcionálni. Én például a magam munkáját nem vehetem többé komolyan, ha még sokáig el lesz zárva előlem a külföld s iskolai és nevelési praxis terén a theoriám csak belhoni példákkal kényszeredik endogén frigyekre." (Karácsony 1945: 90)

Karácsony azt is világosan látta, hogy egy professzor nehezen boldogul „stáb" nélkül, szüksége van olyan segítőtársakra, akik kiterjedt, széles körű feladatainak ellátásában támogatják. A munkáját megkönnyítő személyzetről viszont már nem a társadalomnak, hanem minden professzornak saját magának kell gondoskodnia. Erről a tanítványnevelő feladatról is említést tett Karácsony az idézett szövegben. Ezt írta:

> „… illetékességemből kifolyólag nem engedhetem, hogy Debrecenben és vidékén valami is megeshessék, ami pedagógia, az én részvételem és jóváhagyásom nélkül. […] Az lehet erre a felelet: mindez a tudomány rovására mehet. Bölcsen tudom s azt válaszolom rá, nem is olyan kis legény egy professzor, hogy mindenütt a maga személyében kénytelenüljön helytállani. Arra való a gárdája: mostani és volt tanítványainak a hadserege. De ha nem volna neki ilyen, meg kell szerveznie föltétlenül és mennél előbb." (Karácsony 1945: 89)

Ember és szerep így talált egymásra Karácsony Sándor professzorságában. Karácsony tudta, mivel tartozik a szerepének, de volt annyira autonóm, hogy a szerepke-

reteket és -jellemzőket maga is merje alakítani, módosítani. Nem (csupán) ő idomult a szerephez, hanem a szerepet formálta olyanná, hogy talentumai a legteljesebben kibontakozhassanak benne. Professzorrá mégsem igazán a saját kora avatta a debreceni pedagógust: sokkal inkább az utókor adta rá a professzori talárt, a róla megjelent könyvek, tanulmányok, értékelések, a jelentőségét tisztán látó és láttató méltatások helyezték őt el a nemzeti értékeinket maradandó kincsekkel gyarapító magyar professzorok pantheonjában.

Kötetünk címében azonban a „professzor" szó előtt áll két lényeges jelző is. Az „örök" jelző jelentéstartalmára a fenti sorokban már utaltunk, a „magyar" jelzővel azonban még foglalkoznunk kell, különösen azért, mert a Karácsony-szövegek értelmezéstörténetében és a Karácsony egyéniségéről, munkásságáról folytatott diskurzusokban elég sok félreértés alakult ki e melléknév körül, amely jóval gazdagabb jelentéstartalmú, mint a nemzeti hovatartozás puszta megjelölése. Heltai Miklós alábbi mondatai világítják meg talán a legpontosabban azt, hogyan is értelmezhető helyesen Karácsony magyarsága (és reformátussága).

> „Ő magyar és református – szögezte le a gödöllői gimnáziumigazgató –, tehát igazságai is magyarok és reformátusok, ezekről vall, őszintén és áhítatos hittel. És azért fogadja el jó szívvel a maguk hitéről őszintén és áhítattal valló nem magyarok és nem reformátusok igazságait, mert egyetemes értékeknek tartja az őszinte és áhítatos igazságokat. Azért mondhatjuk viszont a református és magyar Karácsony Sándor tudományát egyetemesnek, mert csak az lehet egyetemes, aki tiszteletben tartja a speciálist, mint ő." (Heltai 2008: 65)

Karácsony, akit sokat támadtak a könyvei címében állandóan felbukkanó „magyar" jelző miatt, maga is leírta, hogy nem valamiféle „magyarkodás" áll annak a hátterében, hogy könyvei borítóján ott áll a „magyar" melléknév, *„mert ő a magyar összefoglalás alatt azt érti: ember. Egyetemes emberi célokért dolgozta ki a társaslélektani rendszerét, s ennek alapja a magyar élet, a magyar hagyomány, a magyar irodalom, de ebből nem térhet félre, aki itt él, itt alkot, akit ide köt a történelme."* (Fábián 2008: 102) Karácsony 1945-ben érezte úgy, hogy eljött végre az ideje a nyílt színvallásnak, s nem kell többé a régi kategóriáiba szorítani a belőle kikívánkozó mély gondolatokat. Erről a szemléleti váltásról így írt *A magyar demokrácia* előszavában:

> „A másik változás az, hogy a »magyar« jelzőt kevesebbet alkalmazom. […] A »magyar« nem magyar immár a gondolkozásomban a nyilvánosság számára sem, hanem egyetemes emberi. Az igazságnak tartozom azzal, hogy megvalljam őszintén: fokról-fokra jutottam idáig, sokáig magam is »magyar«-nak véltem azt, ami »humánum«. De nem is lehetett ez másképpen úgy, hogy egyúttal becsületesen is végiggondoltam legyen." (Karácsony 1945: 11)

***

A jelen kötet tényleges célját és értékét talán akkor ismerjük fel a legjobban, ha úgy tekintünk rá, mint egy különleges fényképgyűjteményre, amelynek darabjain Karácsonyt többféle életkorban, helyzetben, szerepben és legfőképp többféle társaságban figyelhetjük meg. A fotók készítői egyrészt arra törekedtek, hogy különleges pillanatokat kapjanak lencsevégre, másrészt azzal is megpróbálkoztak, hogy két vagy több fotót művészien egymásba mossanak, egymásba csúsztassanak. Így egészen különleges alkotások születtek, kerültek ki a műhelyeikből. Heltai Miklós kiváló tanulmánya egy egész albumra való képet sorakoztat fel, ő tanítványai társaságában láttatja a mestert, a tanítványaira tett hatásokból bontja ki Karácsony tudományépítő és közösségteremtő szándékait. Ugyancsak egy teljes albummal ajándékozta meg a kötetet Lányi Gusztáv, aki magyar pszichológusok fotóival összevetve vizsgálta meg Karácsony fényképeit, hogy izgalmas részleteket nagyítson ki belőlük. Deme Tamás merész kísérletre vállalkozott, ő olyan tudóssal helyezte egy fényképre Karácsonyt, akivel a mester az életben sosem találkozott, ám a fényképész tanulságos analógiákra, párhuzamokra mutatott rá kettejük közös fotón való szerepeltetésével. Győri L. János ritka kinccsel tette gazdagabbá a kötetet: ő a fiatal Karácsony Sándor arcvonásait örökítette meg, a képeken a gimnáziumi önképzőkör lelkes diákját láthatjuk, a Biblia mélységeit még csak felfedezni kezdő nyolcadikost, de olyan fotókat is megoszt velünk a szerző, amelyek a „kép a képben" mesteri fogásával élnek: rajtuk a középkorú Karácsony szemléli egykori fényképein diák önmagát. Ugrai János intézmények életébe és kapcsolatába enged bepillantást a fotóin keresztül, méghozzá azoknak az intézményeknek a történetéből ragad meg fontos pillanatokat, amelyeknek a fejlődése Karácsony Sándort is erősen foglalkoztatta, izgatta. Brezsnyánszky László ugyancsak unikális értékű, különleges fényképekkel tette teljessé a kötetet: többféle keretben próbálta elhelyezni a Karácsony-életmű reformpedagógiával rokonítható részleteit, végül olyan keretnél állapodott meg, amely Karácsony korábbi, avatott kutatói számára is elgondolkodtató lehet, új értelmezési lehetőséget kínál fel nekik. Bíró István a kortárs népzenekutatási irányzatok hátterét photoshopolta Karácsony alakja mögé, tanulmányából kiderül, milyen nevelői programot kristályosított ki a mester Bartók és Kodály mozgalmának tanulságaiból, eredményeiből. A Karácsony-kutatásokat értékes adalékokkal gyarapítják azok a fotók is, amelyeket Fenyő Imre tanulmánya sorakoztat fel: ő a két világháború közötti hazai művelődés két rangos folyóiratának szövegeiből bányászta elő, rekonstruálta a publicista, tanulmány- és recenzióíró Karácsony Sándor arcképeit, s ezeket gondos retusálás, élesítés után bocsátotta az olvasók elé. Fülöp Mihály és Kálmán Antalné írásában pedig szintén a „kép a képben" technika eredményeként készült fotók köszönnek vissza az olvasóra, a szerzők azt mutatják be, hogy a debreceni székhelyű Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület milyen Karácsony-képet őriz, s milyen módon próbálja ezt a képet egyre jobban árnyalni, színesíteni. Végül a kötet szerkesztője arra vállalkozik a tanulmányában, hogy képzeletbeli fotókon megörökítse Karácsony és Németh László találkozásainak pillanatait, s megkeresse kettejük pedagógiai univerzumában a hasonló és az eltérő vonásokat.

Mindegyik fényképész arra törekedett, hogy a filmtekercsén található kockákból elgondolkodtató, éles kontúrú alakokat tartalmazó képeket varázsoljon, mindnyájan nagy gonddal dolgoztak a jó pillanatokban elkattintott gépekből kikerült fotókon. A végeredmény önmagáért beszél: egyik fotó sem lett életlen, sem pedig túl- vagy alulexponált.

A szerkesztő köszönetét fejezi ki Pusztai Gabriella Professzor Asszonynak, aki hasznos, értékes tanácsokkal látta el a kötet szerkezetének, felépítésének tervezésekor, s mindvégig megkülönböztetett figyelemmel kísérte a kézirat szövegegyüttesének alakulását, összecsiszolódását. Ugyancsak köszönet illeti Kocsis Zsófiát, mivel ő vállalta a szerzőkkel való kapcsolattartás feladatát, a szövegek összegyűjtését. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban hálás köszönetet mond a kötet összeállítója az Debreceni Egyetemi Kiadó munkatársainak, akik az alapos szöveggondozás mellett a könyv esztétikus kiállításán is sokat fáradoztak.

Hivatkozott irodalom

- Fábián Gy. (2008). Az aktuális népfőiskola. In Péter I. (szerk.): *Karácsony Sándorra emlékezve a reneszánsz emlékév jegyében.* (pp. 97–104). Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Heltai M. (2008). Az óvodai nevelés – Karácsony Sándor pedagógiája alapján. In Péter I. (szerk.): *Karácsony Sándorra emlékezve a reneszánsz emlékév jegyében.* (pp. 62–70.). Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Karácsony S. (1945). *A magyar demokrácia.* Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1944). *A magyarok kincse.* Budapest, Exodus.
- Lányi G. (2000). Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében. Budapest, Osiris Kiadó.

DUPress

I. Örökség és kontextus

DUPress

DUPress

Győri L. János

Karácsony Sándor és a Debreceni Református Kollégium

Karácsony Sándor és a Debreceni Református Kollégium kapcsolatát illetően két forrástípus áll rendelkezésünkre. Egyrészt a nagy pedagógiai gondolkodó egykori iskolájának hivatalos iskolai dokumentumai: az anyakönyvek, osztályozónaplók, érettségi iratok és az iskolai év eseményeit bemutató, évente megjelenő nyomtatott iskolai értesítők, valamint az ifjúsági élet dokumentumai: az ifjúsági gyülekezet és az önképzőkör levéltári iratai. Másrészt a nyomtatásban megjelent Karácsony Sándor-i életműnek a kollégium világára vonatkozó direkt vagy rejtett utalásai. Mindkét terület rendkívül gazdag, a kutatás által ez idáig alig idézett anyagot tartalmaz, ami mélyrehatóbb elemző feltárást is megérdemelne, a rendelkezésre álló keretek között azonban ennek most csupán lényegesebb vonásait emelhetjük ki.

Karácsony Sándor 1902 őszén került Debrecenbe, a kollégium egykori partikuláris iskolájából, Földesről, és ott 1910-ben érettségizett.[1] A partikulákból az anyaiskolába vezető úton sok ezer kisdiák elődje nyomdokait követte. A partikulák amolyan vidéki

[1] A kollégium levéltárában őrzött érettségi iratok (*Kimutatás a debreceni ref. főgimnáziumban 1910 évi május–június hóban megtartott érettségi vizsgálatról,* TtREL II. 7. k. 6.) némi ízelítőt adnak az érettségi vizsgák korabeli kollégiumi gyakorlatáról. Karácsony Sándor egy 58 fős osztályban érettségizett. Közülük tízen szereztek jeles végbizonyítványt, köztük Karácsony Sándor is. Öt tantárgyból kellett vizsgát tenni: magyar nyelv, latin nyelv, történelem, mennyiségtan, természettan. A végeredményt az év végi osztályzat is befolyásolta. Az írásbeli vizsgák 1910. május 12-én kezdődtek a magyar nyelvi érettségivel. Az 57 diák három csoportban (Oratórium déli szárnya, Oratórium északi szárnya, fizikai előadó) írta meg a dolgozatát (Karácsony Sándor az Oratórium déli szárnyában dolgozott). *Az ötvenes évek politikai állapotainak befolyása Arany János költészetére* című dolgozat elkészítésére 5 óra állt rendelkezésre. A latin és mennyiségtan írásbeli vizsgákra a következő napokon, 13-án és 14-én került sor, hasonló feltételek között. A szóbeli vizsgák június 20–25-én és 27-én zajlottak a kollégium dísztermében. Itt dr. Pap Károly akadémiai tanár elnökölt, a kormányképviselő dr. Kérészy Zoltán kassai királyi jogakadémiai igazgató volt. Karácsony Sándor június 23-án szóbelizett, az alábbiak szerint: magyar nyelv (dr. Gulyás István): 1. A lírai költészet fejlődése Petőfiig, 2. Kazinczy Ferenc, Széchenyi, Br. Eötvös József: A falu jegyzője; latin nyelv (Sinka Sándor): Horatius ódái, I. köt. 18 óda, Tacitus: Annales III. köt. 12. fej. fordítás; történelem (Nagy Elek): 1. A török hódoltság, 2. Az igazságszolgáltatás fejlődése; mennyiségtan (Jakucs István): 1. A háromszögben adva van a három oldal, hogy határozod meg a szögeket? 2. A végtelen mértani sor; természettan (Nyáry Béla): 1. Az anyag szerkezete, 2. A ferde hajítás, 3. Az ütközés. Szóbeli vizsgáin Karácsony Sándor latinból jó, a többi tárgyból jeles osztályzatot kapott, év végi osztályzatával és az írásbeli eredményével azonban latinból is jeles lett a végső eredménye.

fiókiskolái voltak az anyakollégiumnak, amelyek a reformáció századától kezdve rektort, tankönyvet, tantervet, iskolai törvényt kaptak Debrecentől, s mindezért hálából tehetségesebb diákjaikat az anyaintézménybe küldték továbbtanulni. A református iskolák igen hatékony tehetséggondozó munkájának alapját képezte ez az évszázados gyakorlat.[2] Az 1849-ben bevezetett osztrák tanügyi reform (Entwurf) minden iskolatípus számára szakképzett tanítók és tanárok alkalmazását írta elő, ami a tanítva tanulás preceptori gyakorlata mellett megrendítette a partikuláris iskolakultúrát is. Nyomokban azonban még hosszú ideig tovább élt e gyakorlat, hiszen a tanító- és tanárképzés kollégiumon belül kialakuló új intézményei révén az egykori partikulák – legalábbis a Tiszántúlon – még a századfordulón is Debrecentől kaptak tanítót, tanárt, s az egykori partikulákból a továbbtanulás iránya is többnyire még mindig Debrecenbe vezetett. Karácsony Sándor abban a szerencsés pillanatban került a kollégiumba, amikor nyomaiban még tapintható volt a régi oktatási gyakorlat (partikulák, preceptorok) a maga erényeivel és gyengéivel, de egyúttal már bontakozott valami új is, aminek 1914-től a kollégium akadémiai tagozataiból kisarjadó állami egyetem lett a megtestesítője. A kollégiumot jogelődjének tekintő egyetem pedagógiai tanszékének lett Karácsony Sándor 1942-ben professzora.

A debreceni kollégium világa Karácsony Sándor diákkorában[3] minden ízében tükrözte a fentebb vázolt átmenetiség jellegzetes vonásait. A gimnáziumi oktatást ebben az időben egy szerencsés kétarcúság jellemezte: a tanórák világát a herbarti tekintélyelv uralta,[4] emellett azonban a század utolsó harmadától egyre nagyobb teret kaptak az alulról szerveződő diákegyesületek is. Az iskolai szocializációnak e két ellentétes területe a századfordulón szerencsésen egészítette ki egymást: az előbbi tárgyi tudást, elméleti felkészültséget és munkafegyelmet közvetített, az utóbbi viszont az élet gyakorlati kihívásaira, a leendő közéleti tevékenységre készített föl. Karácsony Sándor későbbi pedagógiája nehezen érthető meg e kétarcúság nélkül.

Kik voltak tanárai? Osztályfőnöke előbb Kulcsár Endre[5] magyar–latin, majd Sinka Sándor[6] görög–latin szakos tanár volt. Mindkettőjüknek meghatározó szerepe lehetett abban, hogy Karácsony Sándor lenyűgöző klasszikus műveltséggel hagyta el a kollégiumot. Vallomása szerint Kulcsár Endrének köszönhette, hogy pedagógus lett:

> „1902 őszén írattak be Debrecenben első gimnazistának. Szeptember 10-én 8–9-ig volt az első latin óránk. 9 órai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten tanárnak szánt. Attól fogva ösztönösen is, tudatosan is készültem erre

[2] A debreceni kollégium igen kiterjedt partikularendszerének kérdéséhez lásd Dankó 1988.

[3] A korabeli debreceni református főgimnázium történetének modern feldolgozása a közelmúltban látott napvilágot: Győri 2013.

[4] Karácsony Sándor és Herbart viszonyához lásd Lendvai 1993: 137.

[5] Kulcsár Endre (1858–1922) igen termékeny szépirodalmi, esztétikai, nyelvtudományi és pedagógiai író, 1891–1917 között a Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumának tanára. Kollégiumi tevékenységéhez lásd Barcza 1988: 226; S. Szabó 1926: 44; Balogh 1904: 487–488.

[6] Sinka Sándor 1884–1912 között a Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumának kiváló tanára, 1898–1904 között igazgatója. Munkásságához lásd Barcza 1988: 226; S. Szabó 1926: 42; Balogh 1904: 470–474.

DUPress

a pályára. Figyeltem, kritizáltam, töprengtem, terveztem, milyen az ember, ha tanár." (Karácsony 1942: 9)

Kulcsár Endre kiváló nyelvész volt, háromkötetes stilisztikai kézikönyve[7] mellett stilisztikatankönyvet[8] is szerkesztett. Belelapozva ezekbe az írásokba, feltűnik, hogy Karácsony Sándor nyelvszemléletének olyan fogalmai, mint a mellé- és alárendelés elve vagy a magyar észjárás gondolata már Kulcsárnál is megtalálható: *„Alapjában… a tárgyi világnak csak két… felfogása érvényesül a különböző nyelvekben. Egyik alapfelfogás a mellérendelő, a másik az alárendelő irány."* (Kulcsár 1899: 16) *„…ha ezek után a mellérendelést meg a teljes alárendelést összehasonlítjuk, azonnal szemünkbe ötlik mind a két észjárásnak jó és rossz oldala…"* (Kulcsár 1899: 26). Mivel a korabeli német nyelvészeti iskolák[9] is nagy előszeretettel használták ezeket a fogalmakat, az áthallások a közös források ismeretéből is fakadhatnak, így a mester (Kulcsár Endre) és a tanítvány (Karácsony Sándor) nyelvszemlélete közötti kapcsolat feltárása nagy körültekintést igényel. Annyi azonban bizonyos, hogy Karácsony Sándor gondolatrendszerének nemcsak élményszerű, hanem filozófiai gyökereit is erősebben a debreceni kollégium világában kell keresnünk, mint ahogy az eddig történt.

Kulcsár Endre és Sinka Sándor mellett további nagy műveltségű és nagy hatású tanárai voltak: Gulyás István (magyar irodalom), aki ebben az időben Kulcsárral felváltva felügyelte az önképzőkör tevékenységét; Kecskeméthy M. Lajos, akitől másik későbbi egyetemi szakja, a német nyelv iránti vonzalmát kapta; Nyáry Béla legendás hírű természetrajztanár; Jakucs István országosan elismert matematikus; a műfordítóként is kiváló Nagy Zsigmond, akihez külön franciára járt, és végül Mácsay Sándor, aki ez idő tájt a kollégium híres kórusának, a Kántusnak is karnagya volt.[10] Érdemes külön megemlíteni, hogy Karácsony Sándor a bölcseleti előtan[11] keretében VII. osztályban heti két órában lélektant is tanult. A tárgyat Sinka Sándor oktatta Öreg János[12] (1838–1911) tankönyve alapján.[13] Öreg János, a kollégium bölcsészeti akadémiájának tanára Herbert Spencer (1820–1903) angol filozófus követője volt, akinek fő művét

[7] Kulcsár 1896–97; 1921.

[8] Kulcsár 1899.

[9] Kulcsár Endre elsősorban a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (1860–1890) című folyóirat köré csoportosuló gondolkodókat idézi stilisztikájában, akik többnyire Wilhelm Humboldt (1767–1835) tanítványaiként a nyelvhasonlítás és a néplélektan (Völkerpsychologie) kérdéseivel foglalkoztak, mint pl. August Schleicher (1821–1868), Heymann Steinthal (1823–1899) vagy Moritz Lazarus (1824–1903). Nyelvszemléletük, amely egy átfogó filozófiai antropológia szerves része, W. M. Wundt (1932–1920) német filozófus, pszichológus gondolatrendszerében teljesedett ki, akit a szakirodalom hagyományosan Karácsony Sándor mesterének tekint. Wundt az emberi gondolkodás működését vizsgálva nem kísérletekre hagyatkozott, hanem a *Völkerpsychologie* szellemében kulturális jelenségekből próbált visszakövetkeztetni a lelki jelenségekre.

[10] Kollégiumi tevékenységükhöz lásd S. Szabó 1926: 42–44.

[11] Ez egy kétéves tantárgy a korabeli humán típusú gimnáziumokban: egyik évben logika, másik évben lélektan vagy fordítva.

[12] Öreg János munkásságához lásd Barcza 1988: 224; S. Szabó 1926: 42; Balogh 1904: 470.

[13] Öreg 1884.

DUPress

részben ő fordította magyarra.[14] Spencer az angol polgári neveléselmélet hagyományait követve szorgalmazta a nevelési gyakorlat közelítését a gyakorlati élethez, s ezzel a századfordulón kibontakozó reformpedagógiák egyik előkészítőjévé vált. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar észjárásról vallott nézetei mellett Karácsony Sándornak a reformpedagógiával való első találkozása is debreceni gimnáziumi élmény.

Végül a magyar nyelv és a lélektan mellett a harmadik komoly tantárgyi hatás a hittanhoz kapcsolódik. Karácsony Sándor több írásában is nagy szeretettel emlékezik S. Szabó József (1862–1944) vallástanárára. Ez a nagy műveltségű, elsősorban az egyháztörténetet művelő, de hittanári gyakorlatában a korabeli angolszász ébredési mozgalmak módszereit is alkalmazó lelkész-tanár 1902-ben alapította meg a debreceni főgimnáziumban az Ifjúsági Gyülekezetet,[15] amelynek a diák Karácsony Sándor előbb presbitere, majd gondnoka lett:

> „…ha Istenen kívül van ember, akinek köszönhetem, hogy bibliaolvasó lélek lett belőlem, az az ember S. Szabó József drága jó vallástanárom. A szavai, de még inkább egyénisége és egész élettempója tartották bennem ébren a serdülés küzdelmes évei során az egészséges szkepszist, amellyel még életem e legnegatívebb szakában is hallgattam az atheizmus csúfolkodó beszédét. Áldja meg az Isten érette!" (Karácsony 1943: 290)

Rendkívül tanulságos, ahogyan Karácsony Sándor később az Ifjúsági Gyülekezet keretében megélt saját lelki fejlődésének útját mint fejlődés-lélektani esettanulmányt megírja. A Bibliával való gyermekkori találkozásai még elég esetlegesek voltak (leginkább nagyapja és a tiszteletes úr kezében látta a Szentírást). Majd gimnazistaként saját Bibliát kapott, amelyhez furcsa ambivalens viszony fűzte:

> „Lassan morzsolódtak lefelé az évek, […] debreceni kollégista lett belőlem. Igazi Bibliát kaptam, Ó- és Újszövetséget egybekötve, haragudtam rá akkortájt inkább, mint szerettem, mert a kisállomás tájáról, a Hatvan-utca végétől kellett hetenkint kétszer a kollégiumig cipelni… Ebben az időben kötelességből olvastam a Bibliát, amelyet előbb szokásból, majd kíváncsiságból szoktam olvasgatni, de megvallom őszintén, hogy kedves kötelességből. Valahogy a szülei ház, a szülőfalum tradíciója kísérhetett el a kollégiumba, de nem osztoztam a velem egy osztályba járók nagydiákoktól elmajmolt fitymáló magatartásában." (Karácsony 1943: 288)

Ötödikes gimnazistaként hirtelen tovaszáll gyermeki naivitása, és elsősorban környezetének, barátainak igyekszik megfelelni:

[14] Spencer 1875.

[15] A gimnázium Ifjúsági Gyülekezetéhez és S. Szabó József munkásságához lásd Barcza 1988: 741–742. Újabban: Németh 2013: 679–690.

> „Az első hosszúnadrággal bekerültem a felsőbb osztályosok közé és presbiter lettem az »Ifjúsági Gyülekezet«-ben. Akkortájt már felvilágosított Tikos Laci barátom, hogy Isten tulajdonképen nincs is és vallásosnak lenni elavult butaság. Ő ezt nagyon authentikus helyről tudta, tulajdon bátyjaitól… Nem akartam világtól elmaradt ember-számba menni, nagyokat káromkodtam tehát, mint presbiterhez illett, Szentegyletnek hívtam az Ifjúsági Gyülekezetet, csak titokban olvastam a Bibliát és csupán feléből-harmadából mertem hinni benne…" (Karácsony 1943: 288–289)

Fejlődésének következő állomásáról, a nagy kiábrándulásról ezt olvassuk:

> „Hatodikban bekaptam a Nyilvános Olvasóba. Úgy éreztem, mint aki egészen új világba érkezett. Faltam a könyveket s sajnos, a könyvek inkább Tikos Laciéknak adtak igazat, mint vallástanáromnak… Ebben az évben nem olvastam Bibliát, a következőben sem. De hetedikben már fájt, hogy nem olvashatok s irigyeltem azokat, akik nem voltak kénytelenek még kiábrándulni." (Karácsony 1943: 289)

Majd fordul a helyzet, hisz a felnőtté válás küszöbén a Bibliához való viszonya is átértékelődik:

> „Hetedik végén valami önképzőköri ünnepélyt rendeztünk, amelyen a vallástanár úr leánya zongoraszámmal szerepelt. Alkalmam nyílt ennek az embernek a magánéletébe is bepillanthatnom. Már abban az időben írogattam s emberismeretem nagyobb volt az átlagosnál. Valamennyiünk nevében elszégyelltem magam, arra gondolván, hogy mi ezt az áldott, kegyes, szelíd, jó lelket farizeusnak nevezhettük, ha csak egyetlen egyszer is, ha csak rövid időre is…" (Karácsony 1943: 289)

Végül az érettségi előtti évben lelki értelemben is megérik, végérvényesen bibliaolvasó emberré válik:

> „Nyolcadik gimnazista korom óta… nem tagadtam meg soha a Bibliát még pillanatokra sem, de volt idő, nem is egyszer, nem is rövid tartalmú, amikor letettem a kezemből s nem olvastam rendszeresen. Könyv nélkül tudott versei és egész szelleme azonban – tudva-tudatlan – ott világítottak életutamon." (Karácsony 1943: 230)

Az elmondottak nemigen hagynak kétséget afelől, hol kell keresnünk Karácsony Sándor későbbi, a hazai és nemzetközi keresztyén ifjúsági egyesületek életében végzett aktív tevékenységének és pedagógiája biblikus alapozottságának gyökereit.

Karácsony Sándor azonban nemcsak a gimnázium Ifjúsági Gyülekezetének, hanem önképzőkörének is aktív tagja volt.[16] A debreceni kollégium levéltárában őrzött ön-

[16] A debreceni önképzőkör korabeli működéséhez lásd Győri 2013: 529–558.

képzőköri iratok[17] tanúsága szerint Karácsony Sándor ötödik osztályos korában már saját verseit, novelláit olvasta föl a körben,[18] s a következő évben diáktársai írásainak bírálatára is vállalkozott.[19] Hatodikos korában szerepelt először önképzőköri pályázaton, s ettől kezdve évente több pályadíjat is nyert.[20] Hetedikes korában a kör alelnökévé választják, nyolcadikos gimnazistaként pedig az önképzőkör Madách-emlékülésére megírja Az ember tragédiája 16. színét, Ádám mint gimnazista[21] címmel, s ezzel nagy sikert arat. A rövid színdarab szerkezete Madách művének londoni színére emlékeztet, s benne Karácsony Sándor lesújtó képet fest a korabeli magyar középiskola erkölcsiségéről. Ádám és Lucifer előbb egy udvari beszélgetést hallgatnak végig. Egy nagyobb diák keserűen így fakad ki: *„Ez itt az első puska, mit kezembe / Vettem hat év után, Mondd, mit tegyek? / Tanulok lopni, csalni mint a többi / Számítok eztán én is, mert muszáj, / És mint idáig, majd csak megleszünk, / De egy kicsit már megvetem magam."*[22] Társa válaszként így jellemzi önmagát: *„Neked könnyű, de én beteg vagyok, / Mert bentlakos vagyok, Csatár a „főnök" / Midőn a harmadik klasszist tapostam, / Tudatlanságom szánva „megtanított": / Elvitt lumpolni s elvitt máshová is / Tizennegyedfél esztendős koromban."*[23] Ezután bemennek egy tanterembe, ahol egy olyan tanárral találkoznak, aki megutálta a diákokat, mert azok visszaéltek a bizalmával:

> „Az ifjuságnak én nemcsak tanára, / Barátja is szerettem volna lenni. / Remegtem, hogy majd gúnyosan fogadnak, / Nem úgy történt: az első óra szép volt / magasztos volt s én úgy, mint eltökéltem / Az ifjúság barátja lettem egyre. / De én előttem szent név a barátság, / Barát akartam lenni s cimborát / Kerestek

[17] *A Debreceni Református Főgimnázium Önképzőkörének Jegyzőkönyve 1895–1909,* illetve *1909–1921,* TtREL II. 24. o. 7–8 (a továbbiakban: Jegyzőkönyv); *A Debreceni Református Főgimnázium Önképzőkörének Emlékkönyve 1906–1916,* TtREL II. 24. o. 12 (a továbbiakban: Emlékkönyv).

[18] Karácsony Sándor legkorábbi önképzőköri szereplését a *Kivándorlás* című saját versének bemutatása jelenti. Jegyzőkönyv, 1906. október 20. Ettől kezdve 1910. június 29-ig rendszeresen szerepel saját versekkel, novellákkal, bírálatokkal, szabadelőadásokkal, szavalatokkal.

[19] Három bírálatának szövege maradt ránk: Emlékkönyv, 3–8; 81–83; 97–100.

[20] A gimnáziumi értesítők tanúsága szerint hatodikos gimnazistaként szabad tárgyú elbeszélésével hat koronát nyert, *A Debreceni Református Főgimnázium Értesítője az 1907/1908. iskolai évről,* 87 (a továbbiakban: Értesítő). A következő évben *A népélet Jókai regényeiben* című dolgozatáért 10, Chamisso *Die Kreuzschau* című versének eredeti versmérték szerinti fordításáért 15, szabad tárgyú költeményéért pedig 6 korona jutalmat kapott (Értesítő, 1908/1909, 79). Utolsó éves gimnazistaként *Br. Eötvös József regénytöltészetének fő motívumai* című irodalmi dolgozatáért 30, Th. Körner *Aufruf* című harci riadójának fordításáért 10, szabad tárgyú elbeszéléséért ugyancsak 10, szabad tárgyú költeményéért pedig 4 korona jutalmat vehetett át (Értesítő, 1909/1910, 83). Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Karácsony Sándor nyolcadikos gimnazistaként a Steinfeld Antal-féle alapítványtól 50, a Szokolay János-alapítványtól pedig 30 korona támogatásban részesült (Értesítő, 1909/1910, 83), akkor válik igazán nyilvánvalóvá, hogy Karácsony Sándor a debreceni kollégiumot nemcsak szellemi, hanem anyagi értelemben is alma materként, felnevelő édesanyaként élhette meg.

[21] E színdarabszöveg az önképzőköri iratokban nem maradt fenn, de országos ifjúsági lapjában Karácsony Sándor évekkel később közölte: *Az Erő,* 1923. január 15., 77–79.

[22] I. m., 77.

[23] Uo.

bennem s úgy bántak velem. / Elég az ugratásból jó fiúk, / velem többé már senki sem komázik / S ha gyűlöllek szemétnép, a te bűnöd, / magadra vess!… Oh álomképeim."[24]

Ádám, összeroppanva a látottak súlya alatt, menekülni próbál az iskolából, de a tanóra még tart. Végül Lucifer kegyes csalással menekíti ki társát az iskolából: *„Csalj tehát! Elő a keszkenődet! / – Ádám az orrához szorítja kendőjét. Kimennek. Lucifer magyarázólag mutat Ádámra. – Az orra vérzik: Kísérem tanár úr!"*[25] Megdöbbentő e sorokat olvasva, hogy Karácsony Sándor már tizenhét évesen is milyen világosan látta a korabeli (mindenkori) középiskolai élet lehetséges erkölcsi buktatóit.

Ugyanebben a tanévben Mikszáthfalva[26] címen írt novellát Mikszáth stílusában, annak apropóján, hogy az író negyvenéves írói jubileumán szülőfaluja felvette nagy szülötte nevét. Ugyanebben az időben további két novellája (Apák és fiúk, Beköszöntő) és egy rövid jelenete (Ballag már a vén diák…) jelent meg a kollégiumi akadémiai ifjúság lapjában, a Debreceni Főiskolai Lapokban.[27] A fenti jelenethez hasonlóan ezek az irodalmi szárnypróbálkozások is igen kiváló szépírói vénáról tanúskodnak. Tárgykörük és üzenetük is emlékeztet amazéra: Karácsony Sándor ifjú hősei a századelő tipikus alakjaiként útkereső lelkek; apáik nemzedékéhez képest enerváltak, a dekadencia fogságában vergődnek. A Beköszöntő református pap hőse szemünk előtt komoly lelki fejlődésen megy keresztül, s a híveinek körében megtapasztalt közösségi élményben találja meg lelki bajaira a gyógyírt. Ez a megoldás már a későbbi nagy pedagógus világnézetének alappilléreit modellezi.

Végül, mintegy önképzőköri tevékenységének betetőzéseként, a végzős Karácsony Sándor szabadelőadást tart a magyar nyelv és irodalom tantárgy esedékes reformjáról. Jellemző, hogy Karácsony Sándort önképzőköri tevékenységének néhány kérdése később pedagógiai szakíróként is foglalkoztatta: A „cinikus" Mikszáth címmel 1944-ben *A magyarok kincse* című munkája bevezetőjeként közölt terjedelmes tanulmányt,[28] tantárgyi reformkísérletekről pedig szinte egész élete során folyamatosan értekezett. Mint végzettsége szerint magyar–német szakos tanárt az anyanyelvi kultúra oktatásának reformja különösképpen is foglalkoztatta. Erről leginkább *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*[29] és *A könyvek lelke (Irodalmi nevelés)*[30] című könyvei tanúskodnak. Reformgondolatairól szólva itt említhetjük meg, hogy Karácsony Sándor talán legmerészebb reformelképzelésének is van kollégiumi vonatkozása. 1945 nyarán egykori iskolájába rendelték ki érettségire miniszteri biztosnak. Ránk maradt jelentésében, az

[24] I. m., 79.
[25] Uo.
[26] Ez az írása ránk maradt: Emlékkönyv, 84–90.
[27] *Apák és fiúk,* in DFL 1909–1910. 1–4. szám, 14–15; *Beköszöntő,* in DFL 1909–1910. 5–6. szám, 39–41; *Ballag már a vén diák…,* in DFL 1909–1910, 91–93.
[28] Karácsony 1944: IX–CXI.
[29] Karácsony 1938.
[30] Karácsony 1941.

ekkor szerzett benyomásai hatására, nagyon merészen magának az érettségi vizsgának az eltörlését javasolja, az alábbi indokkal:

> „A kollégiumi értékrendszer az érettségi vizsgálat mértékrendszerében mindig irracionális végeredményt mutatott, hiszen a kollégiumi értékeknek sohasem volt, nem is lehetett igazi értékmutatója… Az érettségi vizsgálaton az elnök és a kormányképviselő nem bizonyosodhatnak meg a maturandusok igazi, belső értékeiről, legfeljebb elhiszik lojálisan a szaktanár urak referátumait róluk, örvendezvén, tiszta szívből, ha a vizsgálat idegfeszültségei közben kompromittáló, a referátumot meghazudtoló brutális esetlegesség nem zavarta meg a békés látókört… Az érettségi vizsgálatot el kellene törölni s helyette megszervezni az egyetemi felvételi kollokviumokat, még pedig olyan formában, ahogyan azt a hazánkban… legszínvonalasabban funkcionáló tudományos életközösség, a br. Eötvös József Kollégium már évek óta megvalósította. Több napon keresztül érintkezik itt az ifjúság leendő vezetőivel barátságos együttélés, fesztelen beszélgetés… keretében s így tetszik meg apródonkint, ki odavaló, ki nem." (Karácsony 1945: 79–80)

Röviddel Karácsony Sándor halála után, 1952-ben bevezették hazánkban az egyetemi felvételi vizsgákat – bár nem egészen Karácsony Sándor elképzelése szerint –, de öszvér megoldásként megmaradt az érettségi vizsga is, amivel mai napig küszködik a magyar középiskola.

Végül lássuk, hogyan köszön vissza a debreceni kollégium élménye a tudós tanár életművében. Általában megállapítható, hogy Karácsony Sándor pedagógiai szakíróként, a debreceni egyetem pedagógiaprofesszoraként és a hazai, illetve nemzetközi keresztyén ifjúsági munka mindeneseként egyaránt tudatosan és következetesen vállalta debreceni gyökereit. Ennek jeleként *A magyar észjárás*[31] című nagy hatású s leginkább vitatott munkáját a debreceni kollégium négyszáz éves jubileuma alkalmából ezekkel a szavakkal ajánlotta egykori iskolájának: „A 400 esztendős debreceni kollégiumnak, fiúi tisztelettel." Kilenc vaskos kötetre terjedő elméleti pedagógiai rendszerének[32] alapelemei ugyanis – mint a személyiség autonómiája, a „másik ember" mint a nevelhetőség feltétele, a társas-lelki viszonyulás kérdése vagy a mellérendelés elvén alapuló magyar észjárás problematikája – mélyen a debreceni kollégium patriarchálisan demokratikus világában gyökereznek, amelyet Karácsony Sándor a magyar református iskola, sőt általában a magyar szellemű iskola prototípusának tekintett. A teljesség igénye nélkül lássunk néhány példát minderre.

Az egykori debreceni diák-presbiter húsz esztendővel érettségije után úgy látja, hogy

> „…az egységes és öntudatos munka a zsinat-presbiteri egyházszervezetből következik logikusan és szervesen. Én az iskolát egy kis presbitériumnak látom,

[31] Karácsony 1939.
[32] Elméleti pedagógiai munkáinak könyvészeti adatait lásd Lendvai 1993: 172–173.

DUPress

> az órát presbiteri gyűlésnek. Én, a tanár, nem ex cathedra csalhatatlan üdvszerző papja vagyok a diákoknak, hanem munkatársa; ők nem laikusok, hanem királyi papság, s én nem prelegálok és különösen nem enunciálok nekik, hanem hozzásegítem őket eredményes munkaközösség kialakításához."[33] (Karácsony 1930: 216)

Máshol meg a partikuláris iskoláról, amelyről a földesi református elemi népiskolában szerzett gyermekkori élményei alapján még személyes kapcsolatai is voltak, mint a tehetséggondozásnak a magyar valóságba mélyen és szervesen beágyazott történeti képződményéről nyilatkozik nagyon elismerően:

> „Maga a partikula szintén jobban megközelíti a modern pedagógia eszményeit a mi speciális viszonyaink között, mint a német rendszerű, városi mammutgimnázium. Szervesen nőtt ki a magyar viszonyokból. Az akadémikus rektor – reprezentánsa és prófétája a teljes kultúrának – felhasználta a magától kínálkozó tudásvágyat, s ki is bírta azt elégíteni. Milyen szánalmas alak hozzá képest a mai tanító, aki nem is akarja, de nem is képes ezt a munkát ugyanabban a helyzetben elvégezni." (Karácsony 1985: 120)

A partikulák és a presbitériumélmény mellett harmadik debreceni alapélménye – mint fentebb láttuk – az önképzőkörök világa, amit merész módon egyenesen a reformáció teológiai felismeréseiből eredeztet:

> „Az egyetemes papi elv rejtőzik a kálvinista önképzőkörök mélyén, éppen ezért ezek kivirágzásai a spirituális erők mindenkori erejével vagy erőtelenségével jelennek meg egyidejűleg, az erőforrás buzgóságával egyenes arányban. Mi, öregebb generáció, még ismerhettünk kálvinista iskolai önképzőkört, de bizony mi is már csak bizonyos elfajzott formában. Jó magam például olyan önképzőkörnek voltam működő tagja, amelybe a felügyelő tanárnak évenkint csak három ízben illett betekintenie: az alakuló és zárógyűlésen s teletszaka egyszer, de akkor is csak vendégként, gyűlésközepetájt érkezőn s hamarabb elköszönve az elnök berekesztő szavainál. És még mindig azt kell mondanom, jobb volt ez a forma, amelyből az öreg hiányzott, az akkortájt széltiben divatozó másik formánál, ahonnan a fiatalok hiányoztak…" (Karácsony 1942: 488–489)

Az 1917-től másfél évtizeden át megjelenő *Az Erő*[34] című országos ifjúsági lap, amelyet hosszú időn át Karácsony Sándor szerkeszt, alapötletében és szerkesztői gyakorlatában is erősen a debreceni önképzőköri hagyományokon nyugszik. Nem más ez, mint egy országossá növesztett diákönképzőköri kísérlet. A konkrét debreceni kötődésre a lap Csittvári Krónika elnevezésű rovata utal (Jókai Mór *És mégis mozog a*

[33] Karácsony 1930: 216.

[34] *Az Erő* 1917 szeptembere és 1932 januárja között jelent meg a magyar protestáns középiskolai ifjúság lapjaként, iskolai időben minden hónap közepén. 1922–32 között Karácsony Sándor szerkesztette.

föld című regényében titkos diákkéziratok gyűjteménye ez a krónika), amely éveken át középiskolás diákok szépirodalmi kísérleteit közli, s olyan később nevessé vált személyiségeket indít el az írói pályán, mint Weöres Sándor, Szobotka Tibor, Képes Géza, Bódás János vagy Gyökössy Endre.[35]

Neveléstudományi és missziói írásai mellett Karácsony Sándor számos kiadványával magát az ifjúságot kívánta megszólítani.[36] Ezek közül vizsgálódásunk szempontjából *Holdbeli diákélet* (1948)[37] című regénye érdemel figyelmet, amely egy debreceni gimnazista furcsa „holdbeli" pedagógiai kísérletét mutatja be. A regény főhőse egy földesi birtokos családból kerül a debreceni kollégiumba, s ugyanúgy, mint a szerzőt, Sándornak hívják. Eleinte csak a saját szemének hisz, így amikor a Hortobágy és Kína térképét egymás mellett látja a falon, a kettőt azonos nagyságúnak véli. A disznótorról sem hajlandó a tankönyvben leírtak szerint felelni, hanem a saját tapasztalatait mondja el. Később a serdülő ifjú lázadozni kezd, s egyik barátjának halála annyira kibillenti eddigi világából, hogy egy utópisztikus holdbeli világba álmodja magát. A holdbeli élet ellentéte a földinek. A főhős hosszú küzdelem árán itt jön rá, hogy a tanár célja nem a bántalmazás, hanem a szeretet, de egyúttal arra is ráébred, hogy a holdbeli világ sem tökéletes. Visszatér tehát a Földre, s holdbeli tapasztalatai alapján megtervezi utópisztikus országát. Ezt azonban környezete nem nézi jó szemmel, összeütközik barátaival, iskolájával, végül szüleivel is. Élete értelmét végül a mások gondjainak vállalásában véli megtalálni. A regény főhősében nem nehéz felismerni magát a pedagógiai reformokkal kísérletező szerzőt. Karácsony Sándor írása egy kamaszodó diák lelki fejlődését mutatja be, de művének kissé tragikus végkicsengése már sejteti a regény megjelenésének évében lassan elsötétülő politikai horizontot, s ezzel együtt a Karácsony Sándor előtt sorra bezáródó lehetőségeket is. Ez a regény a viszontagságos történelmi körülmények közepette, két másik hasonló munkájával szemben (*A csucsai front,* Az Erő, 1928; Exodus, Budapest, 1943; *A Sicki-banda [A barátkeresés regénye],* Exodus, Budapest, 1938) gyakorlatilag már szinte visszhangtalan maradt, kinyomtatott kevés példánya is többnyire elkallódott.[38]

Karácsony Sándor és egykori iskolája sokrétű és bonyolult kapcsolatát bemutató példáink sorát hosszan folytathatnánk még.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Karácsony Sándor csakis a debreceni kollégium oltalmazó szárnyai alatt válhatott a 20. század legmerészebb hangú magyar pedagógiai reformerévé, aki az alma materhez fűződő kapcsolatát a debreceni egyetemen elmondott székfoglaló előadásában foglalta össze talán legtömörebben:

[35] *Az Erő* irodalomtörténeti jelentőségét méltatja: Kontra 1992: 11–18.

[36] E kiadványok cím szerinti felsorolását lásd Lendvai 1993: 173–174.

[37] A regényt 1931 őszén a hamarosan megszűnő *Az Erő* kezdte el közölni folytatásokban. Teljes szövege könyv alakban csak jóval később, 1948-ban jelent meg az Exodusnál.

[38] Karácsony Sándor pedagógiai regényeihez lásd Kontra 1992: 23–29. A Holdbeli diákélet modern kiadása: Karácsony Sándor (2016): *Válogatott elbeszélések – Leckék a leckéről – Holdbeli diákélet*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

DUPress

> „Időben legalulról feltörő hangulati elem, mely professzori működésemet halálom órájáig, vagy nyugalomba vonulásom napjáig színezni fogja, debreceni diákvoltom. A debreceni kollégium neveltje vagyok, azé a debreceni kollégiumé, melynek a debreceni egyetem jogutódja, legalább is legfelsőbb tagozatának, az egykori teológiai, jogi és bölcsészeti akadémiának. A tanszék, amelyre kerültem, mindenesetre régi eredetű, a kollégiumból átkerült, nem újonnan felállított tanszék. Nemcsak gimnázista koromból érzem magam debreceni diáknak. A földesi elemi iskola is a debreceni kollégium partikulája volt egykor s az én elemista koromban a partikula hagyományai bizonyos vonatkozásban még eleven erejűek voltak. Tanítványaim feladata élénk kritikával őrködni: vajjon objektív tudományos hang szól-e belőlem esetről-esetre, vagy az öreg kollégium szubjektíve színeződött hagyományainak érzelmileg túlontúl átfűtött hangja." (Karácsony 1944: 125)

Hogy egykori egyetemi tanítványai hogyan ítélték meg e kérdést, ma már nem igazán fontos, Karácsony Sándor mai olvasóiként azonban valóban úgy érezhetjük, hogy egykori iskolájával szemben a nagy tanítómester nem mindig tudott elfogulatlan maradni. De a fentiekből talán az is kiderült, hogy olyan gyümölcsöző elfogultság volt ez, amely feltétlenül előnyére vált a 20. század nagy magyar pedagógusa életművének.

Hivatkozott irodalom

- Balogh F. (1904). *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Debrecen, Hoffmann és Kronovitz Könyvnyomdája.
- Dankó I. (1988). A Kollégium partikularendszere. In Barcza J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium* (pp. 776–810). Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Győri L. J. (2013). A Debreceni református Kollégium gimnáziumának története (1850–1952. In Győri L. J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)* (15–164). Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.
- Győri L. J. (2013). A gimnáziumi önképzőkör története. In Győri L. J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)* (pp. 529–558). Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.
- Karácsony S. (1930). *A tanulás mesterfogásai*. Budapest, Középfokú Iskolák Országos Református Missziói Bizottsága.
- Karácsony S. (1938). *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1939). *A magyar észjárás*. Budapest, Exodus (második kiadás: Karácsony S. (1985). *A magyar észjárás*. Budapest, Magvető Könyvkiadó).
- Karácsony S. (1941). *A könyvek lelke (Irodalmi nevelés)*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1942). *Ocsudó magyarság*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1943). *A magyarok istene*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1944). *A magyarok kincse*. Budapest, Exodus.

DUPress

- Karácsony S. (1945). *A magyar demokrácia*. Budapest, Exodus.
- Kontra Gy. (1992). *Karácsony Sándor*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Kulcsár E. (1896/97, 1921). *A magyar stílus*. Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó.
- Kulcsár E. (1899). *Magyar stilisztika olvasmányokkal és a verstan vázlatával.* Budapest, Lampel.
- Lendvai L. F. (1993). *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Németh T. (2013). S. Szabó József (1862–1944). In Győri L. J. (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)* (pp. 679–690). Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.
- Öreg J. (1884). *Tapasztalati lélektan*. Nagykőrös, Ottinger Ny.
- Spencer, H. (1875). *Értelmi, erkölcsi és testi nevelés.* (Magyar fordítását Öreg János és ifjabb Losonczy László készítette.) Szerzői kiadás, Nagykőrös.
- S. Szabó J. (1926). *A Debreceni Ref. Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925*. Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata.

DUPress

Ugrai János

Határok, hatások*

A debreceni és a sárospataki református kollégium viszonya a 19. század első felében

Bevezetés

Túlzás volna azt állítani, hogy szoros együttműködés jellemezte a két legnagyobb magyarországi református kollégium kapcsolatát a 19. század első felében. Ellenkezőleg: sokkal inkább tűnik úgy, hogy a „protestáns aranyszabadság" idején kifejezetten külön utakon próbálták ki az érvényesülés, az anyagi és szellemi gyarapodás különböző stratégiáit.

„Aranyszabadság" kora alatt a magyarországi protestánsoknak az 1781–1860 közötti különös időszakát értjük. Ekkor már különösebb üldözésnek és egzisztenciális fenyegetettségnek nem voltak kitéve, jóllehet teljes egyenjogúsággal nem rendelkeztek, s időnként azért kisebb-nagyobb bosszúságok kapcsán rendre meg kellett küzdeniük vagy az államhatalommal, vagy a katolikus egyházzal. Ugyanakkor II. József türelmi rendeletére és Magyarország Habsburg Birodalmon belüli rendi különállására hivatkozva a protestáns intézmények és közösségek a szerveződő modern, polgári állam törekvései alól is mentesültek egy ideig, s – az 1791:26. tc. révén immár törvényesen szabályozott módon – lényegében önfenntartóak és ezzel együtt önigazgatóak voltak. Az 1860-as években ez változott meg az egyre több területen bürokratizálódó és konkrét érdekcsoportokkal tárgyaló, egyezkedő polgári állam kiterjedésének új szakaszával.[1]

Ebben a korábbiaktól (és a későbbiektől is) gyökeresen eltérő időszakban elvileg helye lehetett volna a szomszédos intézmények közötti rendszeres koordinációnak, kooperációnak. Nyomait ennek itt-ott, egyes ügyekben fel is fedezhetjük, ám előzetesen is leszögezhetjük, hogy az áttörés nem következett be: a debreceni és a sárospataki református kollégium nemcsak működési modelljének markáns eltéréseit őrizte meg, de a legtöbb – nem is feltétlenül jelentős – kérdésben is saját útját járta. Az alábbiakban e széttartás néhány jellemző tünetére vetünk egy-egy pillantást.

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen" projekt támogatásával készült. Nem lévén Karácsony Sándor életművének kutatója, egyik kedvelt tématerületének egyfajta körüljárásával igyekszem a felkérést teljesíteni, és hozzájárulni a debreceni pedagógiai iskola kulturális gyökereinek feltárásához. Remélem, ha másként nem is, legalább a közös gondolkodás ösztönzése és a vitaindítás szándékával hű maradok írásomban Karácsony szellemi hagyatékához is.

[1] Kertész 2010: 71–73; Ugrai 2017a: 14–18.

Egy összefogás kísérlete és kudarca

A reformátusok 1798-ban, a szuperintendenciák pesti konventjén egy igen előremutató, a szolidaritás és az egyenrangú felek együttműködésének elvén alapuló határozatot hoztak.[2] Eszerint az erdélyi kollégiumokat, nevezetesen a marosvásárhelyi és az udvarhelyi református iskolákat illetően az egyházkerületek felváltják a nyári supplicatiók addigi gyakorlatát. (A konventen ez a magyarországi iskolákra vonatkozólag is felmerült, de az érdemi egyeztetéseket végül elhalasztották.) Az új rend szerint a szupplikáns diákok nehézkes, hosszadalmas közlekedésével járó közvetlen alamizsnagyűjtést felváltja a *„két magyar hazában"* egy-egy istentisztelet alkalmával rendezett gyűjtés. Az ezen publicatio során összegyűlt pénzt évi rendszerességgel kicserélik, így erősítve a hívekben az összetartozás érzését, illetve a kölcsönös és méltányos támogatás szükségességének tudatát. Lényeges körülmény, hogy a magyarországi oldalon a három anyaiskola, a debreceni, a sárospataki és a pápai kollégium mellett a máramarosszigeti líceumot és a losonci gimnáziumot is felvették az Erdélyből származó jótevők kedvezményezettjeinek listájára.

Az első kölcsönös templomi gyűjtésre négy év múlva, 1802-ben került sor. Épp a tiszáninneniek kérték, hogy a kapcsolattartást megkönnyítendő Debrecen legyen a kerületenként gyűjtött pénzek elosztó központja. Az elgondolás szerint minden egyházkerületi követnek idáig kellett volna eljutnia vagy a pénzt eljuttatnia, s ezáltal elkerülhetővé vált az, hogy a szuperintendenciák egyenként minden évben kikényszerüljenek küldeni valakit Erdélybe. A kérést teljesítették is, s Földváry József debreceni lelkészt, a nem sokkal ezután a debreceni egyházmegye élére megválasztott esperest bízták meg a feladattal.

Az elképzelt szisztéma azonban lényegében sosem vált működőképessé. Már az első hároméves próbaidő alatt is komoly egyenetlenségek alakultak ki az egyes egyházkerületek által összegyűjtött és továbbított pénzösszegek között, valamint az erdélyi–magyarországi gyűjtések kölcsönösségében. Az együttműködést sokféle tényező akadályozta. Láthatóan nem volt azonos a felek elszántsága, érdekeltsége az akció sikerét illetően, továbbá gyakorta hivatkoztak súlyos információhiányra az egyes szereplők, s például épp a korábban a központi koordinációt sürgető tiszáninneniek részéről fordult elő, hogy a kialakított pénztovábbítási csatornát megkerülve önállóan gondoskodtak az adományok egy részének Erdélybe viteléről. Mindenféle elszámolási viták alakultak hát ki szinte az első perctől kezdve, amelyet szövevényes, ugyanakkor akár hónapokig-évekig szünetelő levelezések próbáltak tisztázni.

A legkülönbözőbb iratok és adatok mérlegelése nyomán az jelenthető ki, hogy 1802–1818 között az erdélyi fejedelemségben a magyarországi iskolák számára 3817 RFt gyűlt, ebből azonban mindössze a szigeti iskolának folyósítottak 1077 RFt-ot.

[2] A kísérletet részletesen ismertetem egy megjelenés alatt álló tanulmányomban, melynek címe: Nyitottság – zártság. A sárospataki kollégium erdélyi 19. századi kapcsolatairól. Az ügy iratai: Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak (a továbbiakban: TREKL), B. XLVII. 19.957.

A fennmaradó 2740 RFt sorsa tisztázatlan maradt. Magyarországon a dunántúli kerületben csupán 1802–1805-ben gyűjtöttek, de az ekkor felajánlott 689 RFt-ból 465-öt a helyi, pápai kollégiumra fordítottak végül, s a többi se került Erdélybe. A Dunántúllal szemben a Dunamellék 1802–1811 között 1170 RFt-ot gyűjtött, és azt rendben el is juttatta rendeltetési helyére. A Tiszántúl 2144 RFt-os adománya szintén pontosan beküldetett Erdélynek, ezért semmilyen probléma és kérdés nem is merült fel ezzel kapcsolatban. A Tiszáninnen 1802–1811 között 3000 RFt-nyi felajánlást jelentett be, de ebből csak 299 RFt-ot küldött meg. További közel 700 forintról állították a tiszáninneniek, hogy elkerült tőlük, de számos eljárásrendi hibát vétve a pénz sorsáért nem tudtak jótállni. És még így is maradt 2024 RFt, amiről semmi hír nem maradt – állapította meg az ügyet az 1820-as évek elején felgöngyölíteni próbáló Ferentzy Lajos tiszáninneni egyházkerületi perceptor. Ezt az összeget végül beleszámították a sárospataki kollégiumnak gyűlt jótéteményekbe, s ezzel az 1811-ig terjedő szakasz lezárhatónak minősült. Az 1811–1815 közötti jótéteményekről semmit sem lehetett megtudni, ha gyűlt is valami kis összeg, abból egy krajcárt sem mozgattak meg.

Összességében a következő tanulságokat fogalmazta meg hosszú évek távlatából az egyházkerület világi főjegyzője:

> „Magában ugyan szép idea és cél volt ezen kölcsönös csere által való jótéteményeskedés, de a távolság és a minden részbeli pontosság nélkül valóság ebbe nagy akadályul szolgáltak. Azok a szövevények és zavarodások, melyek ebbe bécsúsztak, nincsenek egészen az erdélyi manipulationak is fogyatkozása nélkül, ha szinte a magyar országi ebbéli administratiója nem menthető is akkor, amidőn világos, hogy a számadók által nem specificáltattak tabellainter időről időre mik jöttek bé egyik vagy másik célra, itt vagy amott? […] …alázatos vélekedésem a volna, hogy mivel ezen jótétemények dolgának manipulálására nézve, különösen a távolság és a sokféle emberi változandóságok miatt sok zavarodások jöhetnek közbe ezután is, amelyek miatt ezeknek tökéletes evidenciában való tarthatása csaknem kivihetetlen, aszerént, amint már a részben az erdélyi méltóságos főconsistorium is 1812-ik esztendőben december 6-dikán írott levelében magát kinyilatkoztatta, az ilyen collectákból Magyar Országon bégyűlendő summák a magyar országi, az Erdélyben öszveszedettek pedig lennének az erdélyi oskoláké, határoztatna el.”[3]

Egy másik összefogás akadozása

Az erdélyi és magyarországi református közösségek testvériségének elősegítésére vonatkozó magasztos elképzelésekből következő gyakorlati nehézségeket idézik a reformkori szövetkezési-érdekegyeztetési kísérletek is. Zoványi Jenő maliciózus megjegyzéseiből arra a következtetésre juthatunk, hogy egyik félnek sem igen akadt joga arra, hogy a másik szemére vessen bármit is ezzel kapcsolatban. Mert bár jellemzően

[3] Ferentzy Lajos levele, TREKL B. XLVII. 19.957.

Dilipress

a Tiszántúl volt az a fél, amelyik általában elzárkózott az érdemi együttműködéstől – legyen szó a protestáns unió kérdéséről vagy az egyetemes konventek rendszeresítéséről –, a Tiszáninnen időnként kicsinyes megfontolásokból eredő akadékoskodásokkal zavarta az elvileg számára is fontos ügyeket.[4] Mindent összevetve ritkán tudták a felek érdekeiket közös halmazba terelni, s ez megnehezítette a már létrejött egyezségek kivitelezését is. Az együttműködés kultúrájának hiányaira a legfájóbb példát a neoabszolutizmus évtizede szolgáltatta. A szabadságharc leverését követően a protestánsok autonómiáját felszámolni törekvő Habsburg-kormányzattal szemben ugyanis igencsak elkélt volna a szoros szövetség – amely azonban egészen a végveszély körvonalazódásáig ismételten elsikkadt.

Olyannyira, hogy a sárospataki hagyomány egyenesen úgy tartja, a helyi kollégiumnak volt kulcsszerepe az oktatás központosítására hivatott Organisationsentwurf kudarcában.[5] Kétségtelen, hogy a sárospataki iskola elöljárói alig titkoltan csak formálisan voltak hajlandóak megfelelni a bécsi centralizációnak. Már-már kihívóan jelentették például, hogy a könyvtár számára beszerezték az Entwurf által előírt tankönyveket – és eközben a cenzúrát megkerülve önálló tankönyveket és jegyzeteket adtak közre. Nyilvánvaló kérdésekben húzták az elöljárók az időt, amikor csak lehetett, s vették semmibe a német nyelvű oktatásra vonatkozó kötelezettségeket. S miközben a legtöbb jelentős református gimnázium (Debrecen, Nagykőrös, Kecskemét, Máramarossziget, Marosvásárhely) az évtized közepére már mindenben megfelelt a legszigorúbb előírásoknak is, s így nyilvánossági jogot szereztek, Sárospatak a hazárdjáték mellett döntött. A politikai-elvi kérdésekben megmutatkozó szilajság azzal fenyegetett, hogy a nyilvánossági jog hiányában elnéptelenedik a kollégium.[6]

A vállalkozás pedig sikerrel járt. Az 1850-es évek második felében országos közüggyé vált a pataki ellenállás. A közismert író-tanár, Erdélyi János vezetésével nagyszabású ünnepséget szerveztek a kollégium háromszáz éves fennállásának megünneplésére. A hosszú, többéves előkészületek egyik meghatározó eleme volt, amikor 1859 decemberében négyezer vendég vett részt Széphalmon Kazinczy Ferenc születésének centenáriumi ünnepségén. De ez még csak a felkészülés volt a fél évvel későbbi, kétnapos sárospataki rendezvényre: a korabeli becslések szerint mintegy 25–26 ezren keresték fel Patakot, hogy hitet tegyenek egyházuk és nemzetük függetlensége mellett. Az eredeti cél, a kollégium évszázados fennállásának megünneplése kiegészült a kollégium megmaradása melletti tüntetéssel. És a reményteljes örömmel is: az iskola néhány héttel korábban kapta vissza az uralkodótól a szabadságjogait.[7]

[4] Így például többször egy-egy ülés vezetőjének személye körül robbant ki vita. De emellett olyan fajsúlyos kérdésben is, mint amilyen a pesti református főiskola alapítása volt, a Tiszáninnen tanúsította a legnagyobb ellenállást. Zoványi 1939: I. 91–99, 104–106.

[5] Az Entwurf és az azt követő intézkedések eredeti szándékuk szerint nem vagy nem sokáig érvényesültek a protestáns iskolákban. Rövid és hosszabb távon is megkezdődött ugyan egy igazodási folyamat az oktatási modernizációt célul kitűző Entwurf szellemében, de annak elvárásait egységesen és maradéktalanul nem teljesítették. Ezt a többé-kevésbé sikeres blokkolást tekintették az ellenállás eredményének. A bonyolult probléma egyes vetületeiről: Ugrai 2015: 61–71.

[6] Dienes & Ugrai 2016: 109–112.

[7] Dienes 2014: 470–472.

Jóllehet a sárospataki kollégium igencsak határozottnak tűnt irányválasztásában, az intézetet fenntartó egyházkerület köreiben távolról sem volt ennyire egyértelmű, hogy miként lehetséges és érdemes az osztrák kormányzattal szembeszállni. Az 1850-es évtized közepéig sokkal inkább az a szemlélet érvényesült, miszerint a fokozódó császári-központi szigorral szemben legfeljebb óvatosan érdemes fellépni. Apostol Pál szuperintendens 1851-ben még azzal érvelt, hogy ha meg is szűnik a jogfosztottságuk, akkor az úgyis a kegyelem által történhet meg, aminek esélyeit a kemény fellépés ronthatja.[8] Terhes Sámuel gömöri esperes 1855-ben ehhez hasonló álláspontra helyezkedett, amikor kifejtette, tiltakozni lehet, tán kötelességük is, de azért a rendeleteknek muszáj engedelmeskedniük.[9] Ekkorra már nagyon megszaporodtak a központi beavatkozások primer jelei: a papi, tanítói állásokba csak a politikai feddhetetlenségről a császári-királyi kassai kerületi helytartósági osztály által kiállított igazolás birtokában lehetett lépni. S bár nem sokszor, de előfordult, hogy ezt az igazolást megtagadta a hivatal.[10]

Az elvileg legerősebb és legnagyobb tekintélyű egyházkerületnek, a tiszántúlinak a püspöki szintű kiállásáról Zoványi igen lesújtó képet fest. Eszerint az 1855. évi haláláig hivatalában lévő Szoboszlai Pap István a szabadságharc után egyfelől az egyházkerületen belül érthetetlen, önkényes lépésekkel tudatosította, hogy mekkora a hatalma, másfelől országos színtéren viszont bátorságot és elszántságot nélkülöző, a kiállás élét megszüntető látszatmegoldásokat követett. Először ugyan úgy tűnt, mintha az országos ellenállás élére állt volna, de a többi egyházkerülettel szemben nem Bécshez, hanem csak Geringer polgári kormányzóhoz címezte tiltakozásait, s ezzel gyorsan csalódást keltett a többi egyházkerület vezetőiben. Az érzékelhetetlenül gyenge tiltakozás nyomán a Tiszántúl elszigetelődött, magára maradt, a többiek pedig más útra léptek.[11]

A részleges összefogás útján akarva-akaratlanul a Tiszáninnen s annak idős püspöke, Apostol Pál fogta össze a tiltakozó erőket. A helyzet legsúlyosabb kiéleződésekor, 1859 késő őszén, a protestánsok önkormányzatiságát állami önkénnyel megszüntető protestáns pátens idején épp Sárospatakon ülésezett a reformátusok népiskolai egyetemes választmánya, amely az eredeti célkitűzésekkel ellentétben nem kizárólag és nem is elsősorban a népiskolázással, hanem az új helyzettel foglalkozott. Az október–november fordulóján megtartott nem hivatalos megbeszélések eredményeként megállapodtak az egyházkerületek az ellenállásban: a pátens tiltásának dacára tartanak egyházkerületi gyűléseket, s azokat csak a hatalom fegyveres fellépése esetén oszlatják fel. A szuperintendens esetleges vonakodása esetén őt az esperesi, gondnoki kar leváltja, és helyét a legidősebb gondnok veszi át. Amennyiben központi, kormányzati részről hívnak össze egyházi gyűlést, azon kizárólag a tiltakozás kifejezésére jelenhetnek meg a meghívottak. Aki az egyház részéről a kormány megbízását elfogadja bármilyen, a pátens által megfogalmazott passzus érvényesítése érdekében, egyházi hivatalát auto-

[8] TREKL B. LXXII. 33.001.
[9] TREKL B. LXXVI. 35.904.
[10] Pl. Farkas József ezért nem léphetett a tornagörgői rectori hivatalba. TREKL B. LXXVI. 35.973.
[11] Zoványi 1939: I. 113–120.

matikusan elveszíti. Az egyházi hivatalnokokat felszólították, hogy még fegyveres nyomásnak se engedjenek esetleges lemondatási törekvések esetén, hanem maradjanak meg hivatalukban.

Ezen a ponton vált a korszakban a legteljesebbé a református egyházkerületek egysége. Mi több, ennek a szövetségnek az élére a debreceni professzor, Révész Imre állt, akinek Tájékozás című vitairata a teljesen egyértelmű, nyílt ellenállás sorvezetőjévé vált. Ebben a szövetségben a Tiszáninnen is teljes mellszélességgel részt vállalt. A nehéz időkben lemondását hiába fontolgató idős tiszáninneni püspök, Apostol Pál megtagadta a pátens végrehajtására vonatkozó kötelezettséget, az egyházközségek szintjén megerősítő januári miniszteri rendelet kihirdetését. Ez a bátor döntés volt Apostol utolsó hivatali tette: még aznap, március 13-án meghalt. Helyére ideiglenesen Szakál László felső-borsodi esperes lépett azzal, hogy azonnal gondoskodnak a szuperintendens-választásról – amely ugyancsak ellentétes volt a pátens parancsával. Olyannyira, hogy május 1–3-án, a miskolci egyházkerületi gyűlésen – a kormányzati biztos felszólítása ellenére – Zsarnay Lajos személyében püspököt, báró Vay Miklósban pedig főgondnokot is választottak. Vay báró a teljes visszavonultságából reaktivizálódott az ellenállás sikere érdekében. Ez az aktus lényegében megkoronázta a Tiszáninnen mindvégig tanúsított viselkedését, amelynek révén a többi egyházkerülethez hasonlóan, helyenként a többi egyházkerület mozgalmának az élére állva teljesen negligálta a pátenst, s aktívan hozzájárult annak végső ellehetetlenüléséhez.[12]

Szórt hatásgyakorlások

A fentiekben azt néztük végig, hogy miként alakult a két szomszédos egyházkerület és kollégium kapcsolata, együttműködése egy szimbolikus, valamint egy nagyon is húsba vágó, komoly téttel járó ügyben. Az alábbiakban a napi kapcsolattartásra elvileg lehetőséget teremtő személyes kapcsolatok egy dimenziójára térünk ki: azt vizsgáljuk meg, hogy mennyire volt gyakori a sárospataki és a debreceni kollégiumban, hogy a szomszéd intézményből vagy annak kultúrrégiójából hívtak meg tanárokat. Ismerve ugyanis az alma materek identitásteremtő, -erősítő jelentőségét, feltételezhetjük: egy egykori debreceni deák sárospataki professzori pályafutása vagy egy a Bodrog partjáról Debrecenbe elszármazó tanár aktívan hozzájárulhatott (volna) a két intézmény szellemisége közötti kölcsönhatás szorosabbá tételéhez. Az illető tanárok felkészültségében, világnézetében rejlő szellemi muníciót ráadásul kiegészítették, kiegészíthették volna a személyes kapcsolati háló nevelőiskolában megmaradó elemei.

A két szomszédos iskolaközpont közötti intenzív kapcsolattartás e feltételeit összességében kicsiny jelentőségűre értékelhetjük. A Sárospatakon 1781–1860 között katedrához jutó 58 akadémiai és gimnáziumi tanár közül mindössze kettő tanult Debrecenben. (A debreceni partikulahálózat kisiskoláiban pedig e két tanár közül is csak

[12] Szatmári 2010: 35–40, 59–60, 65.

az egyik tanult.)[13] Közülük az evangélikus nyelv- és hitoktatóként Sárospatakra került Mihályik Dániel mindössze egy évig szolgált Patakon. Mihályik egyébként dobsinai és késmárki iskolai éveit koronázta meg Debrecenben az akadémiai stúdiumokkal, majd pedig Jénában egyévnyi peregrinációval. Hazatérve Eperjesen volt néhány évig magánnevelő, s 1800-ban került Sárospatakra. Egy év múlva választották meg Késmárkon professzorrá, s 1830-ig szolgált ott. Esetében a debreceni hatás nemcsak a Patakon töltött csekély idő miatt tűnik elhanyagolhatónak, hanem azért is, mert az ott mindenkor szolgáló egyetlen evangélikus oktatóként marginális volt a befolyása az iskola egészének szellemiségére.

Mihályikkal szemben igazán emblematikus, korszakalkotó tanárként jellemezhetjük a Szabolcs vármegyében született Kövy Sándort. Sárospatak országos hírre szert tevő jogprofesszora iskoláit Nádudvaron és Debrecenben végezte el, jogi tanulmányait pedig Pozsonyban teljesítette. Kövy egyértelműen debreceni és tiszántúli iskolai felkészültséggel rendelkezett tehát, s Patakra kerülve évtizedeken át (1793-tól 1829-ig) kulcsszerepet játszott a kollégium megújításában és felvirágoztatásában. A debreceni hatás mégiscsak korlátozottnak tűnik, hisz olyan tudományterületen jutott kimagasló eredményre, amelyet Debrecenben ekkor még nem űztek jó színvonalon. Így egyfajta renitens, az átlagos debreceni tanáritól mindenképpen elütő pályaív Kövyé, amelyben a két kollégium közötti kölcsönhatás hagyományos témái kevéssé érvényesülhettek.

Ha nem ragaszkodunk mereven az előzetesen kiválasztott korszakhatárokhoz, akkor még egy, ráadásul minden szempontból kiemelkedő kivételt említhetünk időszakunk elejéről. Pataki katedráját 1773-ban nyerte el, s 1790. évi haláláig töltötte be Szilágyi Márton. A természettan és mennyiségtan tanára, Szilágyi egyetlenként testesítette meg a valóságban azt az elméleti lehetőséget, miszerint egy minden tekintetben debreceni gyökerű tudós letelepedése révén a debreceni szellemiség tartósan befolyást gyakorol a pataki viszonyokra. Ne feledjük, Szilágyi Márton apai nagyapja Piskárkosi Szilágyi Márton a filozófia, dogmatika, egyháztörténet és fizika; apja, Sámuel (1719–1785) pedig a filozófia és a görög nyelv professzora volt a debreceni kollégiumban. Piskárkosi Szilágyi Sámuelt 1766-ban ráadásul tiszántúli szuperintendenssé is megválasztották, így még tovább erősödött a két kollégium, illetve a sárospataki kollégium és a tiszántúli püspökség közötti kapcsolat.

Tudomásunk van arról, hogy hasonlóan erős tiszántúli beágyazottsággal rendelkező jelölttel számoltak egy ideig a tiszáninneniek a sárospataki egyik teológiaprofesszori és a helyi papi egyesített hivatal tervezett betöltésénél. A más összefüggésben említett debreceni pap, későbbi esperes Földváry Józsefet hívták meg erre a speciális, kettős

[13] Mindkét nagy református kollégium tanárait magába foglaló prozopográfiai adatbázist építünk. A legkülönbözőbb szakirodalmi és levéltári utalások segítségével bővülő adattár vonatkozó rubrikáit (ti. melyik tanár hol született, hol végezte iskoláit) a sárospataki kollégium esetében majdnem teljes biztonsággal ismerjük. A debreceni kollégium esetében hiányosabbak még jelenlegi ismereteink (a rövidebb hivatali idejű gimnáziumi tanárok között több is akad, akinek a tanulmányi pályáját nem rekonstruáltuk), de nem valószínű, hogy ez érdemben módosíthatja a főszövegben olvasható vonatkozó fő megállapításunkat.

felkészültséget és hajlandóságot igényelő posztra. A mindössze 220 forint készpénzből és 20 köböl gabonából álló fizetéssel járó lehetőséget Földváry udvarias levélben utasította el, s ezzel az egyházkerületek közötti kölcsönhatást erősítő újabb személyi kötelék kialakulása meghiúsult.[14] (Érdekesség, hogy az egyesített hivatalba végül mégis félig-meddig kívülről választottak jelöltet a tiszáninneniek: a sárospataki születésű és Patakon tanult, de aztán a pápai kollégiumban tanító, később pedig a Dunántúlon lelkész Láczai Szabó Józsefet csábították haza.)

E kivételektől eltekintve nemcsak a professzori, hanem a korabeli lelkészi munkapiac is igen zártnak tekinthető. Ezt támasztják alá a tiszáninneni papok származásáról, iskolázásáról rendelkezésre álló adataink éppúgy, mint Kovács I. Gábor prozopográfiai feldolgozásának korszakunkra vonatkozó részei.[15]

Mindez az ellenkező irányban is érvényesülni látszik. Az 1781–1860 között a debreceni kollégiumban 45 középiskolai és akadémiai tanár, professzor kapott megbízást. Közülük egyelőre tíz személyről nem merünk nagy biztonsággal nyilatkozni, de az esetükben rendelkezésre álló töredékes adatok nem mutatnak semmilyen tiszáninneni kötődést. Jelen ismereteink szerint a 45 tanár közül senki nem született a tiszáninneni egyházkerület területén, s csak ketten tanultak a sárospataki kollégiumban. Egyikőjük a drégelypalánki (Nógrád vm.) születésű Széplaki Pál volt, aki 1800-tól tíz éven át tanított Debrecenben, előzőleg pedig Losoncon, Sárospatakon és Göttingában tanult – utóbbi helyen feltűnően sokáig, több mint három évig tartózkodott. Jóval erőteljesebb pataki hatást érvényesíthetett Kallós Lajos. A Debrecenbe 1853-ban került, szatmári születésű jogtanár egész hazai tanulmányi pályáját Sárospatakon teljesítette, s gyakornokoskodását követően előbb Patakon is helyezkedett el. Onnan aztán két év múltán távozott, s vált a következő három évtized egyik meghatározó professzorává. (1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is megválasztották.)

Aligha véletlen, hogy a két egyházkerület között egyébként is rendkívül szűk keresztmetszetű csatornákon át zajló szakembercsere lényegében egyáltalán nem érintette a teológia és a filozófia képviselőit. A legtradicionálisabb akadémiai stúdiumok kapcsán markánsan eltérő szellemi irányzatok domináltak a két iskolaközpontban, ami egyben fontos magyarázatot szolgáltat a lelkészek munkapiaci határainak megmerevedéséhez is.[16] Az a kicsinyke mozgás, amely a két kollégium tanárai között felfedezhető, vagy a kevéssé jelentős, kiegészítő jellegű feladatkörökre, illetve a gyorsan modernizálódó és épp ezért szakemberhiánnyal sújtott jogi oktatásra korlátozódott.

[14] TREKL B. LI. 22.014.
[15] Kovács 2016: 87–95.
[16] Kovács 2010: 25–33.

DUPress

Ütközőzónák

Időnként a két kollégium befolyási övezetének kiterjedése, határai vezettek vitához. Szintén Zoványira utalunk, aki ezúttal is arra az álláspontra helyezkedett, miszerint a tiszáninneniek sokáig hangoztatott panaszai a helyzet egyoldalú értékeléséből fakadtak, s valójában nemigen volt okuk bármit is a debreceniek szemére vetni.[17] A panaszok a szikszói partikula irányításával függtek össze. Szikszó nemcsak a tiszáninneni térség közepén, Miskolchoz közel helyezkedett el, hanem még a 19. században is tekintélyes gyülekezetet, többtanítós iskolát (kisgimnáziumot) fenntartani képes református közösséggel rendelkezett. Emellett nem feledkezhetünk meg arról a patináról sem, amelyet az abaúji térség korai reformációja alapozott meg. Ha nem is kulcsfontosságú, de szimbolikus jelentőségű volt tehát Szikszó szerepe a két kollégium vitájában. A sárospataki kollégium 18. század eleji üldöztetésének idején rendült meg a patakiak szikszói pozíciója. Ezt követően hívtak meg Debrecenben végzetteket a helyi iskola irányítására. Segítette az abaúji mezőváros elöljáróinak döntését, hogy a debreceni kollégiumnak a közelben volt szőlőbirtoka. 1740 körül egy pappótlás körül robbant ki komoly vita, amelynek eredményeként fő szabályként az érvényesült, hogy a szikszói iskola vezetésére felváltva hívnak meg a gyülekezeti elöljárók a debreceni, illetve a sárospataki kollégiumból tanítót.[18] Ugyanakkor nagyon úgy tűnik, hogy a 19. század első felére ez a megállapodás már elsikkadhatott: Sárospatakról 1783-tól 1852-ig egyetlen diák távozási célállomásaként sem tüntették fel Szikszót, jóllehet a távozási napló a legkövetkezetesebben épp a partikulák vezetésére induló deákok kilépését rögzítette.[19] Ezzel szemben a szikszói papok a tiszáninneni egyházkerület lelkészi munkapiacának voltak a részesei – az ott szolgálatot teljesítők időről időre feltűnnek más gyülekezetek névsoraiban is.[20]

Rivális kollégium a szomszédos egyházkerület szívében más esetben nem épített ki ilyen biztos hídfőállást. Ennek dacára jogosnak tűnik Zoványi Jenőnek a tiszáninneniek mértéktartását hiányoló megjegyzése, hiszen a Sárospataki Református Kollégium legalább kéttucatnyi olyan partikulával tartott fenn nagy intenzitású, sok esetben teljesen vagy majdnem kizárólagos kapcsolatot, amelyek egyébként a tiszántúli egyházkerületben helyezkedtek el. Szabolcs, Szatmár, Bereg vármegyében fekvő településekről és kálvinista közösségekről beszélhetünk, amelyek a történeti hagyományok és a földrajzi közelség miatt iskolaközpontjuknak Sárospatakot tartották. A nagyságrendek érzékeltetésére három random módon kiválasztott év adataira pillantunk rá: 1822-ben összesen 69 kilépést rögzítettek a sárospataki kollégiumból, ebből hat irányult tiszántúli gyülekezet iskolájába. 1835-ben 70-ből 11, 1847-ben pedig 96-ból 13 fő távozott a Bodrog partjáról azért, hogy a szomszédos egyházkerületben

[17] Zoványi 1939: II. 69.
[18] Győri 2015: 22–24.
[19] Ugrai 2012.
[20] Ugrai 2017a.

vegye át valamelyik iskola tanítói feladatait. A 10%-ot minden esetben megközelítő arány azt mutatja, hogy a pataki kollégium számára fontos szerepet töltöttek be a végzés közelében diákjai felszívó piacaként az elvileg debreceni központhoz tartozó tiszántúli települések. Jóval fontosabbat, mint amilyet Debrecen számára jelenthetett az egyetlen kivétel, Szikszó.

Egyelőre fenntartjuk annak a lehetőségét, hogy a Sárospatakon tanult, majd rectorként, praeceptorként rögtön e billegő, de alapvetően a tiszántúli egyházkerülethez tartozó gyülekezetekbe kerülő ifjakból komolyabb számban lettek a Tiszántúlon lelkészek. Egyelőre szúrópróbaszerűen vizsgáltuk ennek az előfordulási gyakoriságát: tíz jelentősebb, a sárospataki távozási naplóban célállomásként gyakran szereplő tiszántúli gyülekezet (pl. Beregszász, Fehérgyarmat, Mezővári, Szatmárnémeti) lelkészi névsorait átböngészve csak elvétve találtunk ilyenre példát.[21] Igaz, az előttünk álló, teljességre törő kutatás a későbbiekben még árnyalhatja a képet, hisz biztosan tudunk olyanokról, akik a Tiszán átkelve, annak bal partján találtak biztos lelkészi vagy tanári megélhetésre.

Befejezés

Modellértékűen eltérő fejlődési pályán mozgott a két nagy magyarországi református kollégium. A felekezetileg homogén környezetben fekvő, népes és gazdag nagyvárosban működő, jelentékeny patrónusokkal és szilárd egyházkerületi bázissal rendelkező debreceni iskola egészen más mechanizmus szerint élte mindennapjait, mint a minden tekintetben lényegesen kiszolgáltatott helyzetben lévő sárospataki társa.[22] Más lehetőségek és ennek megfelelően egészen másféle kihívások jellemezték a két intézményt. Ezek a különbségek szinte kódolták az egymással szembeni távolságtartást, a szoros kooperáció hiányát. Hogy a két kollégium közötti határok ennyire elvágólag húzódtak meg, s különösen a két intézményben végzettek, illetve az ott szolgálók pályafutásában ilyen markánsan érvényesültek, talán leginkább Debrecen és Sárospatak földrajzi közelségének tudható be: a kisebb, szegényebb, bizonytalanabb jelenű-jövőjű intézmény csak az elszigetelődés fokozásával láthatta garantáltnak a debreceni hatás kontrollját. A stratégia sikeresnek tűnik: a hatásoknál jóval erősebbnek bizonyultak a határok.

[21] Így például Bosvai István 1775-ben Sárospatakról távozva lett Fehérgyarmat lelkésze, s később is maradt a Tiszántúlon.

[22] A két kollégium és környezete közötti különbségről magunk is részletesen írtunk már többször is. Legrészletesebben: Ugrai 2007; kifejezetten a két iskola különbségeire fókuszálva: Ugrai 2005: 23–33. Azt, hogy Debrecen és Sárospatak két külön világot jelentett, Csokonai nemcsak megtapasztalta a saját bőrén, hanem érzékletesen írt is róla: Szilágyi 2014: 151–153. (Mellesleg Szilágyi Márton is kiemeli, hogy abszolút atipikus jelenség volt, hogy valaki Debrecenből Sárospatakra „jelentkezzen át" a korszakban.)

Hivatkozott irodalom

- Dienes D. (2014). Erdélyi János és a sárospataki kollégium. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 118. évf., 4. sz. 468–475.
- Dienes D. & Ugrai J. (2016). *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Hernád Kiadó.
- Győri L. J. (2015). A Debreceni Református Kollégium – mint anyaiskola – és a kiskunhalasi református iskolázás évszázados kapcsolatai. In Gáborjáni Szabó B. & Oláh R. (szerk.): *„Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem". Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. évfordulójára és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára* (pp. 22–41). Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények.
- Hörcsik R. (2002). A debreceni és a sárospataki kollégiumok kapcsolata. A reformációtól a 20. századig. In Dienes D. & Szabadi I. (szerk.): *Doctrina et Pietas. Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére* (pp. 115–125). Debrecen–Sárospatak, Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- Kertész B. (2010). A protestáns pátens az evangélikus egyházban. In Baráth B. L. & Fürj Z. (szerk.): *A protestáns pátens és kora. Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából* (pp. 71–86). Debrecen, D. Dr. Harsányi István Alapítvány.
- Kovács Á. (2010). *Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. Budapest, Magyar Vallástudományi Társaság – L'Harmattan Kiadó.
- Kovács I. G. (2016). *Sárospatak erőterében. A Tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Szatmári J. (2010). A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme. In Baráth B. L. & Fürj Z. (szerk.): *A protestáns pátens és kora. Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából* (pp. 31–70). Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány.
- Szilágyi M. (2014). *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Budapest, Ráció Kiadó.
- Ugrai J. (2005). A debreceni és a sárospataki kollégium gazdálkodása és működése a 19. század elején. *Zempléni Múzsa,* V. évf. 4. sz. 23–33.
- Ugrai J. (2007). *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Ugrai J. (2012). *A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok 1782–1871/72*. Sárospatak–Tiszaújváros, http://www.patakarchiv.hu/wa_files/diaknevsor_patak.pdf.
- Ugrai J. (2015). A szintemelkedés tényezői. A miskolci református gimnázium az Entwurf idején. In Hegedűs J. & Baska G. (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére* (pp. 61–71). Budapest, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar.

DUPress

- Ugrai J. (szerk.) (2017a). *A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészei: a kezdetektől a millenniumig*. Sárospatak–Tiszaújváros, http://patakarchiv.hu/portal/e-konyvtar/adattar/72-tiszaninnen-1.
- Ugrai J. (2017b). *A Tiszáninneni Református Egyházkerület története. A türelmi pátenstől a protestáns pátensig.* Sárospatak, Hernád Kiadó.
- Zoványi J. (1939). *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*. I–II. kötet (pp. 91–99, 104–106). Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézete.

DUPress

Brezsnyánszky László

Karácsony Sándor és a reformpedagógia* (A klasszikus és modern nevelés határán)

Amikor a címben jelzett életmű és az újító pedagógiai mozgalom viszonyát kívánjuk vizsgálni, akkor két külön-külön alaposan kutatott területen járunk. Az egyidejűség és a szakmai szándék nyilvánvalóan párhuzamba állítható. Az egymásra gyakorolt hatás megléte és részletei azonban csak részben feltártak. Nem ígérhetjük az összefüggések teljes feltárását, csupán néhány adalékkal tudunk szolgálni.

Karácsony Sándor (1891–1952) közismerten a legtöbbet vitatott 20. századi magyar pedagógiai gondolkodók közé tartozik. Az ellentétes megítélések keresztтüzében élte az életét, végezte szerteágazó tevékenységét és publikálta áradó gondolatait. Tanár, cserkészvezető és hitoktató, pedagógiaprofesszor, aki igen fogékony volt a kor, a 20. század első felének számos tudományos eszméje iránt. A pedagógián túl vagy éppen ennek keretében filozófiai, pszichológiai és nyelvtudományi témákban tartott hatásos előadásokat és jelentetett meg terjedelmes köteteket. Írásait saját alapítású folyóiratokban, majd könyvekben összefoglalva adta közre. A folyóiratok, de a könyvek egy részét is kifejezetten a fiatalabb korosztályoknak szánta.

A neveléstudomány szempontjából ez az igen dinamikus időszak a gyermekek pedagógiai folyamatban betöltött szerepének felértékelődését hozta (Flitner 1992). Ha a gyermek évszázada nem is jött el, ahogyan ezt a századforduló pedagógiai avantgardistái hirdették és remélték, de az mindenképpen megtörtént, hogy a szakma, a közvélemény, sőt az üzleti világ is fokozott figyelemmel fordult a gyermekek, gyermekkor igényei felé. Voltak, akik használati eszközök, a gyermekekre szabott ruházat, a játékok tervezése, gyártása terén járultak hozzá a gyermekeknek való környezet, világ formálásához. Mások az iskola megreformálása érdekében fogalmaztak és valósítottak meg új elveket, eljárási módokat. Ebben az időszakban vált egyértelművé, hogy a klasszikusnak nevezhető neveléstanok mellett, amely az irányított nevelés és a felnőtt társadalom által elfogadott tartalmak, értékek mentén képzeli el a sikeres fejlesztést, egy másik alapvető paradigma is helyet kér magának, amelyet a szakma napjainkban

* A tanulmány az Előadások a százéves debreceni pedagógia köszöntésére c. rendezvényen 2017. november 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Köszönet illeti Prof. Dr. Pusztai Gabriellát, aki a témaválasztásban segítségemre volt.

gyermekközpontú nevelésnek, reformpedagógiának nevez. Az új szemléletmód és cselekvés megjelenése nem tekinthető valamilyen váratlan pedagógiai megvilágosodásnak. Számos párhuzamosan futó és egymást is keresztező próbálkozás formálta ki a ma már evidensnek számító nevelési alapelveket.

Karácsony Sándor viszonya a reformpedagógiához

Adódik a kérdés: Karácsony Sándor, a tanár, ifjúsági vezető, publicista és a pedagógia professzora hogyan viszonyult a reformpedagógiához? Mit tudott, mit fogadott el az új elvekből, gyakorlatból, illetve mit tett a nevelés ügyéért? Egyértelmű, hogy a reformpedagógia nem Karácsony Sándor által vált ismertté a magyar pedagógiai gondolkodásban és gyakorlatban. Ugyanakkor maga jól ismerte a mozgalmat és az alapelveket. Fontos kérdés lehet az is, hogy Karácsony Sándor pályája során az új pedagógia milyen hullámaival, intézményeivel és alkotóinak milyen körével, köreivel ismerkedhetett meg. A professzor és a reformpedagógia viszonyáról aránylag keveset tudhatunk. Az ilyen témájú célirányos kutatások és publikációk – ismereteink szerint – nem preferáltak a téma szakértőinek körében.

A reformpedagógia hazai recepciója

A reformpedagógia hazai recepciójáról sokat tudhatunk. Korán és mondhatni valamennyi irányzatára hamar reagált a hazai szakmai sajtó. De nem a megváltás vagy a megbotránkozás attitűdjével. A sokféle próbálkozás egyikeként kezelték őket. A gyermeki sajátosságokból kiinduló gondolkodás többféle árnyalatban, hamar elfogadottá vált, különösen a kisebb gyermeket nevelők, pl. a tanítók körében (Németh, Mikonya & Skiera 2005). Mára érvényét veszítette az a nézet, hogy a századforduló és a két világháború közötti időszak kedvezőtlen lett volna a pedagógiai újítások számára. Nem igaz, hogy tiltották, üldözték volna a pedagógiai másként gondolkodás minden megnyilvánulását.

Karácsony találkozásai a reformpedagógiával

A századfordulón, E. Key röpiratának megjelenésekor (1900, 1902) még gyermek volt, Földesen járt a református népiskolába. Az egyetemista éveiben (1911–1914) már ismert volt Montessori módszere (1889, 1907), az Új Iskola és a „szabadlevegős iskola" mozgalom. Hermann Lietz (1898, 1904) vidéki nevelőotthonai (LEH)[1] sikeresen mű-

[1] LEH: a Landerziehungsheim rövidítése. Az említett évszámok Lietz alapításaira: Ilsenburgra, Biebersteinre utalnak.

ködtek Németországban. Terjedt a cserkészet (1907-től), és lendületben volt a gyermektanulmányozás több kutatóműhelyben. A külföldi tanulmányútjain olyan helyeken járt, ahol intézményesült formákban is jelen volt a pedagógiai mozgalom. Genfben 1912 óta működött a Rousseau-intézet.[2] Karácsony éppen ekkor volt vendéghallgató a városban. Münchenben Kerschensteiner tevékenykedett (1912),[3] Bécsben a mélylélektan adleri ága[4] ezekben az években (1911) vált le a freudi iskoláról. Az ezt követő években (1912–1914) az egyetemista Karácsony vendéghallgató volt Münchenben, Bécsben és Grazban.

A húszas évek reformpedagógiájának második hulláma – vélhetően – kevésbé vonta magára Karácsony Sándor figyelmét. A második hullámként szokás emlegetni: B. Otto, C. Freinet, R. Steiner, P. Petersen iskoláját. A reformpedagógia harmadik hullámaként is emlegetett alternatív iskolák időszakát, az 1960-as, 1980-as éveket Karácsony már nem érhette meg, de aligha lelte volna benne örömét. Gondolunk itt pl. a tekintélymentes nevelés kísérleteire. Ekkor ugyanis a gyermek és felnőtt viszony pedagógiai értelmezése túllépett a Karácsony által „mellérendelő viszonynak" nevezett reláción és új egyenlőtlenséget hirdetett, amennyiben a gyermek jogait, vágyait fölé rendelte másokénak.

Az 1945-öt követő hazai koalíciós időszakban még éltek a századelő hazai iskolakísérletei, esély látszott a reformpedagógiai szemlélet újravirágzása számára. Az intézmények és a nevelésügy szovjet mintájú államosítása hamar elzárta ennek lehetőségét. A pedagógiai másként gondolkodásnak és kezdeményezésnek megszűntek az esélyei. Így az Európa nyugati térségeiben tapasztalható újraéledés nem bontakozhatott ki a szigorodó hazai viszonyok között. Hasonló sorsra jutott a cserkészet, amelynek Karácsony 1920–1931 között volt tagja és tisztségviselője, az ő nevéhez fűződik a regöscserkészek mozgalmának elindítása. A mozgalmat a debreceni professzor 1946-ban kiterjeszthetőnek gondolta az alsóbb társadalmi rétegek gyermekeire is, de végül is támogatta az Úttörőszövetséggel való egyesülést.

Visszatérve Karácsony Sándor egyetemi tanulmányainak időszakára, azt láthatjuk, hogy a budapesti egyetemen, ahol a magyar–német szakos diplomáját szerezte, Finánczy Ernő (1860–1935) idejében a klasszikus, konzervatív pedagógia érvényesült a neveléstudományi gondolkodásban. De Finánczy kiválóan ismerte az „új nevelők" elveit és kezdeményezéseit, sőt olyan megnyilatkozások is napvilágot láttak a professzortól, amelyekben megértően, elismerően szólt az új pedagógiáról. A Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsának 1928. május 14-i ünnepi ülésén pl. így fogalmazott, idézzük: „Szemet hunyhatunk például azok előtt a jóhiszemű és tagadhatatlanul érdekes

[2] A gyermektanulmányozás céljára alapított egyetemi intézet Genfben.

[3] Georg Kerschensteiner (1854–1932) neve a munkaiskola és az állampolgári nevelés új koncepciója révén vált ismertté.

[4] Alfred Adler (1870–1937*) Individuálpszichológia néven indította el saját szakfolyóiratát,* amelyből az irányzat neve származik, és amely köré tanítványainak és követőinek a köre szerveződött. Adler szerint a kisebbségi érzésből adódó traumát, ami a gyerekeknél és a felnőtteknél egyaránt gyakori, bátorítással, a közösség felé közelítés eszközeivel, neveléssel, terápiával kezelni lehet.

kísérletek előtt, amelyeket önzetlen és lelkes nevelők Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Németországban és minálunk az úgynevezett új iskolákban végeznek?" (Jáki 2000: 168) A klasszikus hagyományokra épülő koncepció nem csupán az egyetemi katedrák világában játszott döntő szerepet, bár ott sem minden esetben, hanem a közoktatás intézményeinek gyakorlatában és az oktatáspolitikában. Karácsony Sándor tehát ebben a kettős szakmai világban vált tanárrá, majd ezek ismeretében alakította ki sajátos pedagógiai rendszerét.

Amit a szakirodalomból tudni lehet a reformpedagógiához fűződő viszonyáról

A főleg a 90-es évektől gyarapodó szakirodalom és az életmű kutatása – ismereteink szerint – alapvetően nem erre a viszonyra irányul. Inkább műveinek, filozófiájának és rendszerének az értelmezése az, ami az elemzők figyelmét leköti. Ezen a téren fontos és igényes munkák születtek (Lendvai 1993; Lányi 2000; Kontra 2003). Kivételként említhetünk egy-két művet és szerzőt, akik legalább utalás formájában mutattak rá azokra a reformpedagógiai hatásokra, amelyek befolyással voltak, lehettek Karácsony nézeteire, rendszerére.

Lendvai L. Ferenc *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor* c. munkájában találhatunk utalást a reformpedagógia hatására, erre lentebb hivatkozni fogunk. Heltai Miklós *Modern nevelés – magyar nevelés* címmel állított össze szemelvényeket Karácsony Sándor munkáiból. Ez utóbbi kötet zárótanulmánya Karácsony Sándort „a modern pedagógiai szemlélet magyarországi megalapozójának" nevezi. Idesorolható még Mátrai László akadémikus rossz emlékezetű írása, amely először a Kortárs 1979/3. számában jelent meg Reformpedagógia alulnézetben címmel. A szerző Karácsony Sándort a reformpedagógia elveit követő bukott tanárként jellemzi, akinek a legtöbb ötlete *„a húszas évek neves svájci reformereitől, Pierre Bovet-től, Adolphe Ferrière-től és Eduard Claparede-től származik"* (Mátrai 1979: 413).

Erre is reagált Boros Dezső, aki úgy fogalmaz, hogy

> „Karácsony pszichológiai felkészültsége magas szintű. Ezt még az ellenségei is elismerik, sőt azzal vádolják, hogy amit tudott a nevelésről, azt mind a svájci pszichológusoktól tanulta. […] Nincs olyan munkája, amelyben valamilyen formában ne említené a fejlődéslélektant, a szociálpszichológiának pedig az első magyar művelői közé tartozik." (Boros 1990: 37)

Boros szerint Karácsony a pedagógiai elméletében levonta a korabeli lélektan különböző ágainak a tanulságait.

Amit Karácsony műveiből tudni lehet

Nem könnyű megállapítani, hogy Karácsony pontosan milyen forrásokból merítette a pedagógiai reformeszméket, kiknek a révén, kiknek a művei által ismerte meg a reformpedagógia törekvéseit és irányelveit. Közismert, hogy nem szívesen élt az akadémikus manírnak tekintett hivatkozásokkal, ami miatt sokan bírálták és kétségbe vonták tudományos hitelességét. Az viszont biztos, hogy avatott módon ismerte fel a mások gondolataiban a lényeget, és kreatív módon reflektált rájuk. Lányi megállapítása szerint inkább professzor volt, mint tudós.

A *Magyarság és nevelés* című kötetben a szerkesztő a Karácsony-szemelvényeket magyarázatokkal látta el. *A magyar béke* szövegrészletéből ezen kiegészítések segítségével betekinthetünk Karácsony Sándor reformpedagógiai olvasottságába, mindenekelőtt a gyermektanulmányozás nemzetközi és hazai képviselőinek soraiba. Néhány név, szerző a külföldiek közül: Jean Piaget, Stanley Hall, Charlotte és Karl Bühler, Emil Durkheim, Carl Weiss, Georg Kerschensteiner, Sigmund Freud, Gustav Jung, Alfred Adler[5] és mások. Ugyancsak néhány név a hazaiak közül: Nagy László, Ranschburg Pál, Kenyeres Elemér, Nemesné Müller Márta, Domokos Lászlóné, Cser János, Éltes Mátyás. A felsorolás mutatja, hogy alaposan ismerte az új nevelés magyarországi képviselőit és intézményeit. A külföldiek névsora is sokkal bővebb az említettekénél, de sajátos módon nem tartalmazza a korábban hivatkozott Pierre Bovet, Adolphe Ferrière és Édouard Claparède nevét.

A reformpedagógia szakirodalmi recepciója a professzor utolsó éveiben

1949-ben jelent meg – továbbképzési céllal – Faragó László és Kiss Árpád tollából *Az új nevelés kérdései* c. kötet. A nevelés alapkérdéseit és történetét egyaránt tartalmazó kiadvány tematikus elrendezésben tárgyal irányzatokat. A lélektani irányú pedagógia 20. századi képviselői között szerepel Ellen Key, Maria Montessori és a funkcionális nevelés, név szerint meg van említve benne Édouard Claparède, Jean Piaget, Ovide Decroly és Nagy László munkássága. Ezt a fejezetet Faragó László írta. Ugyanezek a nevek egy későbbi, Kiss Árpád által írt fejezetben is megjelennek részletesebb kifejtésben. A lélektani és a társadalmi szempontot együttesen képviselők között a reformpedagógia második hullámából megjelenik Celestin Freinet és Peter Petersen munkássága is. Ugyanitt szerepelnek „a Szovjetunió irányító pedagógusai", név szerint: Kalinyin, Makarenko és Medinszkij. A két világháború közti magyar reformpedagógusok viszont – Nagy László kivételével – nem jelennek meg a kötetben.

[5] Máday Istvánt nevezhetjük a legfontosabb magyarországi követőnek a század első felében. Máday Debrecenben az orvostudományi kar magántanára volt, személyesen ismerték egymást Karácsony Sándorral. Szakmai együttműködésük szorosnak nevezhető, különösen a gyermekvédelem területén.

Rövidesen felváltották ezt a munkát is a gyors egymásutánban megjelenő, oroszból fordított pedagógiai könyvek.

Makarenko *Hőskölteménye,* amely magyarul *Az új ember kovácsa* címmel jelent meg 1948-ban Lányi Sarolta fordításában, felkeltette Karácsony Sándor érdeklődését. Recenziót írt róla az *Új Szántás* 1948/1. számában. A lelkes hangú írás Lendvai szerint azzal magyarázható, hogy Makarenko pedagógiai elveiben a saját tanári gyakorlatát meghatározó elképzeléseket, *A csucsai front*ban leírtakat vélte felfedezni. Témánk szempontjából mindez azért fontos, mert Makarenko az írásaiban, így a *Hőskölteményben* is ádáz harcot vívott a gyermektanulmányozás szerinte káros gyakorlatával, illetve a polgári pedagógiával. Valójában voltak ismeretei a reformpedagógia korai képviselőinek köréről, és meríthetett motivációt annak gyakorlatából. Ezt ugyan a szovjet pedagógiatörténet hosszasan tagadta, csak a marburgi egyetem[6] kutatóinak publikációi nyomán lett egyértelmű az összefüggés (Hillig 1988).

Medinszkij szerzőségével 1951-ben jelent meg *A nevelés története* c. vaskos kötet a „Szocialista Nevelés Könyvtára" sorozat 33. számaként. Ebben a pedológia ellen hozott párthatározatokat követően íródott műben már alig szerepelnek az új nevelés képviselői és törekvéseik.

Gyermekábrázolás a fiataloknak írt művekben

A gyermekből, de talán pontosabban fogalmazunk, ha azt állítjuk, hogy az emberből, a társas lényből kiinduló pedagógiai szemléletmódot Karácsony Sándor a magáénak vallotta. Az életkorhoz, nemhez igazodó nevelést tekintette elfogadhatónak. A lélektani megalapozottság igénye mindvégig jelen van az írásaiban, elemzéseiben. Ugyanakkor nem követte vakon az évszázada szélsőséges divatjait. Pedagógiájában az ember mindig társas összefüggéseiben jelenik meg, ez adja, csak ez adhatja – szerinte – az értelmét a kommunikációnak, a tetteknek, a fejlesztésnek.

A gyermekszemléletének világos megnyilvánulásait mindenekelőtt azokból az írásaiból olvashatjuk ki, amelyeket róluk, a növő gyermekekről, a serdülőkről, az ifjakról írt, valamint azokból a folyóiratokból (Az Erőből) és regényeiből (mindenekelőtt A csucsai front jeleneteiből, A nyolcéves háború fejezeteiből) rekonstruálható a gyermekfelfogása, amelyekkel gyermekolvasói gondolkodását kívánta formálni. Ez utóbbi kötetében jelentek meg *Az Erő* c. folyóiratban diákoknak írt korábbi cikkei. Kiváló, a korosztály számára élvezhető stílusban és nyelvezettel olvashatunk itt arról, hogyan élik meg a diákok a tanév egyes hónapjait, vagy azokról az életkori szakaszokról, amelyeket a nyolc év során végigjárnak. Nagy helyzetismeretről tanúskodnak „a pad alatti társadalom" ábrázolását nyújtó részek vagy a tanórai alaphelyzeteket („magyaráznak, felelés van, dolgozatot írunk") megjelenítő leírások.

[6] Philipps-Universität Marburg.

A csucsai front egyes epizódjai különösen tanulságosak, mert számos esetben a „reflektív pedagógia" felbukkanását láthatjuk a tanár úr megjegyzéseiben, töprengéseiben és felismeréseiben. Idézünk közülük egyet:

> „Elhatároztam azon a hajnalon, hogy én ugyan tanár maradok ezentúl is, de nemcsak kinevezett, hanem választott tanár is. Kálvinista ember volnék, vagy mi a csoda. Eperjessy Sanyi és a többiek válasszanak meg, ha akarnak és parancsoljanak velem, mire tanítsam meg őket. Én bizony többé nem mondok nekik olyan kijelentő állító mondatot, ami nem szervesen illeszkedik be a gondolatvilágukba, amit tehát nem előzött meg a részükről kérdő mondat." (Karácsony 1943: 28)

A klasszikus és modern nevelés határán

A Nagy Sándor szerkesztésében 1977-ben megjelent Pedagógiai lexikonban a Karácsony Sándorról írt szócikkben a következő olvasható: *„Pedagógiai elképzeléseinek az eredetiség látszatát adja a források színes sokszínűsége. Írásaiban a korabeli modern pedagógiai törekvések, a reformpedagógia, az új lélektani irányok sajátos köntösben jelentkeznek […] vallásos alapon."* (Nagy és mtsai. 1977: 313) Így utal a szócikk szerzője kritikai éllel a munkásság kettős meghatározottságára.

Lendvai L. Ferenc Karácsonynak a reformpedagógiához fűződő viszonyát az alábbiak szerint összegzi:

> „…Karácsony Sándor pedagógiai módszerére a reformpedagógiai […] (pedológiai) irány hívei voltak hatással; így – utólagos következtetések szerint – Édouard Claparède,[7] a játékos tanulás és a gyermekkor meghosszabbításának hirdetője, Adolphe Ferrière,[8] az »ecole actif« és az iskolai önkormányzat eszméjének megfogalmazója és Pierre Bovet,[9] aki a cserkészet eszményítése mellett Freud hatását is közvetítette." (Lendvai 2003: 156)

[7] Édouard Claparède (1873–1940) orvosi, majd pszichológiai tanulmányokat végzett. 1897-ben doktorált a genfi egyetemen. 1912-ben alapította a Rousseau nevét viselő neveléstudományi intézetet. 1915–1940 között pszichológiát tanított. Kutatásait főleg a gyermek- és állatlélektan körében végezte. Nevéhez fűződik a funkcionális nevelés koncepciója.

[8] Adolphe Ferrière (1879–1960) svájci származású pedagógus 1899-ben megalapította az „Új Iskolák Nemzetközi Irodáját", amellyel lehetőséget teremtett a különböző reformpedagógiai elvek mentén szerveződött intézményeknek a kapcsolattartásra. Kidolgozta a tevékeny, cselekvő iskola („école active") pedagógiai koncepcióját, amely az újabb reformpedagógiai irányzatok elképzeléseit foglalja magába. Megfogalmazása szerint: *„Azt az iskolát, mely gyermekpszichológián alapszik, s az egyén egységéhez, helyesebben egészéhez: érzelmi világához, értelméhez és akaratához szól, röviden tevékeny (aktív) iskolának nevezzük."* (Ferrière-t idézi Németh 1996: 70)

[9] Pierre Bovet (1878–1944) svájci pszichológus és pedagógus, egyetemi tanár, a cserkészmozgalom pártolója. A neuchâteli egyetemen a filozófia és pszichológia tanára. Claparède felkérésére vezette a Jean-Jacques Rousseau Intézetet (1912–1944-ig).

Az előzőek alapján mondhatjuk, hogy Karácsony Sándor ebben a tekintetben a „modern pedagógia" hívei és képviselői közé sorolható. Ezzel azonban pedagógiai rendszerének csupán egyik összetevőjéről szóltunk.

„Nos a nevelés módszereit Karácsony Sándor tőlük vehette át – írja a továbbiakban Lendvai L. Ferenc –, *de céljait ellenükben fogalmazta meg: vallásos, transzcendens célokat."* (Lendvai 2003: 156) Vagyis ebben a tekintetben a klasszikus, értékközpontú neveléstanok útját követte, vállalta.

Ilyen módon – a fentiekkel egyetértve, ám a módszereknél tágabb egyezéseket feltételezve, az „ellenükben" szót pedig megkérdőjelezve – úgy véljük, hogy Karácsony Sándor a neveléstudományi gondolkodás két világának, két paradigmájának a határán tevékenykedett maga alkotta koncepciójával.

Akik csak a kibékíthetetlen ellentétek szembenállásában tudnak, szeretnek véleményt alkotni, azok számára Karácsony logikája, egész életműve zavaros, megbocsátóbb fogalmazásban: eklektikus. Pedig inkább a két szemlélet találkozása és a társas viszony kiemelt fontosságának hangsúlyozása jelenik meg a pedagógiai „rendszerében", a nevelés fejlesztési irányainak és módjainak sajátos értelmezésében. Karácsony Sándor szerint nem a természet diktálta egyéni fejlődés, de nem is a kiszemelt tartalom, a nevelő közvetítette információ nevel, sokkal inkább a társas helyzetekben a személyek találkozása.

Következtetés

Karácsony Sándor a neveléstudományi gondolkodás 20. századi történetében azok közé tartozik, akik szintézisalkotással próbálkoztak. A gyermekszemlélet tekintetben a „modern pedagógia" hívei és képviselői közé sorolhatjuk. A nevelés célja és értéktartalma szempontjából a klasszikus, értékközpontú neveléstanok útját követte, vállalta. Arra törekedett, hogy ezen a jól átjárható paradigmahatáron megalkotott sajátos rendszerében összhang jöhessen létre. Ami a hatástörténeti kutatás jelenlegi állását illeti, a svájci kutatók és a tőlük független irányzatok eszmei és gyakorlati befolyásának feltárása és bizonyítása még várat magára.

Hivatkozott irodalom

- Boros D. (1990). *Kiadatlan dolgozatai Karácsony Sándor pedagógiájáról és a tanárképzésről*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Buzás L. (1989). *A reformpedagógia hatása a hazai nevelésre és oktatásra.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Claparède, E. (1974). *A funkcionális nevelés.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Faragó L. & Kiss Á. (1949). *Az új nevelés kérdései.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Jáki L. (szerk.) (2000). *Finánczy Ernő feljegyzései.* Budapest, OPKM.

DUPress

- Flitner, A. (1992). *Reform der Erziehung. Impulse des 20. Jahrhunderts.* München–Zürich, Piper.
- Heltai M. (2012). *Modern nevelés – magyar nevelés.* Budapest, Kairosz Kiadó.
- Hillig, G. (Hg.) (1988). *Hundert Jahre Anton Makareno.* Bremen, Edition Temmen.
- Karácsony S. (1942). *Ocsúdó magyarság.* Budapest, Exodus.
- Karácsony Sándor (1943): *A csucsai front.* Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1999). *A nyolcéves háború.* Pécel, a Csökmei Kör kiadása.
- Kontra Gy. (2003). *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor.* Budapest, BIP.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Lendvai L. F. (1993). *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lendvai L. F. (szerk.) (2003). *Magyarság és nevelés.* Budapest, Áron Kiadó.
- Mátrai L. (1979). Reformpedagógia alulnézetben. *Kortárs,* XXIII. évf., 3. sz. 409–416.
- Medinszkij, J. Ny. (1951). *A nevelés története.* A Szocialista Nevelés Könyvtára sorozat 33. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.
- Nagy S. és mtsai. (szerk.) (1977). *Pedagógiai lexikon*. II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Németh A. (1996). *A reformpedagógia múltja és jelene.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Németh A., Mikonya Gy. & Skiera E. (szerk.) (2005). *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója.* Budapest, Gondolat Kiadó.

DUPress

Lányi Gusztáv

Karácsony Sándor és a korabeli hazai pszichológia

Karácsony Sándor és Debrecen

Ha Karácsony Sándor pedagógiájáról akarunk szólni, akkor ennek a pedagógiai koncepciónak az egyik legfontosabb diszciplináris alapját – a *társaslélektani rendszerét* – is érdemes külön megvizsgálnunk. Tanulmányomban erre vállalkozom. Ám Karácsony Sándor pedagógiai/pszichológiai gondolatairól szólni, különösen egy rövid írás keretében, nem könnyű. Karácsony koncepciója ugyanis diszciplinárisan is cizellált, tehát személytelen fogalmi építményként, *szellemi objektivációként* is vizsgálható, ám az alkotó („zavaró") személyétől sem függetleníthető – a teljes megértés csak így együtt lehetséges. Részben mintegy észrevétlenül, részben azonban nagyon is tudatosan vállalva *személyes* partikularitásait, értékvilágának boltozatos építményeiben is ott van Karácsony élete és története. Ha tehát Karácsony Sándor pedagógiai/pszichológiai gondolatairól néhány vázlatos észrevételemet meg szeretném tenni, akkor elemzésemet a pszichológiatörténeti rekonstrukció során mindenképpen indokolt lehet az élettörténeti adatok összefüggéseiben is elhelyezni. Karácsony Sándor pedagógiai/pszichológiai világát ugyanis *debreceni kötődései* nélkül bajosan érthetnénk meg.

Nézzük ezeket a kötődéseket az élettörténeti adatok szikár felsorolásával:

- A református kollégium tanulója: 1902–1910.
- Az egyetem bölcsészeti kara a filozófia, pedagógia és magyar nyelvészet doktorává avatja: 1929 májusa.
- Magántanári habilitáció pedagógiából, tárgya: *Az iskola nevelőmunkája:* 1934.
- Magántanári előadásai: 1934–42.
- A debreceni tudományegyetem bölcsészkarán nyilvános rendes tanár, a pedagógia professzora: 1942–50. Megalapítja a Társaslélektani Intézetet: 1942 júliusa.
- Lemondatják katedrájáról (1950 márciusa) és nyugdíjazzák: 1950. augusztus 1.[1]

[1] A fontos részletekről, összefüggésekről lásd még: Brezsnyánszky 2007: 183–247; Kontra 2003/2009: 201–207; Mudrák 2015; Németh 2002/2014: 216–223.

DUPress

Miről lesz szó?

Írásom azonban nem egyszerűen egy évtizedekkel ezelőtt élt, tiszteletre méltó tudós férfiúról és jelentős pedagógusról szóló élettörténeti elbeszélés – noha ez az elbeszélés mind a személyes, a debreceni, a magyar (és persze a tágabb, az európai, a világ-) történet összefüggéseiben is fölöttébb kalandos események fölidézésével igencsak tanulságos lehetne. Inkább arra vállalkozom, hogy rámutassak: Karácsony Sándor *debreceni magyar mentalitása* a hazai pszichológiatörténet-írás szempontjából is mélyen elgondolkoztató – sőt mi több: jelentős és *egyetemes tudományos problémákra* is ráirányíthatja figyelmünket.

A következő kérdésekkel/problémákkal foglalkozom:

1. Karácsony Sándor neveléstudományi és társaslélektani rendszerében vajon a *neveléssel* kapcsolatos megállapítások és/vagy a *pszichológiai* megfontolások egymáshoz való viszonya, aránya milyen mértékű? Ezt a viszonyulást valamiféle „igazságosztó" *tudományos* mérlegeléssel képesek lehetünk-e megállapítani?
2. Ahhoz azonban, hogy ezt az első pillanatban meglehetősen elvontnak tűnő problémát a maga konkrétságában meg tudjuk vizsgálni, a magyar pszichológiatörténetben releváns hagyományok és alkotói szerepek vázlatos tudás- és tudományszociológiai összefüggéseire fogok utalni.
3. Rövid összehasonlító elemzést végzek. Személyeket és koncepciókat idézek: *Dékány Istvánt, Boda Istvánt, Máday Istvánt, Mérei Ferencet – és Karácsony Sándort.*
4. Előadásom főszereplői („hősei") tehát ők lesznek. Azért éppen ők, mert előadásom pszichológia- és tudománytörténeti problémája: a *felejtés és a kultusz* jelenségeinek felvillantása és diagnosztizálása.
5. A tudománytörténeti *emlékezetvesztés,* a különböző *emlékezeti egyensúlytalanságok* (pl. kultuszok) „terápiája" lehetséges-e? – teszem föl a kérdést előadásom végén. Amellett fogok érvelni, hogy az élettörténeti fogantatású tudomány- és pszichológiatörténet-írás feladata: a *helyreállító folyamatosság(ok)* föltárása, az elveszett adatok, összefüggések megtalálása s mindezek visszahelyezése a szakmai diskurzusok nyilvános tereibe. Erre példa: Karácsony Sándor életműve, az életmű sorsa, pszichológiai/fenomenológiai jelentése: *számunkra-való lokalitásában, debreceni/magyar és egyetemes üzeneteinek értelmezése* – Karácsony Sándor „természetes rendszere" és a Világtengely.

Karácsony Sándor neveléstudományi és társaslélektani rendszere: nevelés és/vagy pszichológia és/vagy tudomány

Tanulmányom nem kifejtő, nem részletező, hanem vázlatos és összefoglaló jellegű. Nem fogom Karácsony Sándor pedagógiai/pszichológiai gondolatainak, a rendszer ágas-bogas fogalmi hálózatának részleteit bemutatni/elemezni. Ám azt mindenképpen jeleznem kell, hogy alapvetően egy nagy ívű és terjedelmes írásműsorozatban öltött testet Karácsony Sándor koncepciója.

DUPress

Tekintsünk rá az írott életmű bibliográfiai/filológiai adataira:

KARÁCSONY SÁNDOR MŰVEINEK RENDSZERE

A neveléstudomány társaslogikai alapjai

A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. 1939

A neveléstudomány társaslélektani alapjai

I. A nyelvi nevelés és a társaslélek értelmi működése.
Első kötet: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon. 1938
Második kötet: A könyvek lelke (Jelrendszer és jelképrendszer). 1941
II. A társaslélek felső határa és a transzcendensre nevelés.
Első kötet: Világnézeti nevelés. A magyar világnézet. 1941
Második kötet: A magyarok Istene (Vallásos nevelés). 1943
III. A társadalmi nevelés és a társaslélek akarati működése.
Első kötet: A magyarok kincse (Értékrendszer és axiológia). 1944
Második kötet: Magyar ifjúság (Tettrendszer és etika). 1946
Harmadik kötet: Ocsudó magyarság (Szokásrendszer és pedagógia). 1942
IV. A társaslélek alsó határa és a jogi nevelés.
Első kötet: A magyar demokrácia. Függetlenségre (autonómiára) nevelés. 1945
Második kötet: A magyar béke. Háborúról békére (reformra) nevelés. 1947

Mindegyik könyvet a Karácsony Sándor-tanítványok által alapított és működtetett *Exodus Kiadó* adta ki![2]

Ez a könyvsorozat: a rendszer „külső váza".

Ha csak rápillantunk a könyvcímekre, rögtön szembetűnik egy jellegzetességük: a szokatlan szóhasználat, ami leginkább abból adódik, hogy Karácsony Sándor feltűnően *„magyar"*. A könyvcímekre rápillantó olvasó azt is rögtön észreveheti, hogy a szerző abból sem csinál titkot, hogy pedagógiai/pszichológiai gondolatainak *világnézeti,* sőt *szakrális* jelentésrétegei is vannak. Egyebek mellett még azt is észreveheti a filozófiai szóhasználatban járatos művelt olvasó, hogy Karácsony Sándor *axiológiája* nem egyszerűen „értékrendszer/tan", hanem *„kincs"*-es rendszer. Ha művelt olvasónk a *lélek* tudományának hagyományos szóhasználatában is járatos, akkor azt is rögtön észreveheti, hogy Karácsony Sándor még a pszichológiát is *bibliai alapokra* vezeti vissza: a *test,* a *lélek* és a *szellem* összefüggéseiben építkezik. Könnyen észlelhető módon egy sajátos szintézis sejlik ki a könyvekből már a címeken keresztül is: a magyar és az egyetemes világ egészében nem pusztán a pedagógiai és a pszichológiai, de még a

[2] Ilyesfajta sikeres (kényszer)vállalkozásra nem találunk példát sem a kortársak idejében, sem utána.

PUPress

politikai reformok is egy holisztikus s ugyanakkor funkcionálisan tagolt „*rend*/szer" fontos építőkövei (lehetnek).

Ezek után vessünk egy röpke pillantást a rendszer „belső vázára" is. (Lásd a mellékletben az 1. és 2. számú táblázatokat.)

Ami rögtön feltűnhet: *ez a pszichológia nem egyénlélektan,* noha azt is figyelembe veszi, ám a rendszer differenciáltan kibomló, szinte burjánzó fogalmi hálózata egy *interaktív pszichológia* koncepcióját sejteti. Ám rögtön fölmerülhet a kérdés: *ez a társaslélektan = szociálpszichológia?* Az a szociálpszichológia, amit a kezünk ügyében található magyar (de még inkább angolszász/amerikai) tipikus szokvány-szociálpszichológiai tankönyvek és kézikönyvek tartalmaznak? Az biztos, hogy Karácsony Sándor társaslélektana sok vonatkozásban valóban más, mint a tipikus szokvány-szociálpszichológia tankönyvek és kézikönyvek. Ugyanakkor nem úgy „magyar", hogy ne lenne köze a széles nagyvilág eszmei/tudományos – így a pszichológia tudományának – áramlataihoz/eredményeihez. Az egyik legnyilvánvalóbb hatást még egy rövid és vázlatos áttekintésből sem illő kifelejtenünk: *Wilhelm Wundt* (1832–1920) pszichológiája Karácsony Sándor pszichológiai nézeteire is nagy hatással volt. Karácsony Sándorra azonban nem annyira a természettudományos és kísérleti pszichológus, hanem a néplélektani vizsgálódásokkal is foglalkozó Wundt hatott; az a Wundt, aki néplélektani alapon vizsgálta a nyelv pszichológiai törvényszerűségeit is, s ezt a hatást Karácsony pszichológiai nézeteire aztán különösen fölerősítette *Gombocz Zoltán* (1877–1935) nyelvpszichológiai koncepciója. Ám Karácsony Sándor társaslélektana korántsem tekinthető valamiféle Wundt-recepciónak, mondjuk a Wundt-féle néplélektan „magyarított" változatának. Azért sem tekinthető annak, mert Karácsony ugyan a „magyar észjárás" lélektanát is elemezte, ám az ő pszichológiája mégsem néplélektan, hanem – mondjuk így – *alkalmazott pedagógiai szociálpszichológia,* célcsoportja pedig mindenekelőtt az ő debreceni, tanári pályára készülő egyetemi hallgatói voltak.[3]

Pszichológiatörténeti (vázlatos) összefüggések, hagyományok és szerepek: személyek[4]

Karácsony Sándor neveléstudományi koncepciója tehát *alkalmazott pedagógiai szociálpszichológia* lenne? A tudományelméleti és tudományrendszertani absztrakt sémák bennünket most kevéssé érdekelnek, jelentőségüket persze korántsem becsüljük le, ám én most azt a kérdést feszegetem: Karácsony Sándor neveléstudományi és társaslélektani rendszerében vajon a *neveléssel* kapcsolatos megállapítások és/vagy a *pszichológiai* megfontolások egymáshoz való viszonya, aránya milyen mértékű? Ezt a viszonyulást valamiféle „igazságosztó" *tudományos* mérlegeléssel képesek lehetünk-e

[3] Komlósi Sándor erről a „célcsoportról" különösen fontos összefüggéseket, lélektanilag is dokumentatív emlékeit felidézve ír (Komlósi 1998; Komlósi 2007).

[4] Ennél a résznél egy korábbi írásomra is támaszkodom: Lányi 2017: 20–24.

megállapítani? Ahhoz azonban, hogy ezt az első pillanatban meglehetősen elvontnak tűnő problémát a maga konkrétságában meg tudjuk vizsgálni, a magyar pszichológiatörténetben releváns hagyományok és alkotói szerepek tudás- és tudományszociológiai összefüggéseire fogok utalni.

Abból a tudományelméleti és rendszertani hagyományból és összefüggésből indulok ki, hogy a pszichológiai tudást három nagy diszciplináris keretbe tudjuk illeszteni: 1. a filozófiai, 2. a társadalomtudományos és 3. a természettudományos elméletek és paradigmák világába.[5] Ám éppen azért, mert a pszichológia egyik „tiszta" tudományos rendbe sem illeszthető maradéktalanul, a „határvillongások" szükségszerűek. Mindezek mellett arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy a pszichológiában a *tisztán tudományos,* valamint az *alkalmazott diszciplináris összefüggések* további bonyodalmakkal is együtt járnak. A magyar pszichológia történetében is ezért célszerű külön választanunk a pszichológia *elméleti/akadémiai* és *alkalmazott/funkcionális* művelését – és itt most nem részletezhető okoknál fogva a *pszichoanalitikus/mélylélektani* irányzatokat.

A három magyar hagyomány néhány képviselője
(Pléh 2003: 345)

Akadémikus hagyomány	**Funkcionalista hagyomány**	**Mélylélektani hagyomány**
Ranschburg Pál Révész Géza	Dienes Valéria Nagy László	Ferenczi Sándor
Kornis Gyula Harkai Schiller Pál Békésy György	Várkonyi Hildebrand KARÁCSONY SÁNDOR	Szondi Lipót
Kardos Lajos Tánczos Zsolt	Mérei Ferenc	Hermann Imre

Vázlatos áttekintésünkben is azonban szükséges jeleznem: a korai, azaz a huszadik század első felében kialakuló magyar pszichológiában is mind az elmélet, mind az alkalmazás szintjein is nemcsak az elkülönülés, hanem az egymásra hatás is jól megfigyelhető – ezt nevezhetjük alkotói *szerephibridizációnak.* A kísérleti pszichológia művelői, például, nem pusztán az „életidegen" kísérleti laboratórium technikáiban és módszereiben jeleskedtek, hanem az orvoslás, a gyógyítás is legalább ennyire volt élethivatásuk. *Ranschburg Pál* (1870–1945), a magyar kísérleti pszichológia megalapítója, nemcsak a kísérletezés módszertanában volt úttörő, de többek között az elmegyógyászat és a gyógypedagógia terén is jelentős volt a munkássága (Lányi 2013).

Kornis Gyula (1885–1958) nem orvos volt, hanem filozófus, mégis sokat tett és írt a kísérleti pszichológia hazai megismertetéséért (Kornis 1911, 1917–1919). Széles körű

[5] *Elmélet és paradigma:* 1. az *elmélet* a tudományos igazság(ok) univerzális és „örök" rendje, 2. a *paradigma* a tudományos igazságok/elméletek tudásszociológiai egzisztenciális bázisát firtató fogalom, illetve elemzési szempont (lásd Kuhn 1984).

és kiterjedt munkásságában a pszichológiatörténet szempontjából is említésre méltó a hazai politikai pszichológia jelentős előzményének számító szellemtudományos/filozófiai elemzése a „politikai lélekről" (Kornis 1933).[6]

A magyar pszichoanalitikusok és mélylélektani irányzatok képviselői is az orvosi lélekgyógyászat kiváló mesterei voltak, de többségük nem pusztán a szomatikus pszichoterápia, hanem még inkább a szubjektív élettörténeti és a tágabb társadalmi, kulturális, történeti, sőt filozófiai összefüggések egészség/betegség determináló tényezőivel is foglalkozott (lásd ehhez Harmat 1994; Haynal 1996, 2003; Erős és mtsai. 2008).

Karácsony Sándor is nemcsak szuggesztív és iskolateremtő előadó/pedagógus, hanem a magyar filozófia kiváló és kreatív művelője is volt (Lendvai 1993).

A korai magyar pszichológia néhány jellegzetes szerepviszonya
(Pléh 2008: 56 – némileg módosítva)

A szerephibridizáció típusai	Érintett területek	Képviselők
Akadémikus	Filozófiai-társadalomelméleti	Kornis Gyula **Dékány István**
Kísérletezők	Orvoslás-kísérletek	Ranschburg Pál Révész Géza
Pszichoanalízis	Orvoslás-kultúra	Ferenczi Sándor Szondi Lipót **Máday István**
Pedagógia	Nevelésfilozófia/ideológia	Dienes Valéria Nagy László **KARÁCSONY SÁNDOR** **Boda István** **Mérei Ferenc**

Személyek és koncepciók: társaslélektanok

A 20. század első felében kialakuló és intézményesülő magyar pszichológia azon szereplőit fogom az alábbiakban közelebbről felvillantani/bemutatni, akik nem egyszerűen Karácsony Sándor kortársai voltak, hanem sajátos alternatíváját is képezték Karácsony alkalmazott pedagógiai szociálpszichológiájának, miközben Karácsony Sándorhoz hasonlóan ők is a magyar tudomány- és pszichológiatörténet *paradox folyamatosságának* is tanulságos példái – a felejtés és újrafölfedezés kor- és *kór*történeti esetei.

1. Dékány István (1886–1965) – A két világháború közötti magyar tudományos élet egyik figyelemre méltó alkotó egyénisége. Filozófus és szociológus, egyetemi tanár,

[6] A magyar politikai pszichológia zegzugos tudománytörténete még megírásra vár, noha magam némi elővázlatával már próbálkoztam (Lányi 2001: 33–84).

DUPress

az MTA levelező tagja (1922–1949). Filozófiai és szociológiai írásai, tanulmányai között azonban rábukkanhatunk a mi szempontunkból is fontos munkákra; olyan írásokra, amelyek a szociológia, az állam- és jogtudományok, társadalomfilozófia és a társadalomlélektan találkozási pontjait, érintkezési felületeit keresik. A szó szoros értelmében valóban keresik, mert Dékány István – ellentétben például Karácsony Sándorral – nem volt eredeti gondolkodó, hanem mindenekelőtt egy olyan szorgalmas, sok nyelven olvasó tudós férfiú, aki (így mondanám) „mindent elolvasott", rendkívül tájékozott volt a nemzetközi szakirodalomban, így volt képes beemelni a magyar tudományos nyilvánosságba a fontos és jelentős társadalomtudományos törekvéseket, fejleményeket. Nem véletlen tehát, hogy ő volt az első magyar nyelvű szociálpszichológia-könyv (mondhatom: tankönyv) szerzője (Dékány 1923), a társadalomlélektan szakirodalmát folyamatosan követte (Dékány 1941), s ezenközben, mintegy véletlenül (mert ennek aztán később semmi folytatása nem volt), a politikai pszichológiáról is ő írt először a hazai tudományos nyilvánosságban (Dékány 1932).

Dicséretre méltó teljesítmény, de ez nem a Karácsony-féle társaslélektan. Dékány István, ha tudományos karrierje szervesen épülhetett volna, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán – 1945 után is – a *szociológiai szociálpszichológia* tiszteletre méltó tudós professzora lehetett volna.

2. Boda István (1894–1979) – Ha Dékány István tág társadalomtudományi érdeklődésében a pszichológia mintegy mellékesen, noha persze mégis említésre méltó módon művelt szakterület volt, akkor Boda Istvánról azt mondhatjuk: *az ő szakmai tevékenységének középpontjában vitathatatlanul a pszichológia állt.* Ekkoriban azonban még senki sem volt „pszichológus". Boda István is a budapesti egyetemen magyar–francia szakos középiskolai tanári (1917), majd bölcsészdoktori oklevelet szerzett (1923). Boda István olyan bölcsész-tanár volt, aki nagyon sokat tett és aktívan/tevékenyen dolgozott azért, hogy Magyarországon a pszichológia tudománya, elsősorban a tanárképzés terén, színvonalas diszciplínaként a megfelelő súllyal legyen jelen.

1917-től 1920-ig Fiumében, 1921-től 1939-ig a budapesti Kereskedelmi Akadémián tanított. Közben magántanári képesítést szerzett a szegedi egyetemen a *nevelés-lélektan* tárgykörből (1932), néhány évvel később az értelmiség-lélektan tárgykörből is (1935). Mint a szegedi egyetem magántanára, előadást hirdetett 1933–1937 között hat féléven keresztül *az értelmiségvizsgálat és a személyiségfejlesztés gyakorlati pszichológiai* kérdéseiről (lásd Szokolszky 2009: 76–77).[7] A Műszaki Egyetem Közgazdasági Karán is tartott pszichológiai kurzusokat. 1939-ben címzetes nyilvános rendkívüli tanári címet kapott.

Boda Istvánnak 1941/42-ben volt egy *debreceni „kalandja":* megpályázta az egyetem pedagógiai tanszékvezetői posztját – nem ő nyert, hanem Karácsony Sándor.[8]

1939 és 1944 között a kassai főiskolán magyar–francia szakos tanár és vezette a lélektani laboratóriumot, ugyanekkor az 1944/45-ös tanévben segített ellátni a kolozs-

[7] Értelmiségvizsgálat – ez az értelmi képességeket, azaz az intelligenciavizsgálatokat jelentette.
[8] A pályázat körüli szövevényes bonyodalmakról itt írok: Lányi 2000: 24–26, 152, 160.

vári Neveléstudományi Intézet pedagógiai-lélektani oktatási feladatait is. A vesztes háború után Budapestre menekült, 1945–1950-ig a budapesti Kereskedelmi Főiskolán oktatott.

Boda István jelentős aktivitást fejtett ki a magyar pszichológia tudományos közéletében is: egyik megalapítója volt a *Magyar Psychologiai Társaság*nak, valamint a társaság folyóiratának: a *Magyar Psychologiai Szemlé*nek (1928). A *Szemlé*nek 1928 és 1939 között a főszerkesztője, a társaságnak ügyvezető titkára (1928–36), alelnöke (1936–38), ügyvezető társelnöke (1938–41), majd ügyvezető elnöke (1942–44) volt.

Nemcsak tanárként/oktatóként és a pszichológia tudományos közéletének szervezőjeként, hanem kutatóként is figyelemre méltó aktivitással tevékenykedett: sokat írt is, egyik fő publikálási fóruma természetesen a *Magyar Psychologiai Szemle* volt. Kutatási területe volt a személyiség- és a neveléslélektan, s az ezek sajátos szintéziseként is megjelenő magyarságlélektan.[9] Ez a magyarságlélektan azonban nagyon más volt, mint Karácsony „magyar" társaslélektana. A szűk diszciplináris keretek logikája alapján azt mondhatom, hogy Boda István magyarságlélektana ugyan szintén pedagógiai, sőt nemzetnevelői célokat szolgált, de egyénlélektani alapokon. A személyiséglélektani empirikus vizsgálatait viszont nemzetkarakterológiai szintre emelte, ami (többek között) módszertani megfontolások alapján is aggályos.[10] Ugyanakkor ezek a kutatások, miként Dékány István művei is, a magyar társadalomlélektani törekvések olyan hagyományát képezik, amelyek figyelemre méltó előzményei voltak – azaz lehettek volna – a mai magyar szociálpszichológiának. Ez a folyamatosság azonban megszakadt. Boda István személye és munkássága is „eltűnt". Szorgos tevékenységének 1945 – de még inkább 1950 – után a korai nyugdíjazás, a tudományos életből való kiszorítás volt a jutalma. A jelenünkig tartó utókor(a) pedig elfelejtette.

3. Máday István (1879–1959) – Idegorvos, individuálpszichológus, az államtudományok doktora (1900). Az osztrák–magyar közös hadseregben tényleges tisztként szolgált (1900–1909). Orvosi tanulmányait a budapesti, a bécsi, az innsbrucki és a prágai egyetemeken folytatta. 1916-ban Prágában kapott orvosi diplomát. 1912–14-ben egyetemi tanársegéd Prágában. A háború kitörése után katona (1914–16), majd katonaorvos (1916–18). A debreceni egyetem idegklinikáján 1921–28-ban tanársegéd volt, ahol 1927-ben az orvosi karon magántanárrá habilitálták. 1928–1950 között Budapesten folytatott magánpraxist, 1950-től rendelőintézeti idegosztályon dolgozott.[11]

A szárazon kopogó, noha változatosan kanyargó életrajzi kronológiából most emeljük ki a bennünket közelebbről érdeklő adatokat. Máday István bécsi tartózkodása idején Freud híve lett (1907–1911), majd Adlerrel együtt eltávolodott a freudi

[9] A sok-sok publikációja közül itt most csak a „magyarságlélektan" tárgykörébe tartozó néhány tanulmányára utalok (Boda 1940, 1940a, 1941, 1941a, 1942, 1943, 1944).

[10] Az egyéb, nem kevésbé fontos kritikai észrevételeimet lásd itt: Lányi 2000: 120–121, 139–140, 152–153; Lányi 2001: 46–47. Lásd még Erős 2016: 67–89. (Az itt olvasható „kritikákra" adható reflexióimat most mellőzöm!)

[11] *Magyar életrajzi lexikon* 1000–1990. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Elektronikus elérhetőség: http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/09771.htm.

(mondjuk így: eredeti/ortodox) pszichoanalízistől, és egyik megalapítója volt a Bécsi Individuálpszichológiai Egyesületnek (1913). A Magyar Individuálpszichológiai Egyesület létrehozásában (1927) is jelentős szerepet vállalt, az alapításától a kényszermegszűnéséig az egyesült elnöki tisztét is viselte (1927–1950). Szakmai/szervezeti és publikációs aktivitása/tevékenysége is jelentősnek mondható. Több olyan folyóirat szerkesztőségi tagja volt *(Gyermekvédelem, A jövő útjain),* ahol az individuálpszichológiai szemléletet terjeszthette (Arató & Kiss 1991: 91–95; Harmat 1994: 196–202). – És ebben a szakmai aktivitásában jött létre Karácsony Sándorral is a kapcsolata. A nem jelentéktelen részletek mellőzésével most csak a legfontosabb filológiai adatokra utalok:

- Karácsony Sándor az 1930-as évektől előadásokat tartott a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület szemináriumain.
- Máday Istvánnal együtt szerkeszti (1933–1937 között) a Magyar Szülők Szövetségének „*Gyermekvédelem*" című havi folyóiratát.
- Máday István *Individuálpszichológia* c. munkája végén a hazai individuálpszichológiai írások/tanulmányok között Karácsony Sándor néhány írását is felsorolja (Máday 1940).[12]

És bár úgy tűnhet ezek után, hogy az individuálpszichológia és Karácsony Sándor alkalmazott pedagógiai szociálpszichológiája afféle rokon diszciplínák lehetnek, s ez a feltételezés nem is alaptalan, valójában Karácsony Sándor nem volt individuálpszichológus. Egy vonatkozásban azonban közös volt a sorsuk: az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején a kommunista/bolsevik diktatúra mindkettőjüket és tanaikat is kiátkozta.

4. Mérei Ferenc (1909–1986) – Ha Máday Istvánnál jeleztem, hogy változatosan kanyargós volt az élete, akkor Mérei Ferencnél ezt fokozottan érdemes kihangsúlyoznom. Nem egyszerűen változatos és fordulatos volt az élete, hanem többször is életveszélyes helyzetek is adódtak a pályáján (háború, börtön, többféle üldöztetés stb.). A történelmi súlyú politikai váltások/rendszerváltások is alaposan beleszóltak az életébe, maga is aktívan politizált, nem éppen következmények nélkül. Volt a kommunista hatalom kedveltje (pl. 1949-ben Kossuth-díjjal is kitüntették), és ugyanez a hatalom keményen el is taszította magától stb. Mindeközben a magyar pszichológia talán legnagyobb hatású egyénisége volt. Szerteágazó munkássága a pszichológián belül szinte enciklopédikus kiterjedésűnek mondható; tartalmi változatossága és egyenletesen magas szakmai színvonala imponáló.

A mi elemzésünk vonatkozásában tematikusan leginkább az 1940-es évek második felében kifejtett szakmai és politikai tevékenysége lehet érdekes és tanulságos (Mérei 1945, 1947, 1948) – a későbbiek is természetesen nagyon fontosak.[13] Az 1940-es évek

[12] A nem jelentéktelen részletekről itt írok: Lányi 2000: 35–36.

[13] A magyar szociálpszichológia tudományos panteonjában lévő, a több szempontú szociometriai kutatásait összefoglaló munkáját itt külön megemlítem: Mérei 1971. – Lásd még ezzel kapcsolatban többünk írásait: Lányi 1999; Litván 1999; Virág 1999; Gerő 1999; Csepeli 1999; László 1999; Pléh 1999.

második felében ugyanis Karácsony Sándor és Mérei Ferenc szövetségesek: Karácsony Sándor a szabadművelődés, Mérei Ferenc (többek között) az Országos Neveléstudományi Intézet vezetője. Közös munkatársaik is voltak. Politikai-ideológiai téren is közel álltak egymáshoz. Kapcsolatuk azonban mégsem volt zavartalan: Mérei ekkoriban harcosan bolsevik, s ennek részeként elszánt ateista, számára ezért elfogadhatatlan volt Karácsony hívői/„idealista" magatartása.

Sorsuk azonban mégis közös volt: a bolsevik típusú párt- és állami hatalom mindkettőjüket kiátkozta. Nemcsak személyükben lettek nemkívánatosak, hanem pedagógiai és pszichológiai törekvéseiket is elnémították: Karácsony Sándor pedagógiája/pszichológiája „narodnyik" lett, Mérei Ferenc kísérleti csoportdinamikai/szociálpszichológiai vizsgálatait és gyermeklélektani/fejlődéslélektani törekvéseit „pedológiává" stigmatizálták.

Felejtés, kultusz – tudománytörténeti emlékezet/vesztés

Problémák. – Ha a fenti, vázlatosan megrajzolt pszichológiatörténeti „portrék" közös karakterét szeretném megragadni, akkor ezt a kérdést kell föltennem: a magyar pszichológia mint tudománytörténeti realitás, miképpen van jelen a mai magyar pszichológia tudományos nyilvánosságában? Válaszom: a magyar pszichológia jobbára *mintakövető;* olyan, mint a szokvány nemzetközi pszichológiakönyvek és kézikönyvek: *jelenorientált* és *ahistorikus.* Ez tehát egyfelől dicséretes, hiszen így és ezért képes a mindenkori jelen komplex szövetébe metszve vizsgálódni, ám másfelől éppen ezért lokális történeti emlékezete hiányos. A magyar pszichológiatörténet-írás megkerülhetetlen feladata ebből következik: *a felejtés(ek) diagnosztizálása és az okok feltárása.* Ebben az írásomban is ezt teszem.

Felejtés. – Előadásomban a felejtés paradigmatikus példái: *Dékány István és Boda István.* Dékány István az első magyar nyelvű szociálpszichológiai tan/könyv (1923) és politikai pszichológiai könyv (1932) írója, aki azonban 1945 után hosszú évtizedekre „kiesett" a magyar pszichológiatörténet emlékezetéből.[14] A Dékány István által művelt többi tudományterületen (szociológia, társadalomfilozófia) is hasonló sors jutott osztályrészéül: elfelejtették. Az 1989/90-es rendszerváltás után is csak ímmel-ámmal emlegetik (lásd erre Huszár 2015: 97–102), érdemi elemzés itt-ott megjelent, föltáró munkában elvétve foglalkoznak vele.[15] A szövevényes okok közül most csak egy vékony, de elemzésem szempontjából fontos szálat emelek ki: Dékány István *csak* tudós volt. Az egyeteme(ke)n, ahol tanított, csak *hallgatói* s nem *tanítványai* voltak. Könyveket írt könyvekből, de nem volt mester – így tanítványai sem voltak.

[14] A szociológiai szociálpszichológia reprezentatív tankönyvében ennyit olvashatunk Dékány Istvánról: *az akadémikus szociológia szürke eklektikusa* (Csepeli 1997/2002: 68).

[15] Akadémiai levelező tagságát 1989-ben (tehát már posztumusz) helyreállították. – Az eddig megjelent szociológiatörténeti elemzések jobbára arra szorítkoznak, hogy megállapítják: Dékány István „szociológia helyett" elméleti/filozófiai *társadalomtant* művelt (vö.: Saád 1985; Szabari 2014).

Valamiképpen hasonló karakter és pályaív jutott osztályrészül Boda Istvánnak is. Ám míg Dékány István valóban afféle szobatudósként írta műveit, Boda István a tudományos/pszichológiai szakmai közélet szervezőjeként is tevékenykedett. A pszichológus szakma intézményes emlékezete viszont mégis elfelejtette. És ezt bizony érthető fájdalommal jelezte a lánya a Magyar Pszichológiai Társaság elnökének (lásd Mester 1991). A helyzet lényegében változatlan!

Az emlékezet/vesztés más-más szimptómáit mutatja *Máday István, Mérei Ferenc* és *Karácsony Sándor* életműveinek utókora, ám mégis: őket is kiátkozta a tudománypolitikai hatalom és elfelejtette a tudományos nyilvánosság – ugyan eltérő mértékben, időtartamra, különböző okokból, mégis ugyanazt (a felejtést) eredményezve:

- Máday István *nevét* a magyar individuálpszichológusok kis csoportja tartotta meg emlékezetében, mentette át a kényszernémaság sivatagi korszakán – a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület az 1950-es megszüntetése után 1991-ben alakult újjá.[16]
- Mérei Ferencet többször is kiátkozta a politika (1949/50-ben és 1956 után), de őt a szakma nem felejtette el, mert mindig is voltak tudományos tekintéllyel bíró, igazi és hű tanítványai. Mérei Ferencet már életében is igazi kultusz övezte – halála után pedig ez a kultusz mintegy intézményesült.[17] Szakmai tekintélye mindig is nagy volt, ő *az igazán első magyar szociálpszichológus* – azonban ellentmondásos politikai szerepvállalásai miatt (is) részben a „kiátkozás", részben a „glorifikálás" kultikus emlékezettorzító tudománytörténeti konfliktusos erőterében volt/van jelen a magyar pszichológiában.[18]
- Karácsony Sándort is már életében kultusz övezte: „nagyhírű professzor" volt (Kontra 2009).[19] Őt és pedagógiai/pszichológiai tanait a bolsevik típusú állampárti/pártállami hatalom és tudománypolitikai/ideológiai végrehajtói szintén kiátkozták.[20] Ám Karácsony Sándor halála (1952) után is a hű tanítványok kis csapata nem feledte mesterét, ápolta tanait, ha nem lehetett másképpen, titokban, informális „lakás-szemináriumi" keretek között (lásd ehhez Simoncsics 2008: 79; Spiró 2012; Vekerdy 1993: 42–53). Az 1990-es rendszerváltással pedig, mint civil szervezet, a

[16] Lásd az egyesület honlapját: http://mipe.hu/.

[17] Egyebek mellett például a Magyar Pszichológiai Társaság megalapította a Mérei Ferenc publikációs díjat, amelyet azoknak a fiataloknak adományoz, akik a megelőző évben első szerzős eredeti tudományos közleménnyel jelentkeztek a *Magyar Pszichológiai Szemle* szakfolyóirat lapjain.

[18] A tudománytörténeti elemzés és egyben a kultusz sajátos rituális/liturgikus szövegvariánsaként is funkcionáló emlékezés dokumentumaiként lásd: Bagdy, Forgács & Pál 1989; Borgos, Erős & Litván 2006.

[19] Ami igencsak zavarta a kevésbé vagy egyáltalán nem „nagyhírű" professzortársakat; azokat is persze, akiket nem annyira az elfojtott szakmai irigység motivált, vagy esetleg a szolid, csendes tudóskarakterükből szemlélve viszolyogtak a turbulens „népszerűség" népi/forradalmi hevületeitől, például Mitrovics Gyula, a tanszékvezető-elődt (lásd ehhez: Lányi 2000: 109–112, 152–153; Vincze 2007).

[20] Kiváló és részletes áttekintés: Golnhofer 2004: 70–77.

DUPress

nyilvánosság elé lépett a Csökmei Kör és a Sándor Kör.[21] Szintén fontos esemény volt, hogy létrejöhetett Karácsony Sándor szülőfalujában, Földesen a Karácsony Sándor Művelődési Társaság (Péter 2012). És nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az oktatási miniszter megalapította a Karácsony Sándor-díjat.[22]
Mi ez, ha nem kultusz?

Kultusz és/vagy kiegyensúlyozott emlékezés?

Tudománytörténeti feladványként ez a kérdés a következőképpen operacionalizálható: a „felejtés" lehet természetes is, sőt fontos mentalitástörténeti szerepe van. A reprezentatív emlékezet szűrőmechanizmusa törvényszerű; az emlékezet/vesztés révén a természetes elhalványulás az „értékeset" őrzi meg. Ám az ezt kísérő spontán szétesés/széthullás az eljelentéktelenedést vagy a mindközönséges érdektelenséget és tudatlanságot is eredményezheti. A mesterséges/erőszakos megszakítása a tudományos/történeti folytonosságnak viszont destruktív: romboló hatású. A spontán felejtéssel, az elkényelmesítő tudatlansággal, valamint a mesterséges, ideológiai és hatalmi motivációkból származó emlékezetvesztéssel szembeállított kultusz tehát mindenképpen pozitív hatású, sőt mi több: még a szikár tudományosság elveit valló tudománytörténész is áldozhat a (pozitív, azaz tényfeltáró) kultusz oltárán. Ám úgy, hogy nem homályosíthatja el tudománytörténeti látását semmilyen kultusz: a magyar pszichológiai/szociálpszichológiai tudás tudománytörténetében nem megfellebbezhetetlen ítészként/igazságosztóként lép fel, hanem *kiegyensúlyozó mérlegelőként diagnosztikus és terápiás feladatot lát(hat) el.*

Mit tehetünk mi? Van-e megoldás?

Tézisszerű, összefoglaló válaszom: a tudománytörténet-írás egyik fontos feladata nem más, mint a diszkontinuitások helyreállítása, „gyógyítása". – És ez bizony korántsem egyszerű feladat! Karácsony Sándor munkásságával több évtizede foglalkozva, én például a mai napig nem tudtam magamban feloldani egy átfogó konfliktust: a

[21] A Csökmei Kör azzal a céllal/feladattal jött létre, hogy Karácsony Sándor műveit és mai/jelenkori tanulságait megismertesse, elterjessze a hazai pedagógiai/pszichológiai és a tágabb művelődési/nemzetnevelési nyilvánosság terében. Ennek érdekében minden évben két konferenciát szerveztek/szerveznek – és nem mellesleg: újra kiadták Karácsony Sándor összes műveit (Heltai 2008). A Sándor Kör ökumenikus pedagógusműhely, havi rendszerességgel üléseznek, felkért előadók vitaindító előadásai nyomán eszmecserét folytatnak. Azért „Sándor Kör" és azért ökumenikus, mert a katolikus/piarista paptanár Sík Sándor és a református tudós-tanár Karácsony Sándor nemcsak együtt dolgoztak a hajdani Cserkészszövetségben, de barátok is voltak; olyan személyek tehát, akik ma is példaképek lehetnek (Deme 2008).

[22] Lásd 24/1999. OM rendelet.

Karácsony Sándor-féle *„természetes rendszer”* és a *személytelen, szcientikus,*[23] *kognitív pszichológiai tudás* között feszülő különbséget (Lányi 2002).

Karácsony Sándor „természetes rendszere” – összehasonlítás
(Karácsony 1942/2002: 13–33)

PARADIGMA	TUDÁS/ELMÉLET	ÉLETVILÁG
behaviorista	viselkedésorientált (empirikus, univerzális, de nem szubsztantív, „I-R”-séma)	dezantropomorfizáló („életidegen”)
pszichoanalízis (mélylélektan)	tudat/alatti (univerzális, empirikus, szubsztantív is)	„beteg” világ („rossz közérzet a kultúrában”)
kognitív	mentális reprezentációk vizsgálata (univerzális, empirikus, nem szubsztantív)	a „valóság” modellezése
fenomenológia	szubjektív élmények, a személy egyedi nézőpontjának fontossága (tehát nem univerzális, de részben szubsztantív)	antropomorfizáló (partikuláris, mindennapi, népi)
Karácsony Sándor „természetes rendszere”	a nevelés pszichológiai, logikai, filozófiai előfeltételei (tehát szubsztantív is)	iskola, cserkészet, sajtó, előadás, tanfolyam, szószék, mozgalom, szervezet, irodalom, diplomácia/politika

Lehet, hogy ez egy valóságos és feloldhatatlan konfliktus?[24] Például: a „természetes rendszer” módszertana nem kísérleti, hanem: enciklopédikus (értsd: fenomenológiai). A Karácsony-féle társaslélektan „nem kutat (legkevésbé kísérletekkel) tehetségeket, hanem engedi az emberi lelket a saját törvényei szerint élni” (Dankó 1944). – „Sándor bátyánk az enciklopédikus módszert többre becsülte a pszichológiai méréseknél. Képzeljük el – mondta több alkalommal is –, hogy a kertész ki-kiveszi a palántákat a földből megnézni, hogy a gyökérzet mennyit fejlődött.” (Hatvany 1986: 5–6) A Karácsony-féle „természetes rendszer” tehát inkább a fenomenológiai pszichológiával lehet némileg kompatibilis, esetleg még a pszichoanalízissel/mélylélektanokkal, de sem a behaviorista, sem a kognitív pszichológiákkal nem igazán.[25]

[23] *Szcientikus:* nem véletlenül írom így. Ezzel is azt akarom jelezni, hogy ez a kognitív *tudomány*/pszichológia minden partikularitást megszüntet(ne), s éppen ez az a konfliktus, amiről itt szólok.

[24] Séra László (2017) egy kiváló és alapos tanulmányában viszont éppen amellett érvel, sorolja a kognitív pszichológia empirikus/kísérleti eredményeit, hogy minden látszat ellenére lehetséges az „átjárás” a kognitív pszichológia és Karácsony Sándor társaslélektana között. Jól érvel, ám szerintem ez mégsem jelenti azt, hogy Karácsony Sándor társaslélektana kognitív pszichológia lenne.

[25] A részletes, kifejtő összehasonlító elemzést most kénytelen vagyok mellőzni.

DUPress

Karácsony Sándor „megértése". – Ám éppen ezért volt – és maradt – számomra izgalmas intellektuális kihívás Karácsony Sándor „megértése": *dialógus a hagyomány(ok)al az „örök jelen" közvetítésével.* Ez pedig nem más, mint *applikatív interpretáció* – tudásszociológiai-hermeneutikai reflexió: „félreértés". A fő feladat(om) az, hogy – nem feledve a történeti-téri/idői távolságot – mintegy „legyőzzük" vagy inkább áthidaljuk a kontinuitások (természetes) megszakadásait és (mesterséges/erőszakos) megszakításait, „behatoljunk" a kommunikatív és kulturális emlékezetbe (Assmann 1999: 49–56; Gadamer 1984).

Tudás- és identitás-re/konstrukció. – Ez az emlékezetfeltárás ugyanakkor tudás- és identitás-re/konstrukció is. Ennek szerteágazó, szövevényes összetevőiből most csak két, önmagukban is igencsak komplex tényezőt emelek ki:

1. A lokalitások egyetemes fenomenológiája. – Karácsony Sándor társaslélektana valóban nem a kísérleti laboratóriumok „mesterséges" módszertani technikáival előállított empíria elemzéséből született. Ám nem is pusztán valami bölcsészspekuláció: „könyvekből könyvek"-írás szorgos, grafomániás teljesítménye. Karácsony Sándor és tanítványai a (régi) könyvekben is az emberi viszonyulásokat és azok fenomenológiáját – jeleit/jelentéseit – kereste/keresték: a *könyvek lelkét*. De mindig a *magyar észjárás* konkrétságaiban. (Lásd a mellékletben az 1. számú ábrát.)

2. Világtengely: magyar észjárás – **re**-*form.* – A Karácsony Sándor-féle lélekkutatás fenomenológiájának sajátosan egyedi/partikuláris és ugyanakkor univerzális/egyetemes jellegét a következő gondolatmenettel fogom érzékeltetni, bemutatni; amivel egyébként arra az indítókérdésemre is válaszolni fogok, hogy Karácsony Sándor neveléstudományi és társaslélektani rendszerében vajon a *neveléssel* kapcsolatos megállapítások és/vagy a *pszichológiai* megfontolások egymáshoz való viszonya, aránya milyen mértékű? Ezt a viszonyulást valamiféle *„igazságosztó" tudományos mérlegeléssel* képesek lehetünk-e megállapítani?

Az alábbiakban amellett fogok érvelni, hogy Karácsony Sándor *alkalmazott pedagógiai szociálpszichológiájában* a pedagógiai és a pszichológiai fenomén ugyanazon élet- és értékvilág része, mint ahogy az (arany)éremnek is van egy „írás" és egy „fej" oldala. Az „érem"-hasonlatnál azonban talán átfogóbban tudok érvelni a Világtengely és Karácsony Sándor társaslélektana összefüggéseivel.

- A Világtengely határozza meg az ember számára a *világ centrumát:* a világba lépését és a benne való tájékozódást. – Ez a vertikális tengely adhatja az energiát a *valódi reformokhoz!*
- A horizontális tengely az ember anyagi létezésének feltételeire és az emberi együttélés módjaira vonatkozik. – Ez az „intézkedések" világa (pl. „tanügyi intézkedések" valódi reformok helyett).
- A vertikális és a horizontális mozgást szimbolizáló két tengely találkozása alkotja a KERESZTET. A találkozás szimbolikus sűrítménye: a PONT („CSILLAG"), ennek kiterjesztése a KÖR, illetve minden MANDALA-szerű szimbolikus tartalom: *a harmóniára, a tökéletességre, a teljességre, a rendre való törekvés, illetve ennek jelei, jelzései, szimbólumai.*

• Ezek közül egy különösen nevezetes – az Újtestamentum JÉZUS KRISZTUSNAK nevezi…[26]

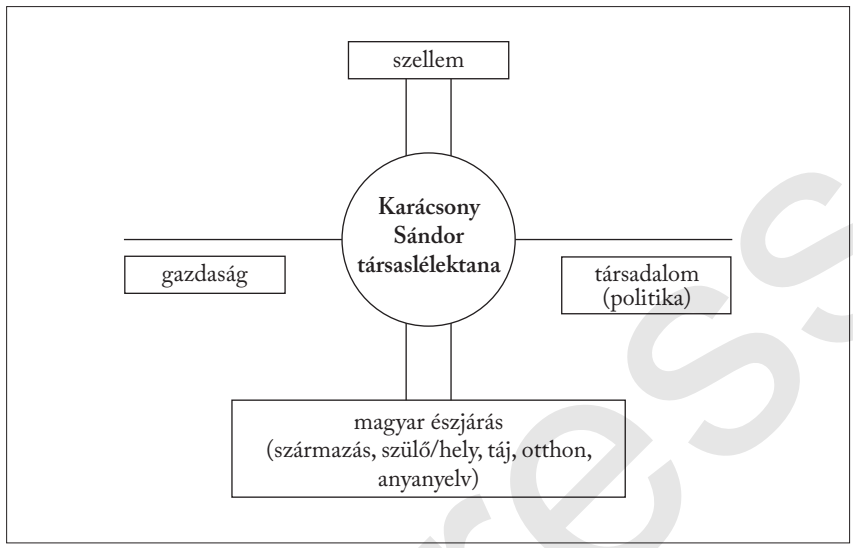

Világtengely: magyar észjárás – ***re***-form

Ez az az élet- és értékvilág, amely egyszerre zárt és nyitott; amely holisztikusan tág és funkcionálisan tagolt; tudományos, de nem a „tiszta ész" szcientikus mindenhatóságát vallja; racionálisan számol és bölcsen mérlegel, mert tradicionális és kritikai – *hagyományaiban tudatosult szofokrata.* Az autonóm módon szervezett független közösségi élet/munka motiválja. Ha szükséges: forradalmi – de nem permanens forradalmár. Karácsony Sándor éppen ezért nem tartotta nagyra a fölös buzgalommal űzött indulatos akarnokságokat, a „gyűjtések" és „zsákmányolások" nagy politikai furfanggal gyakorolt küzdelmeit. A *keresztény/keresztyén igényesség* jegyében azért is utasított el minden politikai akarnokságot, a valóságot a maga képére átgyúrni igyekvő forradalmi hevületet, szektariánus elkülönülést, a kontárok handabandázásait, a széplelkek álmodozását és diktatúráját, mert ugyan „Jézus Krisztus hajlandó volt felmenni a keresztfára, *de csak Nagypénteken*" (Karácsony 1933: 133, 148).

Pedagógusként azt vallja: a lélek nélküli pedagógia destruktív kényszer, tanügyi nénik és tanügyi bácsik hatalmi infantilizmusa, amely persze reménytelen, ám annál ádázabb küzdelmet folytat a „buta" és „lusta" diákokkal szemben. Karácsony Sándor pedagógiája és pszichológiája ezeket a beteges kényszereket (is) igyekezett feloldani, megszüntetni – gyógyítani.

[26] Lásd ehhez: Jung 1993, 1997; Miklóssy 2013: 48–71.

PUPress

> Azt vallotta/tanította, hogy az autonóm diáknak „szabad franciául vagy kémiát tanulnia". A nem autonóm diáknak *muszáj* ezt cselekednie. „Ez a különbség, nem más." Franciául vagy kémiát nem tanulni egy diáknak sem szabad. „De tudjuk, hogy a robotmunka-teljesítmény nagyon drága és nagyon silány." Ezért kell – a *demokráciának* – ezt a munkát „a legdiákabb diák és a legtanárabb tanár illetékességének szabad-társulása" alapján megszervezni. Karácsony szerint ugyanis a tanárt nem a katedra teszi, ahová „kinevezték". A diák sem attól diák, hogy „beiratkozott" az iskolába. Például a franciatanárt gallicitása avatja illetékessé meg a belőle áradó pedagógiai érosz, a diákot meg a tehetsége és a belőle követelődző kultúrigény. „A fegyelem a két egymás mellé rendelt illetékességből természetszerűleg következik és áll be, nem alá- és fölérendeltségből, muszájból és mesterségesen" (Karácsony 1945: 9).

Így és ezért kereste a pedagógiában (is) az egyéni és a kollektív autonómiák lehetőségeit: lokalitásunkat és transzcendáló/transzcendens távlatainkat, reményeinket – *az igények valóságát firtatva az egyetemes magyarságban.*

MELLÉKLET

1. táblázat. A társaslélektani rendszer „belső váza"

<table>
<tr><td colspan="10">Egyéni lélek</td></tr>
<tr><td>Testi (szomatikus) erők</td><td colspan="2">Életérzés</td><td>Érzelem</td><td>Értelem</td><td>Akarat</td><td colspan="2">Áhítatos fok – Hit</td><td colspan="2">Transzcendens erők</td></tr>
<tr><td colspan="10">Társaslélektani viszonyulások
A) A két fél ugyanabba a kategóriába tartozik</td></tr>
<tr><td>Szomatikus erők</td><td>Jogi viszony</td><td>Művészeti viszony</td><td>Tudományos viszony</td><td>Társadalmi viszony</td><td colspan="5">Vallási viszony</td></tr>
<tr><td colspan="10">B) A két fél nem ugyanabba, hanem szomszéd kategóriába tartozik / Hibrid viszonyulási lehetőségek</td></tr>
<tr><td>Szomatikus erők</td><td>Jog</td><td>Művészet</td><td>Művészet</td><td>Tudomány</td><td>Tudomány</td><td>Társadalom</td><td>Társadalom</td><td colspan="2">Vallás</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">TECHNIKAI VISZONYULÁS</td><td colspan="2">ERÓSZI ESZMÉNYI VISZONYULÁS</td><td colspan="2">ÉRTÉK ETIKAI VISZONYULÁS</td><td colspan="3">VILÁGNÉZETI VISZONYULÁS</td></tr>
<tr><td colspan="10">C) A társas viszonyulások lehetséges esetei</td></tr>
<tr><td>Szomatikus erők</td><td>Tiszta hibrid</td><td colspan="2">Jogi</td><td>Művészeti</td><td>Tudományos</td><td>Társadalmi</td><td>Vallási</td><td colspan="2">Transzcendens erők</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td colspan="2">Technikai</td><td>Eszmé-nyi, erósz</td><td>Etikai, értéki</td><td>Világ-nézeti</td><td></td><td colspan="2"></td></tr>
</table>

(Komlósi 2007: 198–199)

DUPress

2. táblázat

Társas funkció		Aggastyán ←	Vén←	Öreg ←	Öregedő ←	Nagykorú ←
		Kisgyermek → (TECHNIKA)	Növő gyermek Kölyök → (ERÓSZ)	Serdülő / kamasz → (ÉRTÉK)	Ifjú / adoleszcens → (VILÁGNÉZET)	Felnőtt
ÁHÍTATOSSÁG FOKA	VALLÁS	Mese	Mítosz	Eskü, átok	Kétely	Szent **KÜLDETÉSSZERŰSÉG**
TÁRSAS TETT	TÁRSADALOM	Ad hoc társaság	Banda	Szerzet	**RÍTUS**	Jó Szabadság
TÁRSAS ÉRTELEM	TUDOMÁNY	Utánzás, beszédtechnika	Gyűjtemény	**TÖRVÉNY** (fogadalom)	Dogma	Igaz Világosság
TÁRSAS ÉRZELEM	MŰVÉSZET	Spontán öröm	**MUNKAKEDV**	Remek	Liturgia	Szép Őszinteség
JÓ ÉLETÉRZÉS	JOG	**JÁTÉK**	Verseny	Totem, tabu	Harc	Bölcs Autonómia
	NEVELŐ	SZÜLŐ, JÁTSZÓTÁRS	MUNKAVEZETŐ	IDEÁL	PARTNER, ELLENFÉL	

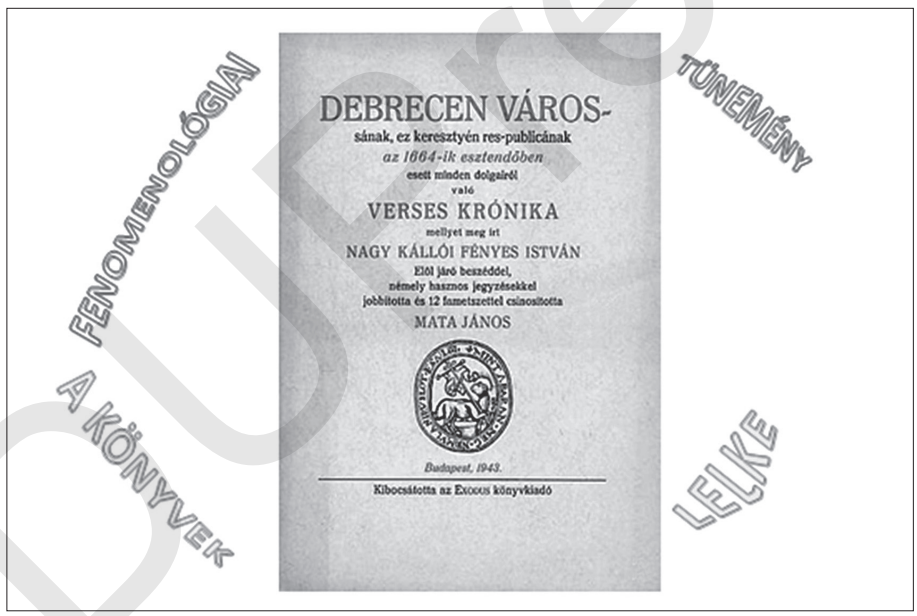

1. ábra. A lokalitás(ok) egyetemes fenomenológiája

Nagy Kállói Fényes István *Verses Krónika*jának kiadása, Mata János fametszeteivel, Kner Imre nyomdájában kinyomtatva – igazi mestermunka volt. Azért volt mestermunka, a szó eredeti („céhes") értelmében is, mert mindenki alkotónak érezte magát. Kner Imre Mata Jánosnak írott levele ezt igen jól mutatja:

> „Az Önök jelentkezése azért öröm számunkra, mert össze tudtuk egyes szempontjainkat egyeztetni, s a könyvet úgy formálhattuk meg, hogy nem kellett koncessziókat tennünk. […] Láthatta eddigi összeköttetésünk során, hogy *világnézetünk alapja a tradíció tisztelete.* Én láncszemnek érzem magam generációk sorozatában, és mindig érzem a felelősséget mindkét irányba, a múlt felé és a jövő felé is. Amikor ezt a könyvet vállaltuk, maga az a tény, hogy Önök hozzánk fordultak vele, megcsillantotta azt a reményt, hogy tán Önökkel együtt lehetséges lesz évente egy-két könyvet együtt csinálni."[27] –

Az Exodus Könyvkiadó, amelyet a Karácsony-tanítványok alapvetően Karácsony Sándor műveinek kiadására hoztak létre, itt is idézett módon igyekezett más értékes műveket is megjelentetni, mert alapvetően az foglalkoztatta őket: hogyan lehetne „az *egyetemes magyarságot* táplálni [úgy], hogy XVII. századbeli stagnálásából a XX. századbeli jobbult önmagává zsendülhessen".[28]

Hivatkozott irodalom

- Arató O. & Kiss Gy. (1991). *Az individuálpszichológia és hatása Magyarországon.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Assmann, J. (1999). *A kulturális emlékezet.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Bagdy E., Forgács P. & Pál M. (szerk.) (1989). *Mérei Ferenc Emlékkönyv.* Budapest.
- Boda I. (1940a). A „magyarság" mint lélektani kérdés. *Magyar Psychologiai Szemle,* XIII. évf., 1–4. sz. 39–67.
- Boda I. (1940b). Sajátosan magyar személyiségjegyek nevelői befolyásolása. *Nevelésügyi Szemle,* IV. évf. 5–6. sz. 102–109. és 7–8. sz. 153–169.
- Boda I. (1941a). Magyarság és alkalmazkodás. *Protestáns Szemle,* L. évf., 2. sz. 81–87.
- Boda I. (1941b). A magyar személyiség megismerésének módszerei. *Protestáns Szemle,* L. évf., 5. sz. 296–304.
- Boda I. (1942). A magyar személyiség főjegyei. *Protestáns Szemle,* LI. évf., 8. sz. 236–247.
- Boda I. (1943). A magyar személyiségre szabott nevelés és Széchenyi nevelői zsenije. *Magyar Paedagogia,* LII. évf. 1–2. sz. 1–23. és 3–4. sz. 171–184.
- Boda I. (1944). A magyar lélek alapformái és természetes fejlődéslehetőségei. In Kiss Á. & Kovács M. (szerk.): *Magyarságtudomány és nemzetnevelés* (pp. 21–44). Debrecen, Debreceni Könyvek Kiadása.
- Bodor P., Pléh Cs. & Lányi G. (szerk.) (1998). *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest, Pólya Kiadó.

[27] Kner Imre levele Mata Jánosnak (1943), 1969: 360–361. – Kiemelés: LG.

[28] Kulcs, mely az Almanachot nyitja. In *Exodus Almanachja,* 1946: 6. – Kiemelés: LG. – A nem mellékes egyéb részleteket, adatokat lásd itt: Lányi 2000: 167–175.

- Borgos A., Erős F. & Litván Gy. (szerk.) (2006). *Mérei Élet-Mű.* Budapest, Új Mandátum.
- Brezsnyánszky L. (szerk.) (2007). *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Csepeli Gy. (1999). Bandázs és sisak nélkül. *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 68–70.
- Csepeli Gy. (1997/2002). *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Dankó I. (1944). A tehetségmentő debreceni kollégium. *Sorsunk,* IV. évf., 9. sz. 542.
- Dékány I. (1923). *Bevezetés a társadalom lélektanába.* Pécs–Budapest, Danubia Kiadása.
- Dékány I. (1932). *Politikai lélektan. A politikai érzületek szerepe a mai társadalomban.* Budapest, Magyar Társadalomtudományi Társaság.
- Dékány I. (1941). A társadalomlélektan irodalma. In Harkai Schiller P. (szerk.): *Lélektani tanulmányok.* V. köt. (pp. 82–109). Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetének Kiadása.
- Deme T. (2008). Egy pedagógus műhely keresztapja, mentora. In Franyó I. (szerk.): *Kontra György* (pp. 114–118). Budapest, OFI–OPKM.
- Erős F., Lénárd K. & Bókay A. (szerk.) (2008): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról.* Budapest, Thalassa.
- Erős F. (2016). *Psziché és hatalom.* Budapest, Kalligram.
- Franyó I. (szerk.) (2008). *Kontra György.* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Gadamer, H.-G. (1984). *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Gerő Zs. (1999). Üzenet a palackban. *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 65–68.
- Golnhofer E. (2004). *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949.* Pécs, Iskolakultúra.
- Harmat P. (1994). *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* [Budapest], Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- Hatvany L. (1986). *Visszaemlékezés Karácsony Sándorra.* Kézirat a szerző tulajdonában.
- Haynal A. (1996). *Viták a pszichoanalízisben. Freud – Ferenczi – Bálint.* Budapest, Thalassa Alapítvány – Cserépfalvi Kiadó.
- Haynal A. (2003). *Párbeszéd vagy párviadal? A Freud–Ferenczi-kapcsolat és a pszichoanalízis.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Heltai M. (2008). A Csökmei Körben. In Franyó I. (szerk.): *Kontra György* (pp. 106–113). Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Heltai M. & Lányi G. (szerk.) (2017). *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia.* Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Huszár T. (2015). *A magyar szociológia története.* Budapest, Osiris Könyvkiadó – ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Jung, C. G. (1993). *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Jung, C. G. (1997). *A szellem szimbolikája.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Karácsony S. (1933). *Nyugati világnézetünk felemás igában.* Budapest, Pro Christo Diákmozgalom Szövetségének Kiadása.
- Karácsony S. (1942). *Ocsudó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia.* Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1945). *A magyar demokrácia.* Budapest, Exodus.
- Komlósi S. (1998). Sic fata volunt: pályakép – önarckép. In Bodor P., Pléh Cs. & Lányi G. (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai* (pp. 152–155). Budapest, Pólya Kiadó.
- Komlósi S. (2007). Karácsony Sándor a debreceni katedrán. In Brezsnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata* (pp. 190–200). Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Gy. (2003). *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor.* Budapest, BIP.
- Kornis Gy. (1911). *Elemi pszichológiai kísérletek.* Budapest, Franklin-Társulat.
- Kornis Gy. (1917–1919). *A lelki élet.* I–III. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Kornis Gy. (1933). *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata.* I–II. kötet. Budapest, Franklin Társulat.
- Kuhn, Th. S. (1984). *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Lányi G. (1999). Ki volt Mérei Ferenc? *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 52–58.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás kapcsolata Karácsony Sándor életművében.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Lányi G. (2001). *Lélek(tan) és politika. Bevezetés a politikai pszichológiába*. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó.
- Lányi G. (2002). Tudományos észjárás és karizmatikus tudás. Levél Pléh Csabának. *BUKSZ,* XIV. évf., 1. sz. 5–6.
- Lányi G. (szerk.) (2013). *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Lányi G. (2017). Karácsony Sándor társaslélektana és a mai magyar pszichológia. In Heltai M. & Lányi G. (szerk.): *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia* (pp. 15–49). Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Lendvai L. F. (1993). *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Litván Gy. (1999). Mérei Ferenc a börtönvilágban. *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 58–62.
- Máday I. (1940/1995). *Individuálpszichológia.* Budapest, Magyar Individuálpszichológiai Egyesület.
- Mérei F. (1945). *A gyermek világnézete. Gyermeklélektani tanulmány.* Budapest, Anonymus.
- Mérei F. (1947). *Együttes élmény.* Budapest, Officina.
- Mérei F. (1948). *Gyermektanulmány.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Mérei F. (1971). *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

DUPress

- Mester F. (1991). Levél a Magyar Pszichológiai Társaság elnökéhez. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 47. évf., 5–6. sz. 600–602.
- Miklóssy E. (2013). *Évezredek között.* Budapest, Napkút Kiadó.
- Mudrák J. (2015). Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a XX. század első felében. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 70. évf., 3. sz. 579–595.
- Németh A. (2002/2014). *A magyar neveléstudomány fejlődése.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Péter I. (2012). Húsz éve alakult meg Társaságunk. In Péter I. (szerk.): *Karácsony Sándor, a példakép* (pp. 3–9). Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság füzetei IX. Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Pléh Cs. (1999). A pszichológus, aki tud írni. *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 73–75.
- Pléh Cs. (2003). *A természet és a lélek.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Pléh Cs. (2008). *A lélek és a lélektan örömei.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Saád J. (1985). Társadalomtan – szociológia helyett: A két világháború közötti katedra-szociológia és Dékány István társadalomelmélete. *Világosság,* XXVI. évf., 1. sz. 34–41.
- Séra L. (2017). Megjegyzések Karácsony Sándor társaslélektanának mai, kognitív pszichológiai értelmezéséhez. In Heltai M. & Lányi G. (szerk.): *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia* (pp. 159–188). Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Simoncsics P. (2008). Egy „sportember" emlékezete. Kontra György (1925–2007). *Forrás,* XL. évf., 10. sz. 70–84.
- Spiró Gy. (2012). Kontra György emlékezete. In Spiró Gy.: *Magtár. Cikkek, tanulmányok 2004–2012* (pp. 34–37). Budapest, Magvető Kiadó.
- Szabari V. (2014). Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942–1945). *Szociológiai Szemle,* XXIV. évf., 3. sz. 61–83.
- Szántó T. (szerk.) (1969). *A könyv mestere. Kner Imre levelezése.* Budapest, Magyar Helikon.
- Szokolszky Á. (szerk.) (2009). *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen 1929–2009.* Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Torda Á. (1995). Egy tudományos műhely létrejötte a századfordulón. In Kiss Gy. (szerk.): *Pszichológia Magyarországon* (pp. 31–55). Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Vekerdy T. (1993). Álmok és lidércek. Iskolaalapítás Magyarországon. Budapest, T–Twins Kiadó.
- Vincze T. (2007). Arcképvázlat Mitrovics Gyuláról – Mitrovics Gyula, az egyetemi professzor – Mitrovics Gyula „műhelye" a Debreceni Egyetemen – Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In Brezsnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata* (pp. 87–139). Budapest, Gondolat Kiadó.
- Virág T. (1999). A lelki működés társadalmi háttere. *BUKSZ,* XI. évf., 1. sz. 62–65.

DUPress

II. Szövegek vallatása

DUPress

DUPress

Fenyő Imre

Karácsony Sándor a *Protestáns Tanügyi Szemle* és a *Protestáns Szemle* lapjain

Korábbi kutatómunkánk során egyértelművé vált, hogy a debreceni neveléstudományi iskola hagyományosan két folyóiratot ismert el nívós szakmai fórumként és használt nagy gyakorisággal tudományos gondolatai közlésére: a *Protestáns Tanügyi Szemle*t és a *Protestáns Szemle*t. Állításunkat alátámasztják a pedagógiai professzorok munkásságát feltáró kutatások (Fenyő 2004; Vincze 2009; Vargáné 2004; Fenyő 2004b), illetve a neveléstudományi iskola szélesebb holdudvaraként működő tanárképző intézeti, illetve gyakorlógimnáziumi tanárok munkásságának részleteit bemutató írásaink (Fenyő 2009). És mindenekelőtt ezt támasztja alá Vincze Tamás tanulmánya (Vincze 2007), melyben a szerző arra a következtetésre jutott, hogy – legalábbis némely évfolyamaiban bizonyosan – a *Protestáns Tanügyi Szemle* a debreceni neveléstudományi iskola körének házi folyóirataként is felfogható. A következőkben éppen ezért részletesebben meg kívánjuk vizsgálni Karácsony Sándor részvételét az iskola neveléstudományi nyilvánosságában – ahogyan e folyóiratok lapjain az megjelent.

Kutatásunk során a teljességre törekedve igyekeztünk feldolgozni a két folyóirat anyagát, azonosítva Karácsony írásait, és a terjedelem adta kereteken belül ezek tartalmát is bemutatni.

Karácsony a *Protestáns Tanügyi Szemle* lapjain

A *Protestáns Tanügyi Szemle* (a továbbiakban: PTSZ), mely 1927 és 1944 között jelent meg, az Országos Református Tanáregyesület[1] és az Országos Ág. Hitv. Evan-

[1] Az Országos Református Tanáregyesület 1902-ben jött létre a magyar református tanártársadalom érdekvédelmi, szakmai szervezeteként. A következő fél évszázadban igen sokrétű és kiemelkedő tevékenységet folytatott. Amellett, hogy kiadta a *Protestáns Tanügyi Szemle* című szakfolyóiratot, rendezett konferenciákat, évente értesítőt jelentetett meg saját tevékenységéről, tankönyvek, szakkönyvek és iskolatörténeti kézikönyvek egész sorát adta közre. Az egyesület a két világháború között üdülőt működtetett Balatonbogláron és az erdélyi Borszéken. Az újjáalakult egyesület honlapján (www.orte.hu) ezekről érdekes fotógyűjtemény tekinthető meg. Ezek az üdülők fontos szakmai eszmecserék helyszíneivé is váltak, ezekről is találhatók beszámolók a *Szemle* lapjain. Politikai nyomásra az ORTE 1951-ben feloszlatta önmagát, s ekkor üdülőit is államosították, majd 1991-ben, Debrecen székhellyel újjáalakult.

gélikus Tanáregyesület[2] hivatalos közlönyeként kínált fórumot a neveléstudomány és a gyakorlati pedagógia művelőinek. A lap a Tiszántúlon igen nagy népszerűségnek örvendve töltötte be feladatát.

A *Szemle* 1927-ben Borsos Károly fő- és Szelényi Ödön felelős szerkesztésében indult meg, Szelényi nagy álmát váltva valóra ezzel. A PTSZ állandóan tíz füzetben, vagyis a nyári szünidőn kívül havonként jelent meg. 1931 májusa után megvált a folyóirattól Borsos Károly, a helyébe Szelényi lépett, aki mellett Soós Béla lett a társszerkesztő. Szelényi hamarosan bekövetkezett halála után Soós a felelős szerkesztőséget foglalta el, a társszerkesztő pedig Böhm (később Bánkúti) Dezső volt, egészen 1933 végéig, amikor Soós lemondása nyomán ő lett a főszerkesztő, míg a felelős szerkesztői tisztet azután Kun Sándor vállalta.[3]

A PTSZ-t nem nevezhetjük *kizárólag* a debreceni neveléstudományi iskola házi lapjának, hiszen ennél nyilvánvalóan több volt mind vállalása, mind teljesítménye szerint is. Azonban fennállásának tizenhét éve alatt a debreceni neveléstudományi iskola legszélesebben értelmezett köre és holdudvara szép számú írással jelentkezett hasábjain. A megjelent publikációk mellett a lapban rendszeresen szemlézték a körhöz sorolhatók megjelent műveit, ezek között gyakran doktori értekezéseket is.

A következő számok szemléltetik a lap hasábjain megjelent publikációk mennyiségét – néhány, a debreceni neveléstudományi iskola körébe sorolható szerző esetében.

1. táblázat. A Debreceni Iskola körének publikációi a *Protestáns Tanügyi Szemle*ben

	Publikáció a PTSZ lapjain
Tankó Béla	4
Mitrovics Gyula	5
Jausz Béla	3
Kiss Árpád	1
Barra György	4
Bars László	2
Bessenyei Lajos	40
Borbély András	1
Csinády Gerő	6
Kun Sándor	12

[2] Az Országos Evangélikus Tanáregyesület 1907-ben alakult meg, az evangélikus közoktatásügy feladatainak támogatására. Az egyesület évkönyve és folyóirata kiadása mellett könyvek megjelenését is támogatta, gondozásában jelent meg például Böhm Károly *Az ember és világa* című műve 1941-ben.

[3] Zoványi Jenő (szerk.) (1977): Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. A Magyarországi Református Egyház Zsinati irodájának Sajtóosztálya kiadása, Budapest (elektronikus elérhetőség: http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2070).

DUPress

	Publikáció a PTSZ lapjain
Madai Pál	4
Péter Zoltán	8
Szele Miklós	4
Szondy György	7
Zombor Zoltán	2

Ezek után különösen érdekes arra felfigyelnünk, hogy a Debrecenben doktorált és habilitált, majd a debreceni egyetem professzorává vált Karácsony Sándor nem helyezte el itt írását. Ennek okai még nem nyilvánvalóak, annyit mindenesetre talán máris kijelenthetünk, hogy a folyóirat nyitott lett volna az együttműködésre. Több esetben teret adott Karácsony műveinek ismertetésére, első alkalommal még maga Szelényi Ödön a *Belföldi Lapszemle* rovatban ismertette Karácsony írását, mely a *Református Figyelő* 1929. július 27-én megjelent számában volt olvasható, *Tizennyolcéves diákjainkról* címmel. Szelényi ismertetése (PTSZ 1929: 285) Karácsony írásával kapcsolatban azt emeli ki, hogy az a vallástanárok számára szolgálhat fontos tanulságokkal, hiszen Karácsony vitatja a vallástanárok véleményét, mely az érettségiző diákok lelki életéről sötét tónusú képet fest, s a bajok okát a család működésére hárítja. Karácsony hangsúlyozza az iskola felelősségét, az iskolai misszió vállalásának, de mindenekelőtt a nevelők újjászületésének szükségességét – Szelényi mély egyetértésével találkozva.

A második ismertetés Karácsony Sándor *A tanulás mesterfogásai* című könyvéről szól, és Tankó Béla[4] vállalkozik a rövid munka bemutatására (PTSZ 1930: 22–23). *„Ez a könyv nagyszerű meglepetések füzére; az olvasó alig tudja rendezni vagy rétegezni őket…"* – kezdi Tankó ismertetőjét (PTSZ 1930: 22). Formai megjegyzésekkel kezdi ismertetését, véleménye szerint a könyv tudományos munka, mégis olvastatja magát, mint egy regény. Mivel a könyv diákoknak íródott, a feladat nem egyszerű: hogy olvastatni tudja írását, az írónak otthon kell lenni közönsége lelkében, mint a művésznek – szabadon, szeretve azt, amit és akinek ír. Aki valóban tanácsokat keres a tanuláshoz, megkapja a didaktikai tájékoztatást, de a könyvben éppen az a nagyszerű, mondja Tankó, hogy feleslegessé teszi az efféle mesterfogásokat. Átformál a könyv olvasása olyanná, amilyenként a szerző látná szíve szerinti diákjait: mindenekelőtt tanulókká, akik azzal készülnek az életre, hogy tanulnak. Hogyan tudja ezt az író elvégezni? Ez a pedagógus titka, ez a titok formálta az író diákjait, amikor gyakorló tanár volt, ilyenekké. A könyv Tankó szerint nem utópia, hanem egy nagyszerű gyakorlat utólagos leírása. Ezzel Tankó Karácsony gyakorló tanári habitusát értékeli, teljesítményét azzal azonosítja – nem először és nem utoljára bővítve így ki a tudományos értékelés határait, pedig érdekes belegondolni abba is, hogy ekkor Karácsony már nem gimnáziumi

[4] Tankó Béla (1876–1946) a debreceni egyetem filozófiaprofesszora, Karácsony Sándor pályafutásának végigkísérője, támogatója. Róla részletesebben: Gáspár László – Valastyán Tamás (szerk.) (2012): Az autonóm filozofálás jegyében. Tankó Béla redivivus. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

tanár. Érdemes megjegyeznünk azt is, hogy Karácsony habilitációs eljárásának lefolytatásakor a debreceni bölcsészkar által kiküldött két értékelő egyikeként Tankó többek között majd éppen ezt a művet emeli ki, mint Karácsony nevelői missziótudatának bizonyítékát, mely Karácsonyt az Apáczaik vagy Pestalozzik fajtájába sorolja, mint született pedagógus szellemet, Isten kegyelméből való nevelőt.[5]

A harmadik és negyedik ismertetés Fehér Gábor tollából származik.[6] Első recenziója tárgyául Karácsony Sándor *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* című munkáját választotta (PTSZ 1938: 237). Megállapítása szerint a pedagógiai használhatóság szempontjából kétféle nyelvtan létezett eddig: tudományos nyelvtanok, melyek nem nagyon segítették a tanítás munkáját, mert komoly szakképzettséget, finnugor összehasonlító nyelvészeti jártasságot követeltek, illetve iskolai nyelvtanok, melyek kompendium jellegűek, némi szemléltetési kísérletekkel felhígítva. A modern pedagógiai igényeknek egyik sem felelt meg Fehér szerint, ezért a nyelvtan a diákok (és gyakran a tanárok) számára életidegen, elvont tárgy lett. Ahol nem így van, ott az érdem egy-egy nevelőé. Karácsony könyve ezért Fehér megállapítása szerint hiánypótló jelentőségű, sőt egyenesen nélkülözhetetlen. Rendszertan helyett élettel van tele, ezért mindenekelőtt lebilincselő, helyenként érdekfeszítő olvasmány. Emellett kibővül a tudományos tartalom is, mely az új szín mellett új értelmet is nyer. A nyelvi jelenségek feltárása alkalmazott lélektanná válik, s ez egy olyan rendszer megalapozásához vezet, amely egy keretbe foglalja a nyelvi és irodalmi oktatás nyolc évének anyagát. Fehér összegző értékelése szerint a könyv egyrészt konzervatív, mert az író mindent átvett a hivatalos ideológiából, amit rendszerébe képes volt beilleszteni, ugyanakkor lényegében újszerű is, mivel a nevelendő egyén autonóm mivoltának teljes elismerésére épül (ezáltal szellemében teljesen protestáns mű is). Karácsony művében a nyelvtan tanítása öncélú (vagyis célja nem az idegen nyelvek tanulásának megalapozása), mégsem veszít általános értékéből. Tárgyalja egyrészt minden nyelv kialakulásának a priori feltételeit, másrészt jellemzi és elemzi a magyar gondolkodásmód jellegzetességeit, ahogyan az a néplélekben vagy az irodalomban megjelenik. A nehéz és elvont anyagot a szerző világossá és közérthetővé képes tenni szemléltető eszközeivel. Fehér tehát bemutatása minden dimenziójában csak dicsérni tudja a művet, kritikai kifogást emelni nem nagyon képes.

[5] 1934. május 28., XIII. rendes BTK tanácsülés jegyzőkönyve, 141. sz. A jegyzőkönyv mellékletben tartalmazza Tankó Béla és Mitrovics Gyula bírálatának szövegét.

[6] Fehér Gábor (1893–1941) író, tanár. A Debreceni Református Kollégium diákja, majd a debreceni egyetemen magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett. 1919-ben Nyíregyházára került, az evangélikus Geduly Henrik Leánygimnáziumba. Előadó a Bessenyei Kör rendezvényein, sőt a húszas években az irodalmi szakosztály titkára is. Versei, novellái jelennek meg a helyi lapokban, mindenekelőtt a *Nyírvidék*ben. Országos figyelmet 1928-ban kelt, amikor elindul a *Napkelet* folyóirat novellapályázatán a *Jenei csodálatos históriája* című elbeszélésével, ekkor figyel fel rá Németh László is. Könyvismertetései, kritikái mindenekelőtt a *Protestáns Szemle*ben jelennek meg, tanulmányai a *Protestáns Tanügyi Szemle*ben, további írásai a *Mi Utunk,* a *Magyar Ifjúság* és *Az Erő* című folyóiratokban. A második világháború kitörésekor behívják katonának, s a fronton szerzett tífuszos fertőzés következtében 48 éves korában meghalt. 1976-ban, a nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium (az egykori evangélikus leánygimnázium jogutódja) előcsarnokában emléktáblát avattak tiszteletére, Nyíregyházán utca is viseli a nevét.

PUBRES

Fehér Gábor második ismertetése Karácsony *Barátság, szerelem* című könyvéről szól (PTSZ 1938: 331). Mint írja, a könyv tárgya az ifjúság két nagy problémája, melyet az Ótestamentumból szemléltetve, de az evangélium szellemében tárgyal. Fehér a szerzőben olyan szuggesztív erőt érez, melyet a Biblia gazdag és nehéz szimbolikájának hivatott magyarázójára vallónak lát. A mű első része, mely a barátságról szól, *„különösen üdvös és szerencsés"* – mondja. Itt Karácsony a gyermekek lelkét megmérgező hazugságokra mutat rá, illetve a recenzens szerint *„szinte természettudományos módszerrel"* bizonyítva mutatja be a gyermekkori barátság szinte élettani jellegű szükségességét. Fehér szerint nemcsak a keresztyén szülők számára meggyőző a könyv érvelése, mely szerint mivel a család tagjai barátok nem lehetnek, természetellenes, sőt rosszhiszemű dolog a gyermek kizárólag családon belüli nevelése, ami a szülő önzésére vall. A szerelemről szóló elemzésben a recenzens az újszerű megközelítést emeli ki. Karácsony könyve nem foglal állást a diákszerelem mellett vagy ellene, amikor elemzi az Énekek énekében rajzolt szerelem jellegzetességeit. Elemzésében a szerelem *„ünnepélyes, pompázó, és egyetlen személyre irányuló szenvedély, amely keretül kívánja maga köré az élet minden eredményét, lelki és testi erejének fényűzését"* (PTSZ 1938: 331). De ha az Énekek énekének bibliai képét összehasonlítja a diák saját érzelmeivel, olyan kontraszt keletkezik, melynek felfedése a szerző tulajdonképpeni célja. Fehér bemutatásában Karácsony itt is a protestáns szellemiség képviseletében tűnik ki igazán.

> „Egy olyan írói pálya, amely változatlanul egy gondolat kifejezője, még akkor is figyelemreméltó, ha iránya helytelen volna. Karácsony Sándor minden írásában az evangélium szellemének tolmácsa, bizonyságtevő, akinek munkáit el kell juttatni az ifjúság kezébe, mert azokból egy magasabbrendű élethez kaphat indítást." (PTSZ 1938: 331)

Fehér második ismertetésében sem talált tehát kifogásolnivalót, Karácsony művét, sőt habitusát is csak pozitív jelzőkkel értékeli.

Érdemes a műismertetések után még röviden megemlítenünk azt is, hogy a részletes bemutatások mellett Karácsony fontos hivatkozási pont a PTSZ lapjain folyó vitákban is. Az egyik ilyen jellegű vita a protestáns pedagógia jellemzőiről folyt a protestáns nyilvánosságban, Papp Ferenc *A református keresztyén pedagógia alapelvei* című előadása nyomán. A vitában Karácsony is megnyilvánult, és a PTSZ hozzászólói rendre ismertetik az ő véleményét is, a vitában megkerülhetetlen elemként elismerve. Így jár el például S. Szabó József *Az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve* című írásában (PTSZ 1935: 97–104) és Trócsányi Dezső *A református keresztyén pedagógia kérdéséhez* című cikkében (PTSZ 1935: 104).

Ha értékelni akarnánk a PTSZ Karácsony irányába tett gesztusait, mindenképpen az elismerést kellene kiemelnünk. Minden ismertetés, illetve minden rá hivatkozó említés a megbecsülés hangján szól, a PTSZ köre minden esetben jelzi: Karácsonyt fontos, megkerülhetetlen tényezőnek látják a protestáns, sőt a teljes magyar nevelésügy területén. De éppen ezért érdekes azt is mérlegelnünk, hogy az ismertetők választása korántsem Karácsony legfajsúlyosabb munkáira esik. Egyetlen kivétel a *Magyar*

nyelvtan társaslélektani alapon, mely kétségtelenül jelentős gondolati rendszere szempontjából, de a többi kiemelt mű inkább arra jó, hogy Karácsonyt egyfajta szereppel azonosítsa (Fehér az evangélium magyarázóját, Tankó a zseniális középiskolai tanárt akarja Karácsony munkájának bemutatásával kiemelni).

Ha a fentiek ismeretében szeretnénk Karácsony távolmaradásának okait keresni, el kell tehát vetnünk azt a feltételezést, hogy a PTSZ zárkózott volna el írásai közlésétől. Sőt láthatjuk, gesztusok egész sorával mutatta ki nyitottságát Karácsony felé, és a szűkös szerzői kör, illetve a gyakran szegényes kéziratválaszték[7] is egyértelműen csak arra hangolhatta a lapot, hogy örömmel fogadja Karácsony esetleges jelentkezését a szerzők sorába.

Láthatjuk azt is, hogy Karácsony közeli kollégái szívesen helyeztek el írásokat a lapban, közöttük olyanok, mint Tankó Béla vagy Mitrovics Gyula, akik a debreceni tudományos élet és az egyetem elismert alakjaiként egyértelműen emelték a folyóirat szakmai színvonalát. Részvételük kétségtelenül bátorította a rájuk figyelő tanítványi kört és középiskolai tanári gárdát, egyféle minőségbiztosításként is működve. Ezzel megcáfoltnak érezzük azt a feltevést is, hogy Karácsony szakmailag tekintette volna elégtelen minőségűnek a fórumot, és kínosnak érezte volna a vele való azonosulást.

Kétségtelen továbbá, hogy a PTSZ – különösen a Szelényi nevével jellemezhető első periódusban – elsősorban az evangélikus felekezet irányában mutat elköteleződést, de Karácsony távolmaradását véleményünk szerint ez sem magyarázza. Egyfelől ugyanis a lapban olyan erős református kötődésű professzorok, mint éppen az előbb említett Tankó, aki maga református lelkész végzettségű, vagy Mitrovics is szívesen publikál, másfelől Karácsony más fórumokon soha nem jelezte ilyen jellegű fenntartásait az evangélikus protestantizmussal szemben. Fel kell tehát tételeznünk, hogy a távolmaradás hátterében olyan személyi ellentétek húzódhatnak meg, melyek elégséges igazolása sajnos alighanem lehetetlen feladatnak bizonyulhat.

Karácsony és a *Protestáns Szemle*

A *Protestáns Szemle* (a továbbiakban: PSZ) esetében nem állnak rendelkezésünkre olyan részletes adatok a Debreceni Iskola körének aktivitásáról, melyek lehetővé tennék a teljes összehasonlítást a PTSZ-ben mutatottal, de a Karácsonyt megelőző két professzor esetében összegyűjtöttük ezeket, hogy valamelyest mégis igazoljuk azt, hogy ez a lap is kedvelt területe publikációs tevékenységüknek. A jelentősen magasabb számok utalhatnak egyrészt a folyóirat hosszabb fennállására (a PTSZ 1927-es alapításától mindössze 18 évfolyamot ért meg, szemben a PSZ 1889-es alapítását követő több mint félszáz évfolyamával), illetve ettől nyilván nem függetlenül, magasabb presztízsére is.

[7] Ez annál is érdekesebb, mert a *Szemle* időnként láthatóan keresi a megjeleníthető pedagógiai tartalmakat. Jellemzőnek tartjuk például, hogy a lap kitöltése érdekében több ízben közölnek részletes ismertetést a debreceni egyetem megjelent évkönyveiről.

DUPress

2. táblázat. Tankó Béla és Mitrovics Gyula publikációi a *Protestáns Tanügyi Szemle*ben és a *Protestáns Szemle*ben

	PTSZ összes	PSZ összes (tanulmány/kritika, ismertetés)
Tankó Béla	4	19 (8/11)
Mitrovics Gyula	5	20 (7/13)

A PSZ-t a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság adta ki, s kezdeti intenciója szerint a protestáns közösség teológiai, tudományos közlönyeként kívánták működtetni. Eredeti célkitűzésétől eltérve 1924-es újjászervezése után a témák széles skáláját felölelő igazi kulturális fórummá változott. Eleinte évenként négy, 1894-től tíz, majd tizenkét füzetben jelent meg. Szerkesztői: Kenessey Béla (1889–1895), Szőts Farkas (1895–1913), Ravasz László (1914–1918), Lencz Géza (1919), Madai Gyula (1920), Veress Jenő (1924), Zsinka Ferenc (1924–1929), Áprily Lajos (1929–1938), Kerecsényi Dezső (1938–1944). A lap jeles munkatársainak sorában tudhatta többek között Ady Lajost, Áprily Lajost, Benedek Marcellt, Hamvas Bélát, Jékely Zoltánt, Képes Gézát, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Németh Lászlót, Oláh Gábort, Reményik Sándort, Weöres Sándort, Zilahy Lajost és természetesen Karácsony Sándort.

Karácsony elkötelezett reformátusként természetes módon választotta a PSZ körét eszméi megjelenítésének fórumaként. 1924 és 1939 között összesen 106 írással jelentkezett, melyek között értekező tanulmányok mellett kritikák és recenziók szerepelnek nagyobb számban, illetve kisebb mennyiségben arcképek, vitacikkekre adott válaszok és nekrológok is gazdagítják a cikkei sorát.

3. táblázat. Karácsony Sándor publikációi a *Protestáns Szemle*ben

	Tanulmány	Kritika, recenzió	Arckép	Vita, válasz	Nekrológ
1924	3	1	–	–	–
1925	3	3	–	–	–
1926	–	6	–	–	–
1927	–	3	–	–	–
1928	–	2	9	1	–
1929	–	17	–	–	–
1930	–	18	–	–	–
1931	–	7	2	1	–
1932	–	7	–	–	–
1933	–	4	–	–	–
1934	1	5	–	–	–
1935	–	4	–	–	–
1936	–	3	–	–	–

DUPLUM

	Tanulmány	Kritika, recenzió	Arckép	Vita, válasz	Nekrológ
1937	–	–	–	–	1
1938	1	2	–	–	–
1939	–	2	1	–	–
Összesen	**8**	**83**	**12**	**2**	**1**

1. Tanulmányok

Karácsony összesen nyolc tanulmányt jelentetett meg a PSZ-ben, ezek közül kettőt három-három részben, folytatásokban közölt a lap. Ez a két terjedelmesebb írás közismert,[8] ezért ezek részletesebb bemutatásával itt nem is foglalkoznánk. Azonban mindenképpen érdemes szólnunk a fennmaradó két terjedelmesebb tanulmányról. Érdekes módon mindkettő tökéletesen mutatja a Karácsony-művek némely jellegzetességét, de egymástól szinte teljesen különböznek.

A *Protestantizmus és választójog* (PSZ 1938: 108–117) című tanulmány tárgya egy aktuális politikai probléma tárgyalása, a lap olvasóit feltehetően érintő szempontból. A magyar választójogi törvény megváltoztatásának vitája ugyanis széles társadalmi érdeklődést keltett 1938-ban. A törvény végül bizonyos téren valóban jelentős közjogi változást jelentett Magyarországon, hiszen bevezette a titkos szavazást az addig megszokott nyílt formákkal szemben. Ugyanakkor nem szélesítette ki érdemben a választásra jogosultak körét, sőt bizonyos mértékben még szűkítette is azt. Ugyanakkor a törvény komoly kiegyensúlyozatlanságot is hozott a magyar választási rendszerbe, ugyanis megkülönböztette a nagyvárosi és a vidéki szavazás módját: míg a nagyvárosokban csak listákra, vidéken listákra és egyéni jelöltekre is lehetett szavazni – azaz a szavazók voksai nem voltak egyenértékűek. Karácsony a vitához a protestáns közösség útbaigazítása céljából szólt hozzá. Írása nagyon érdekes – azt is mondhatnánk, nagyon jellemző – kettősséget mutat. A szövege egyik vonulata a protestáns lelkület elemzése, kifinomult teológiával és nagyszerű prédikációs retorikával. A szövegben gyönyörű ívet kap a protestáns elvek napi gyakorlatra való hatásának ábrázolása. Két dolgot mindenképpen fontosnak tartunk kiemelni. Karácsony a protestantizmust lelki magatartásnak nevezi, amivel máris nyitottan értelmezi a közösséget, és ezt írása során többször is hangsúlyozza: protestánsnak lenni semmiképpen sem jelenti a más felekezetűektől való elkülönülést. A másik fontos elvi megállapítása, hogy a protestáns lelkiség alapvető sajátosságait – melyek szerinte a szabadság és a szentség – lehetséges nagyon is logikus módon a közjog területén is érvényesülő mechanizmusokként ábrázolni.

[8] *A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata* (PSZ 1924: 212–221, 349–359, 416–434); *A középiskolai reform* (PSZ 1925: 77–85, 155–159, 223–232).

Ugyanakkor – a kettősség másik oldalaként – a tanulmányban megszólal a nagy gyerekcsapatok előtt beszélő Karácsony is. Logikus teológiai gondolatmenetét olyan példák törik meg, melyek bizony kizökkentik a teológiai érvelésbe gyönyörködve belefeledkező olvasót. És ez az a vonás, mely Karácsony tudományos prózájában visszavisszatérő vagy úgy is mondhatnánk, megszokottan lényegi elem. Az az elem, amely sok bírálójának is problémát okoz – végigkísérve pályafutását –, amikor hiányolják a tudományos hivatkozásokat, és nem ismerik el az anekdotikus betéteket. Mi mindenesetre azt mondhatjuk, ez a tanulmány éppen ezzel a kettősséggel igazi Karácsony-féle értekező próza.

Másik nagyobb tanulmánya a református keresztyén pedagógia kérdésével foglalkozik, és egy másik karácsonyi vonás mutatkozik meg benne: Karácsony vitakészsége, kritikai érzéke és ugyanakkor megértő, elfogadó magatartása. (*Református keresztyén pedagógia,* PSZ 1934: 617– 622)

A tanulmány Papp Ferenc debreceni tanítóképző intézeti igazgató előadása nyomán született, mely az Országos Református Tanáregyesület XXVIII. közgyűlésén hangzott el, ahol Karácsony is jelen volt. Kritikai észrevételei már az előadást hallgatva megfogantak: 1. Karácsony zavart érez annak eldöntésében, hogy a gyereket bűnösnek tekintsük (a Biblia alapján) vagy bűntelennek, mint a korszerűnek tekintett pedagógiák teszik. Az előadás szerinte nem tisztázza, miképpen kell vélekednie a református keresztyén pedagógiának. 2. Elégedetlen Karácsony Papp Ferenc megfogalmazásaival is. Ha a nevelő művész, mi a gyerek? Miért nem jó a református keresztyén pedagógia számára Pál apostol leírása, aki a tanítót apostolnak, a tanítványt fiúnak nevezi a hitben? 3. Karácsony az előadás demokráciafelfogását is vitatja. Megállapítható, mondja, hogy leomlanak a társadalmi falak, de kik között? Hogyan gondoskodhat arról a református iskola, hogy ez a folyamat az intézményen belül végbemenjen? A 16. századi kollégium gondoskodott arról, hogy falai között tehetséges, mindenféle származású gyerek tanulhasson. Így van ez a modern református iskolákban is? – teszi fel a kérdést Karácsony.

Azonban ezeket az észrevételeket, mint mondja, nem azért közli, hogy szembesítse velük Papp Ferencet – akit egyébként az előadás után ismert meg személyesen, és személyes megismerkedésük benyomása elvette kedvét attól, hogy az előadást megsemmisítő kritika tárgyává tegye. Úgy tapasztalta ugyanis, hogy Papp Ferenc *az ember, a pedagógus,* teljesen más, mint Papp Ferenc *előadása*. És míg az utóbbival nem értett egyet, az előbbivel teljes mértékben képes erre.

> „…az előadó úr pedagógiai rendszere független az egyéniségétől annyiban, hogy nem saját rendszerében mozog. Képzett, modern gondolkozású, melegszívű pedagógus, sőt bizonyára református keresztyén pedagógus is, de nem úgy, ahogy előadásában kifejtette." (PSZ 1934: 620)

Amivel azért eléggé erős kritikát fogalmaz meg – talán szándéka ellenére is igazán súlyosat.

2. Arcképek

Karácsony összesen tizenkét portré felvázolására vállalkozik a PSZ lapjain, érdemes felsorolnunk a névsort, ugyanis a választásai nagyon tudatosnak tűnnek, és jól kirajzolnak egyféle rendszert:

Móra Ferenc (PSZ 1928: 26–31), Nadányi Zoltán (PSZ 1928: 97–101), Zilahy Lajos (PSZ 1928: 180–184), Szabó Mária (PSZ 1928: 335–339), Bodor Aladár (PSZ 1928: 411–415), Horváth János (PSZ 1928: 498–504), Szabó Dezső (PSZ 1928: 573–577), Imre Sándor (PSZ 1928: 636–640), Gombocz Zoltán (PSZ 1928: 713–717), Komáromi János (PSZ 1931: 32–37), Szabó Pál (PSZ 1931: 375–381), Szondy György (PSZ 1939: 201–206)

Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené, ha az arcképekkel részletesen foglalkoznánk, ezt egy ennek szentelt írásban kívánjuk megtenni, de röviden szólunk néhány szót Karácsony választásairól. Van ugyanis az arcképek között neveléstudós arcképe, jellemző módon nem Mitrovics Gyuláé,[9] hanem a szegedi egyetem professzoráé, Imre Sándoré. Karácsony – talán nem minden célzatosság nélkül, Mitrovicsot ekkor is a később célba találó módon minősítve – Imrét Magyarország *egyetlen* tiszta és harmonikus pedagógus lelkének nevezi, s megjegyzi: *„…három pályatársa közül az egyik inkább filozófusa és történésze tárgyának, mint pedagógus, a másik esztétikus, a harmadik saját tudományának népszerűsítője inkább, mint művelője."* (PSZ 1928: 636)

Találhatunk az arcképek névsorában másrészt olyat, akit talán Karácsony ellenpontjának vagy vitapartnerének mondhatnánk. Jó példa erre Szabó Dezső, akinek a protestantizmus belső problémáit elemző vitaindító nyílt levelét Karácsony olyan erős kritikával, néha már-már bántóan maró megállapításokkal szedi darabjaira (Karácsony Sándor: *Szabó Dezső: A magyar protestántizmus problémái,* PSZ 1926: 629–632), hogy az jócskán túlmegy a kor megszokott és elfogadott közéleti vitastílusán. Kritikája végén Karácsony eljut addig a pontig, hogy kimondja a legkeményebb ítéletet, amit egy hívő kimondhat embertársáról. Ezért érdekes, hogy viszonylag hamar, szűk két év elteltével beemeli a fontos emberek sorába, akikről arcképet készít – talán így véve el korábbi állításai élét, és így gyakorolva a szeretet keresztyén erényét.

És természetesen ott vannak a sorban a Karácsony számára fontos és különösen kedvelt személyek. Hogy ne is emeljünk ki mást, mindjárt Gombocz Zoltánt említhetjük, vagy Komáromi Jánost és Szondy Györgyöt, akiket Karácsony recenziói kapcsán részletesebben is említeni fogunk.

[9] Meg kívánjuk jegyezni ugyanakkor, hogy Mitrovics személyét Karácsony nem negligálja, hiszen egy művét beemeli ismertetései sorába (*A magyar esztétikai irodalom története,* PSZ 1929: 49–50).

DUPress

3. Kritikák, recenziók, nekrológ

Mielőtt rátérnénk Karácsony „kedvenc" szerzőire, akiknek műveit többször recenzálta, tegyünk egy kitérőt két érdekes eset felé.

Mitrovics Gyulával sajátos módon fonódik össze Karácsony pályafutása, kettejük viszonya viszonylag jól ismert.[10] Ez a viszony korántsem mondható felhőtlennek, ezért mindenképpen érdemes Karácsony egyetlen PSZ-ben megjelent Mitrovics-recenziójával röviden foglalkoznunk. Karácsony recenziója *A magyar esztétikai irodalom története* című Mitrovics könyvvel foglalkozik (PSZ 1929: 50), ami azért nagyon érdekes, mert már itt megjelenik az a nézet, melyet később megismétel és részletesen kifejt professzori székfoglalójában, mely szerint Mitrovics könyve és tulajdonképpen egész munkássága valójában tudománypolitikai szempontból képvisel értéket. Fontossága abban rejlik, hogy rámutat az esztétika gyengeségeire, történeti próbálkozásaira, s ezt téve sehol sem értékel, csupán regisztrál. Ez a sértésnek is beillő dicséret ki is bomlik a rövid ismertetésben:

> „[Mitrovics] semmiesetre sem a hadvezér szemével nézi a terepet, hanem, ha csatatér ez a terep, a Kanizsay Dorottya rendet teremtő, holtakat temető, gödröket nivelláló gondjával, ha meg szántóföld, a téli szántásra készülő gazda szakértelmével, aki a tavalyi év helyzetrajzából kiindulva, az idei vetésforgókat latolgatja éppen." (PSZ 1929: 50)

A mű erénye tehát Karácsony szerint a rend és a rendszer, hiányossága a részletes képek megrajzolása. De az is jellemző, hogy az ismertetés zárásaként Karácsony a folytatást, vagyis a Böhm-hagyaték feltárását nem Mitrovicstól várja, hanem a Böhm-tanítvány filozófusoktól: Bartók Györgytől, Ravasz Lászlótól, Tankó Bélától.

A másik „rendkívüli" recenzió Kornis Gyula *A felső mezőgazdasági iskola* című kötetével foglalkozik (PSZ 1925: 318–319). Azért érdemes erre kitérnünk, mert széles körben elterjedt nézet az, hogy Karácsony *A népoktatási reform* és *az alsó néposztály lelki alkata* című írásában (mely három részben a PSZ-ben jelent meg 1924-ben) kritikával illette Kornis *Kultúrpolitikánk irányelvei* című írását, azzal vádolva a neves oktatáspolitikust, hogy konzerválni akarja a magyar oktatásügyre jellemző kasztrendszert, és a jobbágyság szabad költözködési jogát szellemi téren kívánja korlátozni. Egyesek szerint Kornist érzékenyen érinthette ez a vélemény, és ez befolyásolhatta Karácsony 1927-es fegyelmi tárgyalásakor is.[11] Ennek fényében érdemes Karácsony 1925-ös recenzióját olvasnunk, amelyben Karácsony kifejezetten elismerő hangon szól Kornis munkájáról, a kötet megjegyzéseit *igen értékesnek* mondja, a kötetet fogalmi tisztázásra alkalmasnak látja. Ismertetésében röviden bemutatja a kötet szerkezetét, fő állításait. Az általános elismerés mellett azonban megfogalmaz néhány kifogást is. Véleménye szerint 1. Kornis elégségesnek látja a felső mezőgazdasági iskola minősítő erejét úgy is,

[10] Köszönhetően mindenekelőtt Vincze Tamás kutatásainak (Vincze 2017).
[11] Ezt olvashatjuk például Lányi Gusztáv könyvében (Lányi 2000: 23).

hogy az az önkéntességi jogra nem terjed ki, ezt pedig Karácsony elfogadhatatlannak tartja. 2. Karácsony szerint Kornis nem látja a különbséget a magyar föld és a magyar falu középfokú oktatásra irányuló igényei között. Karácsony a *falusi középiskola* ügyének képviseletét kéri számon. 3. Utolsó ellenvetésként azt jelzi, az iskola reformját a minősítési törvénykezés változásának kellene követnie, azaz elő kellene írni az iskola által nyújtott képesítés megszerzésének kötelezettségét – enélkül az iskola nyújtotta lehetőséggel nem fognak élni azok, akiknek egyébként előnyükre válna. Ezekkel a megjegyzésekkel kiegészítve (melyek a recenzió terjedelmének felét kiteszik) az ismertetés nagyon becsületes és következetes, de a feszültség megtörését biztosan nem szolgálta Kornis és Karácsony között, ha valóban elfogadjuk a fent vázolt narratívát, és feltételezzük a kettejük közötti ellenérzés meglétét.

3.1. Komáromi János

Ha pusztán a recenziók száma alapján ítélünk, kétségünk sem lehet azzal kapcsolatban, hogy Karácsony egyik legnagyobb kedvence Komáromi János.[12] Nemcsak több könyvét ismerteti, de megírja arcképét, megemlékezik művei újabb kiadásairól és az összkiadás megjelenéséről, és ő az egyetlen, akinek halálakor a PSZ-ben nekrológot ír. Kezdjük áttekintésünket ezekkel az utóbbi írásokkal!

Karácsony egyetlen nekrológot ír a PSZ lapjain (PSZ 1937: 566–574), azét a Komáromi Jánosét, akinek nyolc recenziót és egy részletes elemzést szentelt addig, akinek műveit igen nagyra értékeli, és akinek életét is igen közel érzi sajátjához. Nem a szokásos tisztelgő írás ez a nekrológ, sokkal jobban hasonlít a szöveg legnagyobb része egy irodalomtörténeti esszéhez – csak az utolsó bekezdésekben változik nekrológgá. Írásában Karácsony nem tagadja elfogultságát, sokkal inkább az okát keresi, amikor éppen azt emeli ki Komáromi munkásságából, hogy műveit olvasva egy idő után ma-

[12] Komáromi János (1890–1937) író, újságíró. Világháborús sebesülése után a frontszolgálatra alkalmatlanként a hadügyminisztérium sajtóosztályán dolgozik. Igen termékeny író, novellák, történelmi és ifjúsági regények egész sora fűződik a nevéhez. Az olvasók körében igen népszerű volt, a kritika nem értékelte egyértelműen nagyra. Többek között Németh László sem tartotta túlzottan sokra prózáját, bár azt mondta róla: *„Komáromit az Isten is arra teremtette, hogy a legigazabb fajta magyarságot hangoztassa a mi sokfelől fertőzött irodalmunkban."* De azt is hangsúlyozta: vannak problémák a műveivel: ugyanazt a képet könyveiben tízszer is alkalmazza, emberábrázolása gyenge, túl sok regénye jelenik meg, és ezek nem hagynak nagy nyomot az olvasóban. Véleményét így összegzi: *„Szeretem, mert könnyed és eredeti tehetség és hitem szerinti magyar. Szeretném megbántani, mert tehetségével rosszul sáfárkodik, s magyarságában legalábbis óvatos. Tanulni kell. Szégyen, hogy Magyarországon, ahol minden idegen európai kultúrájú és szemszögű tollforgatóvá nőheti és stréberkedheti ki magát, a legmagyarabb tehetségek olvasása közben kedvetleníti el az embert az a nyolc osztálynál megállt érdeklődés, amelyet a legeredetibb tehetség sem leplezhet el. S ha más nem, az ars poeticával kell törődni kissé. A mesterség kötelez. Vannak eredendő és aktuális kérdései, ezekre felelni kell."* (Németh László: *Két nemzedék.* Elektronikus elérhetőség: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000473&secId=0000043215&mainContent=true&mode=html.)

gára ismer, a dolgok közepén érzi magát. Kettejük életpályáját összevetve ezen nem is csodálkozhatunk. Komáromi pataki kollégiumi diák, Karácsony debreceni. Komáromi jogi tanulmányait megszakítva kerül a világháború galíciai frontjára, ahol hamar, már 1914-ben megsebesül – három géppuskagolyó találja el a lábát, egész életére maradandó sérülést okozva. Legnépszerűbb témáit éppen a háború és falusi-kisvárosi gyerekkora adják. Műveiben ezekről inkább mesél, mondja Karácsony, és nem pedig prédikál, nem filozofál – időnként ezért olyannak látja Komáromit, mintha ő maga nem is értené történeteinek valóságos értékét. Az értékelést szövegeiből rendre kihagyja, azt az olvasóra bízza, közös teljesítménnyé téve a művet, amit Karácsony kifejezetten nagyra értékel.

> „Az író, ez a tökéletlen, ütődött és elesett ember teljes részvéttel és magát azonosítva beszél a regényhősről, a tökéletlen, ütődött és elesett emberről nekem az olvasónak, a tökéletlen, ütődött és elesett embernek. Ez Komáromi János írásainak rövid tartalmi kivonata." (PSZ 1937: 569)

Regényei mellett Karácsony újságírói munkásságáról is megemlékezik. Mint mondja, Komáromi cikkeit két vonás jellemezte: a nyelvük és a tárgyválasztásuk. Mindig kifejezte saját személyes attitűdjét az esethez, és úgy választott tárgyat, hogy az gyermekkora világát, a felnőttek álmainak világát idézze. Világának emberei teljes értékű emberek, éppen teljességükben és természetességükben szimbolikusak. Világát végtelenség, örökkévalóság jellemzi. Karácsony szerint munkásságából biztosan fennmarad olvasása élményének tiszta, teljes, zavartalan öröme.

Ez az öröm teszi népszerűvé, sokat olvasott íróvá. Mert könyvet bárki írhat, de a második és harmadik kiadás az olvasó ítélete, Komáromi esetében Karácsony üdvözli is a magyar olvasók ízlésének örvendetes színvonaljavulását (*Komáromi János regényei második és harmadik kiadásban,* PSZ 1928: 535). Ez az ízlésbeli színvonal azután – ha elfogadjuk Karácsony gondolatmenetét – Komáromi munkáinak összkiadásával éri el csúcspontját (*Komáromi János Művei Gyűjteményes Kiadása. XVII–XX.* kötet, PSZ 1934: 461–462), Karácsony szerint ugyanis ha a szerző és közönsége kapcsolata skálán lenne mérhető, a csúcspontot *az Összes Művek* megjelenése jelentené. Elemzése egészen gyakorlatias – az értéket az antikváriumok készletén méri le. Ha leszállított áron új példányok kaphatók egy sorozatból, az nyilvánvaló kudarc. Komáromi ezt a próbát kiállja Karácsony szerint, mert nem került egyenesen az antikváriumokba. Ha mégis akad belőle példány, akkor csak emelt áron és protekcióval lehet hozzájutni. De valójában Komáromi művei használtan sem igen bukkannak fel – Karácsony szerint ez azt jelzi, hogy nem véletlenül veszik könyveit: olvassák és őrzik is azokat a családok. Az utolsó próbát a vidéki kaszinók és önképzőkörök példányai jelentik, melyeket annyira agyonolvasnak, hogy legjobb úton vannak a selejtezés felé.

Nagyobb lélegzetű Komáromival foglalkozó esszéjében (*Komáromi János,* PSZ 1931: 32–37) Karácsony azt emeli ki, hogy Komáromi életművét homogenitás jellemzi, mégpedig abban az értelemben, hogy a legnagyobb természetesség van minden művében. Témája minden esetben az élete: a szegény parasztfiú, a pataki kollégista

diák, a házasság problémáival küzdő férfi. Karácsony szerint Komáromi gyermekkorából nemcsak a környezetet menti át könyveibe, hanem azt a képességet is, hogy rácsodálkozik hőseire. Igaz az a kritika, hogy túlságosan sokszor ismétli magát, bár Karácsony azt állítja, hogy ezt soha nem érzi, amikor olvassa.

> „Komáromi János a mai magyar élet leggyermekibb alázatosságú és legőszintébb krónikása. Ezen a szomorú jogon egyik legnagyobb élő magyar író. A megszállott lélek szomnambuláns médiuma, aki egy borzasztó korról mesél, hol didergős, hol nyers, hol vigasztaló meséket. Egy borzasztó korról, amelyben csak gyermekek, mezítlábas kurucok, dühös vagy eszelős öregek, hazug fantaszták, pubertáló gimnázisták, kétségbeesett csavargók, az élet hajótöröttjei, a boldog álmodozók és a szerelmesszívű párok éltek érdemleges életet s az értelmetlen sors értelmét csak trance-ban, gyerekszemmel, diákfilozófiával, szerelmes szívvel lelehetett kibetűzni." (PSZ 1931: 37)

Érdemes már elöljáróban hangsúlyoznunk, hogy részletes ismertetései tárgyául Karácsony nem Komáromi legismertebb vagy legnépszerűbb könyveit választja. Mégis minden esetben példaszerűvé nő a bemutatott munka. Karácsony nem tesz elvtelen engedményeket kritikáiban, gyakran elismeri, ha Komáromi munkái nem teljesítik a megszokott irodalmi elvárásokat. De ezekben az esetekben nem Komáromi húzza a rövidebbet, hanem gyakran az irodalmi sztenderdek hajlanak meg Karácsony interpretációjában.

Az első Komáromi-regény, amelyet Karácsony ismertet (*Komáromi János: Az idegen leány,* PSZ 1927: 50–53), nem ilyen eset. A kritikus véleménye egyértelmű: *„jó könyv ez"* (PSZ 1927: 50). Mi sem bizonyítja jobban a könyv értékét Karácsony szerint, mint az a tény, hogy stílusa van. Méghozzá annyira erős stílusa, hogy Karácsony a regényt olvasva kedvet kap a stílus utánzásához.

„Komáromi János stilizált látási módja jellegzetes és szuggesztív erejű, szimbolisztikájának a logikája pedig egyetemes." (PSZ 1927: 50)

Ami még Karácsony szerint Komáromi prózája mellett szól, az egyrészt az, hogy a témája komoly, a tárgyválasztása nagyszerű, másrészt az, hogy a regény korszerű. Karácsony ugyanis korszerűtlennek tartja a háború előtti modernizmust, mely témának csak a szélsőséges, a bonyolult, a lélektanilg elemezhető, a perverz esetet tekintette. Komáromi története mindennapi – állapítja meg Karácsony, még ha alakjai álomszerűek is.

Viszont a második ismertetett mű, a *Reménytelen szerelem* már próbára teszi az ismertető találékonyságát (*Komáromi János újabb munkái: Reménytelen szerelem. Regény. Budapest, Stádium, 1928., 236 lap. – Cs. és kir. szép napok. Génius kiadás 246 lap,* PSZ 1928: 211–214), hiszen meg kell állapítania, hogy *„regény szempontjából elhibázott alkotás, a mese nem érdekes, bonyodalma nincs, a hősök jelleme nem a történet folyamán bontakozik ki, az epizód-alakok bábszerűek"* (PSZ 1928: 212).

A megoldás: a *Reménytelen szerelem* valójában nem is regény: eposz. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy Komáromi következő műve, a *Cs. és kir. szép napok,* mely hadügyminisztériumi sajtóirodai napjait eleveníti meg, sem regény Karácsony szerint, hanem

inkább az epikai művek sorába állítható, méghozzá a nagy hagyományú magyar vígeposzok sorába. A recenzió szerint a sor így állítható fel: *Ludas Matyi, Nagyidai cigányok, Cs. és kir. szép napok* – és a sor aligha fog folytatódni, olyan magas minőséget ért el Komáromi könyve.

Ez az érvelés visszatér a következő recenzióban is (*Komáromi János: Az ősdiák,* PSZ 1930: 118–122). Karácsony szerint ennek hibáit is az magyarázza, hogy valójában nem is regény – a mű ebben az esetben szerinte *emberi dokumentum,* a háború előtti budapesti egyetem fiataljainak lélekrajza. Mint regény: rossz, ismeri el Karácsony, de hangsúlyozza azt a véleményét, hogy az ősdiák alakja megmenti a művet, ez a szimbolikus alak ugyanis azóta is minden beiratkozó diák mögött ott áll.

Érdekes, hogy Karácsony ott a legkevésbé elfogadó, ahol a legnagyobb befektetett munkát találja. A következő Komáromi-mű (*Komáromi János: Ordasok,* PSZ 1932: 64–69) recenziójában ugyanis elismeri, hogy észrevehetően fő műnek készült, az író láthatóan sokat és alaposan készült rá, elmélyült tanulmányokat folytatott a 17. századról. Azt is elfogadja, hogy Komáromi életművéből ez majd kötelező olvasmány és vizsgaanyag lesz az iskolákban. De azt mondja, neki (és szerinte az olvasóknak) nem ez a kedvence. Komáromi technikája ugyan tökéletesen működik, ismert alakjai változatlan mivoltukban ismétlik sorsukat, a kuruc tábori életet bemutatva is fő üzenetét közvetíti Karácsony szerint Komáromi: a világ változatlan, a végtelen ismétlődések sorában mindig ugyanaz. Amit mégis megdicsér Karácsony, az a szerző elfogulatlansága. Nem egyoldalú: nemcsak a labancok, de a kurucok kegyetlenségeiről is ír, nemcsak tragikus, de komikus is az élet a bujdosók táborában. És ez a kiegyensúlyozottság lehetővé teszi, hogy olyasmiről meséljen, amire Karácsony szerint mi, olvasók, gondolni sem mertünk előtte.

Karácsony igazi kedvence Komáromi regényciklusa az emberi életről. Recenziót a gyerekkorról szóló regényről ír (*Komáromi János: Harangoz a mult,* PSZ 1933: 189–192), és ezt is kiváló munkának tartja, mint a ciklus többi regényét, melyeket egyébként is szívesen emleget. Véleménye szerint Komáromi ezen regénye azért remek, mert a gyermekkorról ír, de anélkül, hogy elrontanák a gyermeklélektan tudományos megállapításai. Tulajdonképpen itt is azt teszi Komáromi, mint máshol, azaz pusztán csak mesél. De a gyerek esetében ez a szituáció különösen szerencsés: a gyerekkel megtörténnek az események, melyeket ő csak szemlél – ettől tud igazán őszinte lenni a leírás, és ez a könyv óriási ereje.

Karácsony utolsó Komáromi-recenziójában (*Komáromi János: Vihorláti szél fúj,* PSZ 1936: 128–129) ismét kénytelen elismerni, amit gyakran vetnek a szerző szemére: Komáromi ismétel.

„Mondjuk ki nyíltan: az író, aki régebben is megcselekedte már, hogy műveiben egyes jeleneteket, néha fejezeteket megismételt, újabb időben szemrebbenés nélkül írja meg egész oeuvre-jét immár másodízben." (PSZ 1936: 128)

De Karácsony szerint ez nem véletlen, vagy nem az olvasók becsapása. Ez a technika azt hivatott az olvasóval éreztetni: az élet soha nem változik. Az olvasónak éreznie kell személyes közét hozzá, és ebben rejlik Komáromi titka: ha kialakult a személyes

kötődés világához, nem számítanak az ismétlődések. Karácsony bevallja: maga sem érti, miért olvassa olyan nagy érdeklődéssel a szereplők előre tudott sorsát – egyszerűen kedveli Komáromi világát.

3.2. Makkai Sándor

Makkai Sándor[13] öt művét négy recenzióban ismerteti Karácsony. Makkai személye és gondolatvilága nagyon közeli Karácsony habitusához, nem is igazán próbálja meg műveit elfogulatlanul olvasni. Azt azonban láthatjuk, hogy saját gondolatainak, kritikai megjegyzéseinek már csak azért is helyet ad, mert úgy érzi, ezzel mutatja ki tiszteletét Makkai és művei iránt: ha vitatkozik velük, azt mutatja, hogy komolyan veszi őket. Egyébként is gyakran hangsúlyozza: vitája testvérek közötti vita, gondolatai testvérei Makkai gondolatainak. Az első választása (*Makkai Sándor: Aratás,* PSZ 1930: 167–170) mindjárt egy olyan könyvre esett, melyben szerinte Makkai szándéka egyértelműen a gondolatébresztés, és úgy érzi, Makkai valószínűleg örül a vele nem egyező gondolatoknak is.

„Harmadfélszáz oldalának végigolvasása egyszerre okoz nagy lelki épülést és nagy lelki megmozdulást, akárcsak Erdély püspökének úgyszólván minden lelki manifesztációja." (PSZ 1930: 167)

Ezért Karácsony is komolyan veszi küldetését: leírja saját, az olvasás közben ébredt gondolatait, a lehető legőszintébben. Első megjegyzése éppen az ő tollából különösen érdekes – azt rója fel Makkai kötetének, hogy szövegei nagyon különbözőek (előadások, viták, elmélkedések, kritikák) és ez formátlanságot eredményez. Karácsony értékelése szerint az elmélkedések a legerősebbek, igazi prédikációk. Bennük Karácsony Makkai harcát fedezi fel, mely négy fronton zajlik: az egyház belső forradalmáért (1), önvédelemként az állammal szemben (2), az erdélyi lélek kiképzéséért (3) és a sátán, azaz a 20. század ellen (4). Karácsony ennek tudja be, hogy időnként Makkai írásaiban ellentmondásokat fedezhetünk fel, kritikái nélkülözik a valóban egységes szellemet. Az összegző értékelés szerint Makkai munkája mégis *„nagy és tiszta lelki épülés"* (PSZ 1930: 169).

A második ismertetett mű (*Makkai Sándor: Magunk revíziója,* PSZ 1931: 312–316) jelentőségét Karácsony Makkai „külső" nézőpontjának sajátosságaiban ragadja meg, hiszen mint mondja, vannak olyan jelenségek, melyek „belülről" a magyar államiság nézőpontjából nem láthatóak igazán a maguk mélységében. Makkai perspektíváját éppen azért jellemzi sajátos erő Karácsony szerint, mert olyan világban él, ahol az állam nem téveszthető össze a társadalommal (mert teljesen idegen hatalom), ahol a jövő azért fényes, mert a múltat folyamatosan felszámolják (és a jelen egyre kilátástalanabb), és ahol az egység nem tapasztalat, hanem a szívekben élő remény. Ez a sajátos nézőpont lehetővé teszi, hogy Makkai előítéletek ellen harcoljon. Ilyen előítélet például

[13] Makkai Sándor arcképvázlatát korábbi kutatásai során Fekete Károly írta meg (Fekete 2007).

az, hogy a múlt minden részletében jó volt, de az is, hogy minden elemében elvetendő. Ebből a kiindulópontból, mondja Karácsony, Makkai mindenekelőtt a magyar nemzeti öntudatot veszi vizsgálat alá. Nem fogadja el a tényektől való elszakadást, nem fogadja el a fennálló helyzet ideiglenesnek tekintését – de változtathatatlanságát sem. Azonban a változáshoz szerinte önvizsgálat szükséges, mert a külső okok keresése csak tüneti kezeléshez vezethet. El kell ismerni a magyar bűnöket és vezekelni kell értük. Karácsony kiemeli: Makkai elemzése az erdélyi magyarság társadalmának életét elemzi, figyelmeztetve például a társadalom működését finanszírozó mechanizmusok visszásságára. A könyv pedagógiai következtetésekre fut ki, Makkai Karácsony szerint jól látja a háború előtti magyar pedagógia ellentmondásait, és nagyon bátor új pedagógiát hirdet könyvében. Karácsony a következő értékeléssel zárja ismertető sorait:

„Makkai könyve nagyon sok fogalmunkat tisztázza. Ez maga nagy érdem. De olvasása közben valamennyi általa érintett fogalmunk tisztul. És ez az igazi érdeme." (PSZ 1931: 316)

A harmadik recenzió tárgya Makkal Sándor két regénye: a *Táltoskirály* és a *Sárga vihar* (PSZ 1935: 229–236). Karácsony ezúttal is azt állapítja meg, hogy a könyvek látszólag történelmi regények – de szerinte igazából nem szépirodalmi művek. Persze Makkait kioktatni arról, hogyan kell történelmi regényt írni, ez komikus volna – ismeri el Karácsony. Megállapítása szerint a két könyv nem rossz, nem elvétett mű (hatásukat a félelmetes elemi jelenségekhez hasonlítja), de az igazi kérdést abban látja: miért ebben a formában jelentek meg. Karácsony szerint a válasz egyszerű. A történelmi regény a kor menekülése a történelemtől. Arra hívja fel a figyelmet, hogy történelmi regényeiben Makkai nem akar archaizálni, szereplői modern nyelven beszélnek – egyértelmű, hogy nem a múltat akarja megeleveníteni. De a múlt nem is szimplán a jelent szimbolizálja, valójában a két regényben egyáltalán nincs is múlt, ami szimbolizálhatná a jelent – mondja Karácsony. De ez nem Makkai hibája, Karácsony szerint koruk történeti szellemét az jellemzi, hogy mindenben magát keresi, magát látja. Makkai regényeiben is a víziószerűséget tartja a legnagyobb erénynek, mert összességében elismerően szól róluk: széthullónak látszó szimbolikájuk összeáll, ha megfelelő értelmezést nyernek.

Az utolsó recenzió tárgya Makkai egyik pedagógiai műve (*Makkai Sándor: Magyar nevelés magyar műveltség,* PSZ 1938: 81–86). A könyv Karácsony szerint a nevelői gondolkodás áttekintése Herbarttól Schnellerig, erős kritikai szemlélettel – nem fogadva el a pszichologizmus állításait sem, de a kultúra mércéjét sem tekintve kizárólagosnak. Karácsony úgy látja, Makkai végül Böhm elméletében találja meg a megfelelő megalapozást, és a nemzetnevelés elve ad elméletének szociális mélységet, mely végül az iskola megújulásának kérdéseihez fut ki. Ez felfogása szerint egyrészt azt jelenti, hogy az iskola nem zárkózhat el a környező társadalmi világtól, másrészt az iskolai munkát is új alapokra kell helyezni, az egységes szellem szolgálatának elve szerint. Ezzel természetesen megváltozik a pedagógus szerepe is (vezetőből kísérővé válik), de a forma mellett a pedagógia tartalmának is meg kell újulnia, a magyar kultúra jellegzetességei szerint. Karácsony ismertetése szokatlanul részletes és hű a tartalom-

hoz. Utolsó bekezdésében ezt maga is elismeri és jelzi – szeretne később vitatkozni a könyv tartalmával, de hogy a vita lehetséges legyen, érzékeltetnie kell *„az egész gondolatpalotát a maga szépséges egészében"* (PSZ 1938: 86). Ezért jelen ismertetésének kizárólagos célja a hűség és a teljesség volt.

„Egyetlen szubjektív vonás esetleg rajta, a másoló öröme, melyet közben nem titkolhatott el a fölött, hogy a valóságban szeme elé táruló mintát vonásról-vonásra követhette." (PSZ 1938: 86)

3.3. Szondy György

A harmadik szerző, akit a Karácsony által ismertetettek sorából ki kívánunk emelni, Szondy György.[14] Azért esett rá a választásunk, mert ő az egyetlen, akinek művét is ismerteti, arcképét is megírja, ugyanakkor szorosan kapcsolódik a debreceni neveléstudományi iskolához.

Karácsony ismertetése a *Testvérke naplója* című regényt választja tárgyául (PSZ 1934: 182), s Szondy művét az ifjúsági irodalom bélyegétől kívánja rehabilitálni. Meg kell jegyeznünk, hogy a debreceni Szondy György munkáját elemző recenzió szokatlanul meleg hangon szól a középiskolai tanár irodalmi munkásságáról, talán érdemein felül is méltatva a regényt és szerzőjét. Mint Karácsony írja, Szondy Györgyöt ebben a munkájában az élet alapelemei érdeklik (éppen úgy, mint Jókait vagy akár Swiftet), s érdeklődése nyomán nem filozófia fakad, hanem mese. Ezért tartják ifjúságinak az írásait. Pedig ez nem más, mint a történetek legősibb formája, mely leköt, sőt lenyűgöz – különösen úgy, ahogy Szondy meséli, akinek *„nagyszerű szeme van a legegyügyűbb mesében észrevenni a megírnivalót és nagyszerű hangja ezeknek a megörökíteni való alakoknak, helyzeteknek, történeteknek a tényleges elmesélésére"* (PSZ 1934: 182).

Szondy munkásságát részletesebben elemző cikkében (PSZ 1939: 201–206) Karácsony azzal a megállapítással kezdi bemutatását, hogy Szondy György nincs jó helyen. Márpedig ami nincs jó helyen, az elkallódik, mint a könyvtár rossz polcára visszahelyezett könyv. Ez a megállapítás éppen Karácsonytól hangzik furcsán, hiszen szokása elismerni a gyakorló pedagógusok munkáját, maga is gyakran azonosul (mások is gyakran azonosítják őt) ezzel a szereppel. Most mégis Szondyról a következőket sorolja fel, nem éppen pozitív töltettel: kitűnő ifjúsági író, bevált gyermek-lapszer-

[14] Szondy György (1889–1961) természetrajz–földrajz szakos tanár. Először a debreceni Dóczy Református Leánygimnázium, majd 1937-től a debreceni gyakorlógimnázium tanára. 1940-től a debreceni Tankerületi Főigazgatósághoz helyezik középiskolai szakelőadónak és a főigazgató helyettesének nevezik ki. 1945-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, 1949-től az Akadémiai Kiadóban dolgozik. Cikkei jelentek meg *Az Én Újságom,* a *Protestáns Tanügyi Szemle,* a *Protestáns Szemle,* a *Debreceni Szemle* hasábjain, de ifjúsági könyvei tették országosan ismertté (*Testvérke naplója* [1934]; *A III/B. tanárt választ* [1937]; *Május hercegnője* [1937]; *Mit olvasson a gyermek? Az ajánlható ifjúsági irodalmi művek jegyzéke 3–14 éves korig* [1933]). Ő az a tanár, aki a Dóczyban felismeri Szabó Magda tehetségét, és folyamatos figyelmével, tanácsaival segíti pályájának elindulását.

kesztő (sic!), az elméleti pedagógia jeles metodológusa, neves irodalomtörténész, a zoológia jelentékeny tudománynépszerűsítője, a bibliográfia jeles munkása, termékeny tankönyvszerző, híres tanár, hivatásának valóságos művésze, a természetrajz-tanárjelöltek gyakorlati kiképzésének lelkes mestere, szakbizottsági tag, hites lektor, a magyar református egyház szakértő férfia. De valójában nem azt csinálja, amire igazi tehetsége szólítaná, hivatása szerint ugyanis Szondy: költő – állítja Karácsony. Költőként választ pályát, ezért lesz fák, füvek, virágok, óceánok, havasok tanulmányozója. Tanárként ezek csodáiról mesél a gyerekeknek, de természete szerint mesél, belső parancs ösztönzi mesélésre. Mesélése elismerőkre és biztatókra talál, ezért karolja fel Benedek Elek és a *Cimbora* olvasóközönsége, Fülöp Zsigmond és a *Darwin* című tudománynépszerűsítő lap. Tanárként sikeres, ismeri el Karácsony.

> „Tökéletesedik a 'módszer'. A költőből még kitelik a Protestáns Tanügyi Szemle elméleti-pedagógus tudósa egyfelől, a jóhírű és népszerű tanár másoldalról és a fiatalon 'koca'-vezető tanár harmadikféleképpen, vulgó 'mintagimnáziumi' professzor. Mind igaz ez, de levezetem, hogy a végén »kijöjjön« az iksz, azaz a költő." (PSZ 1939: 203)

Írásainak témái korántsem maradnak meg szakjain belül, azon túl tárgyalja az ifjúsági és a felnőtt irodalom problémáit is, amilyen például Csathó Kálmán költészete vagy Áprily Lajos lírája. Karácsony szerint azonban Szondy esszéiben nem a komoly tanulmányok írója elemez, sokkal inkább a költő kiáltoz és fülel. A világ elismeri, de félreérti Szondyt, a költőt, amikor ifjúsági bibliográfiák és tankönyvek megírásával foglalkoztatja. Ezt persze szívesen végzi, hiszen ebben ravasz haditerve érvényesül, mondja a mindentudó recenzens: a jövőt neveli, „elédolgozik" a holnapnak. Olyan nemzedéket akar nevelni, aki az ajánlott olvasmányokon felnőve érteni fogja az ő költészetét. Tankönyvei is erre jók, hiszen azok is mesélnek, nem magoltatnak. Ifjúsági könyvei jelentik harmadik forradalmi lépését, melyek jócskán túlmutatnak címkéjükön, többek, mint a mesterkélt ifjúsági irodalom. Két érzés hajtja: a gyermek ámulata és sértődöttsége az igazságtalansággal szemben, és a szülő küzdelme, erőfeszítése. Kétarcúságában egy: ős is, utód is, ettől teljes, ettől emberi – dicséri Karácsony.

4. A *Protestáns Szemle* lapjain Karácsony Sándorról

Karácsony munkáiról a PSZ több számában találhatunk ismertetést, illetve megjelent egy hosszabb elemző tanulmány is életéről és munkáiról. A következőkben sorra vesszük ezeket az írásokat.

4.1. Gramantik Margit: A csucsai front *(PSZ 1929: 41–42)*

Gramantik Margit recenziója elismeri ugyan a Karácsony könyve történetének „regényszerű" dimenzióját is, melyben egy osztály és tanára közös erőfeszítése elevenedik

DUPres

meg, de a könyv igazi értékét abban látja, hogy valójában a mindennapi pedagógiai gyakorlat kérdéseinél komolyabb problémát vet fel – a hivatás kérdését. Ezzel olyan új színt képviselőnek mondja a könyvet, mely addig hiányzott a magyar irodalom palettájáról, de kétségtelenül új hangulatot és többletet jelent majd a magyar irodalom megszokott témái körében.

4.2. Kerecsényi Dezső: A tanulás mesterfogásai *(PSZ 1930: 777–778)*

Kerecsényi nem szeretné az ifjúsági irodalom címkével ellátni Karácsony könyvét, és arra egyszerűsíteni, hogy hasznos az ifjúság számára. A könyv ugyanis nemcsak a középiskolásoknak, hanem a *középiskolának* szól, annak problémáira reagál. Tanulságait Kerecsényi így foglalja össze: 1. Megújulásra van szükség. Nem reformra, új rendszabályra, hanem lelki megújulásra. A problémákat nem szabad a rendelkezések hiányosságaira hárítani – minden tanárnak éreznie kell, hogy a magyar középiskolásokért csakis ők a felelősek. 2. A célkitűzéseket az abszolútumhoz kell szabni, a változó kor bizonytalansága alkalmatlan megalapozás. 3. Karácsony nem mondja ki ugyan, de sugallja egy kérdés feltételének szükségességét: „Mi a mai protestáns középiskola feladata?" Karácsony könyve Kerecsényi szerint megmutatta, ő azon kevesek egyike, akitől jogosan várható a kérdés megválaszolása.

4.3. Turóczy Zoltán: Nyugati világnézetünk felemás igában *(PSZ 1934: 168–169)*

Turóczy szerint az olvasókból vegyes véleményeket vált ki ez a könyv. Ennek okát Karácsony stílusában látja, mely – mint korábban mi is megállapítottuk – rendesen kettősséget mutat: olykor tudományos, máskor publicisztikai, olykor bonyolult gondolatfűzés jellemzi, máskor humoreszk. A recenzens szerint, aki ismeri Karácsonyt, az nem fog bosszankodni ezen a stíluson, de aki nem, annak nehézséget okozhat a könyv olvasása. Turóczy szerint igazából Karácsony lelkét kell ismerni ahhoz, hogy a szöveget ne tekintsük a tudós fenegyerekeskedésének – hanem nagyon is vegyük komolyan.

„Egy szenvedő, barátaitól, egyházától félreismert, magáramaradt, véres szívű ember sikoltása, aki magányából ijedten látja, mint siet ez a nyugati, Krisztusról nevezett, de Krisztus nélkül élő viliág a pusztulásba." (PSZ 1934: 169)

Karácsony könyvét őszinte, nehéz, de komolyan veendő könyvnek ítéli meg végül az ismertetés.

4.4. Szabadi Béla: A hegyi beszéd *(PSZ 1938: 78–80)*

Szabadi szerint a hegyi beszéd elemzése Karácsony egyik nagy teológiai vállalkozása, amelyben azonban kilép a racionális teológiai érvelés hagyományából, melyet egyébként szívesen felvállal. A hegyi beszédet nem esztétikailag, bár nem is tisztán etikailag elemzi. A recenzió első kiemelésre érdemesnek talált momentuma ezért éppen Karácsonynak az a megállapítása, hogy a hegyi beszéd a küldetésszerű élet, az életküldetés leírása. Ez pedig valóban nehézkessé, néha lehetetlenné teszi a racionális érvelést. A recenzió ezt nagyra értékeli, és szó szerint idézi is Karácsony egyik legfontosabb módszertani elvét:

> „Ennél a passzusnál (Máté 7:13–14) is az könnyíti meg a dolgomat, ami tulajdonképen az egész hegyi beszéden keresztül. Az, hogy tudom, Jézus mondja, tehát így van. Nem vitatkoznom kell vele, hanem tudomásul kell vennem. Az egész életemmel tudomásul kell vennem és akkor az életemmé válik." (PSZ 1938: 78)

Az ismertetés kiemeli még a szöveg stílusát, gazdag ízeit, példáinak széles körét, a katonaélettől a gyermeki világon át a vidéki világ elemeiig és Arany műveinek részleteiig. Azonban néhány – nem túl erős – kritikai megjegyzéssel is él. Szabadi szerint vannak a hagyományos „hegyi beszéd"-értelmezésnek olyan részei, melyek minőségét nem sikerült meghaladni, és vannak helyek, ahol Karácsony mintha elszakadna a Bibliától. Vannak szöveghelyek, ahol pontatlan, és vannak olyanok is, ahol sarkosabban fogalmaz az interpretáció, mint a Biblia. De ezzel együtt is az a végső ítélet, hogy Karácsony elemzése új fényt tudott adni a használatban elhomályosult régi kincsnek, aktuálissá tette a gyakran értelmetlenül ismételt régi igazságokat. A szövegben a recenzens az egyetemes papság elvének ritka gyümölcsét és igazolását üdvözli.

4.5. Harsányi István: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon *(PSZ 1938: 344–347)*

Harsányi ismertetése a könyvet besorolhatatlannak nevezi, de éppen ezért tipikus Karácsony-könyvnek. Egyetért a szerzővel, akinek idézi is a véleményét: ez nem a megszokott nyelvtankönyv. Az ismertetés inkább a nyelv iránt érdeklődőkkel – mindenekelőtt pedagógusokkal – folytatott szuggesztív eszmecserének látja a nyelvről mint társadalmi termékről és a nyelv szempontjából megközelített nevelési kérdésekről. Ezért a műben a szerző nem nyelvtani szabályokkal foglalkozik, szemlélete nem analitikus, hanem holisztikus. Az ismertetés kisebb kritikai észrevételeket is tartalmaz. Jelzi, de elfogadja az ikes igék ragozásának kihagyását, azonban hiányolja a nominális mondat elemzését, amit Gombocz Zoltán véleményével alátámasztva tart fontosnak. Dicséri az ismertetés a tanári gyakorlatban hasznosítható ötletek sokaságát, bár megjegyzi: a könyv által hirdetett megközelítés *egészét* aligha tudja alkalmazni a tanár – sok

benne a megtanulhatatlan elem. Ilyennek tartja Karácsony analógiás érvelési stílusát, bár ezzel kapcsolatban meg is jegyzi:

> „A mű olvasása közben is néha feltámad bennünk a kételkedés: vájjon elég mélyen igaz-e az, hogy a beszéd olyan, mint a vásár, vagy mint a film'? Néhol bizony kanyargós és veszélyes utakon visz bennünket a szerző egy-egy közönséges tény megismertetéséhez." (PSZ 1938: 346)

Néhol szokatlan a mű kifejezéskészlete is, az ismertető szerint talán felesleges megújítani a terminológiát, bár elismeri, a tanítás során elképzelhető, hogy ez eredményre vezet. Összességében az ismertető értékelése nagyon pozitív, ajánlja mindenkinek a könyvet, akit a nyelv, a nyelvtan érdekel, és háláját fejezi ki Karácsonynak *„a sok tekintetben szokatlan formájú, különös, de egyszersmind gondolatébresztő munkájáért"* (PSZ 1938: 347).

4.6. Harsányi István: A Siccki-banda *(PSZ 1938: 538–539)*

Az ismertetés ifjúsági regényként kategorizálja a művet, mely azonban számíthat a felnőtt pedagógusok érdeklődésére is, mindenekelőtt azokéra, akik kedvelték *A csucsai front*ot. Sőt a gyerekeknek lehetséges, hogy meg sem nyílik majd minden mélysége: a gyerekek lehetséges, hogy nem fogják szeretni – mondja. És lehetséges, hogy a pedagógusok között is lesz olyan, aki túlságosan nyíltnak, gyerekpártinak tartja majd, pedig a szöveg lényege a szeretet és a felelősségvállalás üzenete. Rövid ismertetése végén Harsányi összefoglaló értékelése így szól: *„Nevelői s irodalmi értéke egyaránt komoly."* (PSZ 1938: 539)

4.7. Fehér Gábor: Magyar észjárás és magyar nevelés *(PSZ 1940: 111–113)*

A szerző – gyakorló tanárként igazán joggal – azzal a megállapítással kezdi ismertetését, hogy a nevelésügyben bajok vannak, a tanárok kényelmetlenül érzik magukat az iskolában. A bajok forrása nem más, mint az, hogy nincs magyar pedagógia. Karácsony könyve ez ellen a helyzet ellen küzd, mégpedig az alapoktól megújítani kívánva a pedagógiát, beillesztve a magyar gondolkodás rendszerébe. A munka eredeti és az ismertető szerint nagyon is hiteles:

> „A vaskos kötetben nincs ellentmondás, nincs olyan rész, amely a rendszerbe természetesen és kényelmesen bele ne illenék. A gondolatok igazságát szinte az idegekkel lehet érezni. A vérségi magyarság élet-halál harcának tragikus levegője árad az olvasó felé." (PSZ 1940: 112)

Annyival talán érdemes pontosítani az expresszív sorokat, hogy Karácsonynál a magyarság persze nem annyira a vérség kérdése, mint a gondolkodásmódé. Az ismertető Karácsony álláspontját Ady, Szabó Dezső, Németh László elemzéseivel rokonítja, kiemelve azt, hogy Karácsony elemzése végső soron optimista. Az ismertető kijelenti: számára ez az optimizmus igazán rokonszenves, hiszen *„vannak helyzetek, ahol a tárgyilagosság bűn*" (PSZ 1940: 112). Karácsony az ismertetés szerint elkerüli a tárgyilagosság bűnét, és ebben Fehér Karácsony hitét véli megnyilvánulni. Szekfű Gyula kritikáival szemben is védelmébe veszi Karácsony művét, mondván: lírai történelemszemlélete nem hiba, hanem éppen hogy erény. Összefoglalásként Karácsony könyvét mint a kálvinista szellem megnyilvánulását ünnepli, és figyelemre, sőt követésre méltónak ítéli.

4.8. Fehér Gábor: Karácsony Sándor, a pedagógus *(PSZ 1938: 571–578)*

A PSZ oldalain Karácsony munkássága egy esetben vált önálló tanulmány témájává. A cikk írója az a Fehér Gábor, aki a *Protestáns Tanügyi Szemle*ben is vállalkozott Karácsony egyik könyvének ismertetésére.

Fehér tanulmánya elején leszögezi: Karácsony nem azok sorába tartozik, akik tehetségük sokféleségében részekre hullnak, és nem képesek egységes képet mutatni magukról.

> „Karácsony Sándor egyénisége minden sokszínűsége mellett is egyoldalú, s tehetségei mind egy vezető szenvedélynek és akaratnak vannak alárendelve. Ő a jelenben az az író és propagátor, aki egyfelől a mult századok kálvinista szellemének leginkább megszállottja, másfelől pedig megvan benne az az erő, amely ezt a szellemet kisugározza és életként átönti azokba, akik hatáskörébe kerültek." (PSZ 1938: 571)

Vagyis Karácsony az a magyar kálvinista pedagógus, akinek evangéliumra alapozott pedagógiai koncepciója van, s bír ezen gondolatok terjesztéséhez szükséges szuggesztív erővel is. De Fehér szerint szerencsétlen Karácsony kapcsolata korával, sőt a lehető legszerencsétlenebb. A protestáns egyéniségkultusz nevében áll ki a kollektív szellem érvényesülésével szemben, ezért nincs összhang a tehetsége és az érvényesülése között. Pedig nagy szükség volna koncepciója érvényesülésére, hiszen a német pedagógia jobbágyi viszonyából ez szabadíthatná ki a magyar pedagógiát. Kimondatlanul is azt sugallja itt a tanulmány, ami Karácsony híveinek körében ekkorra már általános nézet: Karácsonyt egyetemi katedra illetné. Fehér véleménye szerint Karácsony nevelési rendszere következetes, zárt és legfeljebb alapjaiban támadható, mindennek ellenére gyakorlati jellegű: a nevelés itt vállalkozás, melynek jogosultsága sikerétől függ. Ennyiben rokona a művészetnek is, legalább annyira, mint a tudománynak. Tudomány és

intuíció olvad itt össze minden kényszer nélkül. Fehér Gábor Karácsonyban a magyar reformátusok kallódó értékét látja, olyasvalakit, aki tragikusan rossz helyen van. Mint mondja, pazarlás az, hogy Karácsony szótárcédulákkal bíbelődik, s közben elvész igazi műve (tanítása, elemzése, gondolkodása) élőszavas előadásain, bibliaóráin.

Karácsony nem marad adósa a gesztusnak, s Fehér Gábor halála után terjedelmes írással emlékezik barátjára.[15] Mint mondja, Fehér Gábor többet ért magyarnak, mint novellaírónak, élete: magyar élet. Élete is műve, s a műve is élet. Olaszország szerelmese volt, versek tömegét kívülről tudó, Vergiliust és Dantét eredetiben mondó tanár, nagy hatású résztvevője a diákok életének, örököse és hordozója a debreceni egyetem és a kollégium szellemének. Ady híve, aki íróvá isteni parancsolatot követve lett, nem becsvágyból. Olyan író, akinek meg kellett írnia, amiket látott és hallott, nem karriervágyból, hanem mert feszítette a mondanivaló. Karácsony szerint Fehér olyasmit igyekezett megőrizni, ami tünékeny, és olyasmit kívánt megragadni, ami elveszne másképpen. A magyar nép azonban nem óhajtotta hasznát venni a titkoknak, amelyeket Fehér Gábor megtudott róla. A közéleti erőfeszítéseiből ezért vonult vissza a tanításhoz.

***

Különös elgondolkodnunk azon, hogy látszólag akkor sem igazán találta meg a helyét Karácsony, amikor végül elnyerte a debreceni egyetemi katedrát, és hozzákezdhetett volna gondolatai szisztematikus kifejtéséhez, hatását hivatalos eszközökkel felerősítve. Mintha törvényszerű lett volna ez a jelenség. Mintha folytatódott volna az a helykeresés, az oda-nem-illés folyamatos érzése, melyet egymással kapcsolatban olyan élesen láttak az alföldi protestánsok. Mintha ez volna az az elem, melyben létezniük igazán lehetséges volt. Mintha Karácsony sorsa az lett volna, hogy ne találjon teljes elfogadásra. Mintha a harc a befogadásért termékenyebb lett volna számára, mint a természetes közeg otthonossága. Karácsony nem adta fel az erőfeszítéseket, bizonyos helyeken ugyan vállaltan kívülálló maradt, de máshol éppen ebből teremtett értéket.

Hivatkozott irodalom

- *Protestáns Tanügyi Szemle (1927–1944. közötti évfolyamok)*
- *Protestáns Szemle (1924–1940. közötti évfolyamok)*
- Fekete K. (2007). Makkai Sándor. In Brezsnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata* (pp. 140–1499). Budapest, Gondolat.
- Fenyő I. (2004a). Tankó Béla. In Brezsnyánszky L. & Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (pp. 17–26). Debrecen, DE Neveléstudományi Tanszék.

[15] Karácsony Sándor: Egy magyar tudós: Fehér Gábor. (In Magyar ifjúság. Exodus, Budapest, 1946, 11–25.)

DUPress

- Fenyő I. (2004b). Karácsony Sándor. In Brezsnyánszky L. & Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (pp. 35–41). Debrecen, DE Neveléstudományi Tanszék.
- Fenyő I. (2009). A Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziumának tanári kara. In Brezsnyánszky L. & Fenyő I. (szerk.): *Gyakorlógimnázium a Simonyi úton* (pp. 45–90). Debrecen, DE Neveléstudományi Intézet.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan.* Budapest, Osiris.
- Vargáné Nagy A. (2009). Jausz Béla. In Brezsnyánszky L. & Fenyő I. (szerk.): *Gyakorlógimnázium a Simonyi úton* (pp. 90–106). Debrecen, DE Neveléstudományi Intézet.
- Vincze T. (2004). Mitrovics Gyula. In Brezsnyánszky L. & Fenyő I. (szerk.): *A Debreceni Iskola* (pp. 26–35). Debrecen, DE Neveléstudományi Tanszék.
- Vincze T. (2007). A Debreceni iskola és a *Protestáns Tanügyi Szemle.* In Brezsnyánszky L. (szerk.): *A „Debreceni Iskola" neveléstudomány-történeti vázlata* (pp 140–149). Budapest, Gondolat.
- Vincze T. (2017). *Alkotás és iskolateremtés.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

DUPress

Bíró István

Karácsony Sándor viszonya a népi kultúrához

Karácsony Sándor ifjúsági mozgalmakkal vállalt kapcsolata nem számít ismeretlen területnek a tudomány számára. Tanulmányunkban kizárólag a cserkészetre koncentrálunk, annak is a Karácsony társelnöklete ideje alatti faluval való kapcsolatára. Karacs Zsigmond *Karácsony Sándor szerepe az ifjúsági mozgalomban* című tanulmányában a falu *felfedezéséről* és *támogatásáról* ír (Karacs 2007). Karacs tanulmányában azt írja a földesi nyári szünetekről: „*Határozottan Ady, Bartók, Kodály, Móricz, a folklór és az etnográfia nyomán haladtak*" (Karacs 2007: 78). Karácsony írásait tanulmányozva észrevehetjük, hogy Kodály Zoltán és Bartók Béla neve többször is felbukkan bennük. A nagy hírű professzor példaértékűnek tekintette a két zeneszerző törekvéseit és munkásságát. A tisztelet hármójuk között kölcsönös volt, Bartók és Kodály is nagyra tartották Karácsony írásait (Bognárné 2010).

A kérdések, amelyekre tanulmányunkban a válaszokat keressük, az alábbiak:

- *Milyen nevelői programadásra inspirálta Karácsonyt Bartók Béla és Kodály Zoltán tevékenysége?*
- *Hogyan viszonyulnak Karácsony művészetekről vallott gondolatai az említett zeneszerzők elképzeléseihez?*
- *Karácsony milyen eszközökkel segítette (a zene területén) a „nemzetragasztó" törekvéseket?*

Kodály Zoltán és Bartók Béla kutatói-művészi példája

A 19. század második harmadától kezdődően, a reformkori eszmék térhódításával párhuzamosan a figyelem középpontjába a népi kultúra került. A jelenség részeként kell említenünk a népdal iránti érdeklődés feltámadását is, amely számos népdalfeljegyzést termett. A kottás kiadások terjedésének időszaka főként az 1848-as szabadságharc bukása utánra tehető. Ezeket a kiadásokat a népdal fogalmának korabeli tisztázatlansága miatt, annak ellenére, hogy fontos forrásai a népzenetudomány számára, kritikával kell kezelnünk, hiszen a mai értelemben vett népdaldefiníció határain kívül eső dallamokat (*népies műdal, idegen és magyaros dalok* stb.) is nagyszámban tartalmaznak (Paksa 2009).

Kodály Zoltán és Bartók Béla gyűjtői, tudományos és művészi munkája új eredményeket mutatott fel nemcsak hazai, hanem nemzetközi viszonylatban is. Karácsony Sándor nemcsak felfigyelt rá és elismerte Kodály és Bartók munkásságát, hanem mű-

DUPress

vészeti nevelésének eszméiben több elemet is találhatunk, melyet az említett két tudós, zeneszerző „modellértékű" gondolataiból merített. Mindez nem ismeretlen a tudomány számára, ennek ellenére a zenepedagógiai kutatások ez idáig nem mélyültek el Karácsonynak a zenei nevelés területén vallott gondolataival, valamint a néprajztudomány is adós maradt a népi kultúra iránt mutatkozó érdeklődésének, azok mögött meghúzódó szándékainak részletes feltárásával.

Tanulmányunkban először megrajzoljuk Kodály Zoltán és Bartók Béla munkásságának azon kontúrjait, melyek mentén érthetővé válhat, hogy miért ajánlja Karácsony éppen e két zenetudós pályáját a többi kultúrterület számára (is) követendő példaként.

Kodály Zoltán már az 1918-ban megjelent *A népdal feltámadása* című cikkében rámutat a népdal *„nemzetfenntartó erejére"* (Kodály 1974: 14). Mint írja: *„Az elterjedés nem szorítkozik egy-egy társadalmi osztályra: a közös dalkincs áthidalja a korlátokat"* (Kodály 1974: 15). Írásában rámutat a népies műdalok rontó hatására is, melyet falu és város között a *népszínmű* közvetített, hosszú időre háttérbe szorítva a nép sokszínűségét bemutató igazi kincseket (Kodály 1974). Az 1900-as évek eleji kutatások rámutattak arra, hogy a magas művészet mércéjével szemlélt népies műdalok rétege alatt meghúzódnak azok a régi népdalok, melyekről sokáig azt gondolták, hogy már a nép körében is feledésbe merültek (Kodály 1974; Bartók 1990). Kodály a generációk repertoárjára utalva kiemeli, hogy a nép kultúrateremtő tevékenysége nem szűnt meg, ugyanis továbbra is felszínre kerülnek újabb és újabb dallamok (Kodály 1974). Bartók 1924-es munkájában, amely *A magyar népdal* címmel jelent meg, részletesen leírja a jelenséget, mellyel igazolódni látszik a nép kultúrateremtő hajlama (Bartók 1990). Véleményük szerint a 20. századi köztudat a népdallal kapcsolatban még mindig a 19. századi szinten áll, melynek okait Kodály az alábbiakban látja:

– leginkább az irodalom felől közelítettek felé, ami a dallamról való megfeledkezést eredményezte;
– a költők, akikre hatott, szinte kizárólagosan olvasmányaikból ismerhették meg (ebben a tekintetben egyedül Aranyt tekintette kivételnek).

Mindez odáig vezetett, hogy az olvasóközönség tájékozatlan maradt az igazi népdalt illetően. Az értékes dallamok helyett leginkább csak a gyenge minőségű dallamokat terjesztették a különféle zenei gyűjtemények – minőségileg és mennyiségileg is kifogásolható formában (Kodály 1974). Kodály szerint, ha ezeket a hiányosságokat sikerül feloldani, csak akkor derülhet ki, hogy a népdal – tágabban értelmezve a nép kultúrája – *„egy elavult stílus maradványa"*-e vagy *„eleven élet"* (Kodály 1974: 17). Egy évvel később, 1919-ben, *A székely népdalról* című cikkében a balladák keletkezési korát akkorra teszi, amikor még *„úr és paraszt között nem volt meg a feneketlen árok"* (Kodály 1974: 19). A balladák nyelvezete és dallama is az egységes magyarság korára mutat. A kuplén nevelkedett középosztálynak vagy a német zenekultúrához szokott magasabb műveltségű közönségnek ahhoz, hogy bármit is jelentsen egyáltalán a népdal, vagy talán kicsivel többet valamiféle ritka egzotikumnál, először meg kell tanulnia *„zenemagyarul"* (Kodály 1974: 19). A tapasztalt jelenséget a társadalmi szétszaggatott-

ság tragikus szimbólumaként minősíti. A nemzeti műveltség elkeserítő állapotára utal, hogy még a zeneileg műveltebb réteg számára is idegennek hatnak a népdalok régebbi rétegei (Kodály 1974). Kodály előrejelzése szerint a régi dallamainkból kirajzolódhat *„egy egységes magyar zenei nyelv képe, egy régi tradíciótól keményre csiszolt, monumentális stílusé, amely, ha darabokban hevertéből összeszedjük és eggyé illesztjük, még nagy fejlődés indítója lehet"* (Kodály 1974: 19). Kodály *A magyar népzene* című írásában (1925) a népzene *„osztályművészet"*-ként való értelmezése ellen emeli fel szavát (Kodály 1974: 20). A parasztság valóban hordozója, használója a népdalnak, de néhány évszázaddal korábban egységesen, társadalmi rétegektől függetlenül használta a népdalokat a nemzet. *„A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni"* – e szavakkal hirdeti meg a feladatot kortársai számára a mester (Kodály 1974: 20). Kodálynak ugyancsak 1925-ben jelent meg a *Magyar zene* című írása, amelyben a Karácsony által felvázolt „modell" utolsó elemét is megtalálhatjuk. Kodály rámutatott arra, hogy a régi kulturális hagyománnyal rendelkező népek esetében megtörtént az alsóbb osztályok zenekultúrájából kiszűrt szubsztancia átemelése a magas művészetbe (erre jó példa Bach művészete), ezzel szemben a magyar zeneszerzők még az elvégzendő feladat jelentős részével adósok maradtak. A társadalmi rétegek között kialakult (zenei) kulturális különbségek az elmúlt századok történelmi eseményeivel magyarázhatók. Az előkelő rétegek rajongása az idegen kultúrák irányába mutatott, s ehhez a tendenciához lassanként a középosztály is felzárkózott. A felvázolt folyamatnak köszönhetően a parasztság magára maradt a korábban még egységes nemzeti kinccsel, márpedig ez a réteg lehet egyedüli forrása a nemzeti zenének (Kodály 1974). Aki tehát bármit tenni akar a nemzet fennmaradásáért, megőrzéséért, annak vissza kell térnie a tiszta forráshoz: a faluba (Kodály 1974).

Karácsony Sándor emlékeztet rá, hogy Kodály és Bartók az európai zenei kultúra teljes birtokbavétele után fordultak a parasztság kultúrája felé, ilyen mélységű előzetes felkészülésre valószínűleg egyetlen más művészeti ágban sem lehet példát találni. Karácsony éppen ezt ismeri fel, és ez a fő oka, hogy modellként ajánlja a két zeneszerző munkásságát a többi terület számára is (Karácsony 1985). A modell hármas pillére a következőkben ragadható meg: *gyűjtés, rendszerezés, a magyar nemzeti kultúra megteremtése* (Karácsony 1985).

A cserkészet szerepvállalása a népzenekincs feltárásában

Mindenekelőtt Karácsony Sándor a magyar néplélek megértésével, feltárásával igyekezett rámutatni a nép tradíciója és az iskola között meghúzódó szakadékra, feszültségekre. Számtalan jel figyelmeztet az anomáliákra, de csak az veheti észre ezeket, aki figyelmét az alsóbb néposztályok tradíciói felé irányítja – értelemszerűen megoldást is csak az találhat rá, aki megismeri a nép által hordozott tudást. Karácsony sorba veszi a jeleket. Először is a parasztember csak addig járatja gyermekét iskolába, ameddig feltétlenül szükséges. Az iskolai és a hagyományos kultúra, valamint annak

átadás-átvételi folyamata között meghúzódó szakadék miatt történik ez így, és minél magasabb iskolai szintről van szó, annál inkább igaz a megállapítás. Másodszor: a parasztember bizalmatlan a *„nadrágos emberrel"* szemben, úgy tartja, hogy az ő nyakán élősködik (Karácsony 2005: 159). A harmadik jel, hogy mindent másképp tud, mint azt az iskolában tanítják számára. Eltér a gyógyászata a modern orvoslástól, más neveket ad a növényeknek, mint a botanika stb. (vö. Karácsony 2005: 159–160). Az említett jelenségeket észre nem venni hiba, minél tovább áll fenn a kialakult helyzet, annál tovább húzódik áthidalhatatlan szakadék a népi és az iskola által közvetített kultúra között.

Karácsony Sándor elképzelései a cserkészet feladatait illetően a mindennapi élet praktikumain túlmutató magasabb célok elérését vetítik előre. A magyar kultúra egyes területein végzendő feladatok közül a zene ügyét látja a legsürgetőbbnek (20-as évek), ugyanis nemzeti zenénk hiányában a magyar zene csupán *„gyökértelen, vázában fonnyadó virág"* (Karácsony 2005: 161). Karácsony a cserkészet segítségét kéri a probléma megoldásában, de ahhoz, hogy a feladatok világossá válhassanak, először az okokat kell tisztázni. Először is rámutat, hogy az, amit addig népdalnak hittek, az nem más, mint *műnépdal,* aminek legnagyobb hiányossága, hogy nem az igazi magyar népdalokban gyökerezik. Ez azt is jelenti, hogy azokra a „népdalokra" is igaz a fentebbi megállapítás első része, amelyeket eddig egyértelműen a népköltészeti alkotások közé soroltak. Erre éppen Kodály Zoltán és Bartók Béla munkái világítottak rá, akik tudományos eredményeikkel a népdal és műdal közötti határokat is tisztázták. Mivel a műnépdal nem a népdalban gyökerezik, egyenesen következik, hogy vérszegénnyé, egysíkúvá vált. Ez a megállapítás nemcsak a formára, hanem a dallamra, a harmonizálásra, dinamikára, érzelemvilágra is kiterjeszthető. A műnépdal gyökértelensége miatt természetellenes is, ami arra kényszeríti, hogy azt a minimális esztétikai tartalmat, amit magában hordoz, a valódinál nagyobbnak láttassa, igaztalan külsővel álcázva hiányosságait (Karácsony 2005). Karácsony gondolatai egybevágnak Bartók Béláéval, aki hasonló megállapításokat tesz a népies műzenével kapcsolatban. Bartók szerint az a legsúlyosabb probléma a népiesség maszkját magára öltő műzenével, hogy Magyarországon és külföldön egyaránt oly mértékű művészi jelentőséggel ruházzák fel, mely egyáltalán nem illeti meg (Bartók 1999). Bartók gondolatai tovább árnyalják, magyarázzák Karácsony megállapításait, miszerint a népies műzene az alacsonyabb rendű zenei igényeket szolgálják csupán ki, magasabb zenei céljai (akár esztétikai, akár pedagógiai értelemben) nem lehetnek (Bartók 1999). Ha mélyebbre tekintünk, akkor láthatjuk, hogy a népies műzene ugyanabba a kategóriába sorolható, mint a nyugat-európai kultúrák kupléi, slágerei, vagyis a könnyűzene körébe (Bartók 1999). Fontos megemlítenünk, hogy Bartók és Karácsony (de igaz ez Kodályra is) a népies műdallal és a népdallal kapcsolatban megfogalmazott állításai nem csak esztétikai kérdéseket érintenek, mindannyian néplélektani szempontból is közelítenek feléjük. Többek között ez is magyarázatot nyújthat arra, hogy miért mindannyian az autentikus népdal, a népi kultúrából sarjadzott népköltészet mellett foglalnak állást.

Az eredetihez való visszatérés azonban egyáltalán nem látszik könnyű feladatnak, hiszen a műdalok egyoldalúságával, behízelgő mivoltával szemben a régi népdalok keménynek és sokszínűnek tűnhetnek. A cserkész feladata tehát nem más, mint megtalálni azt a zenei gyökeret, amelyet az igazi magyar népdal jelent. Ellenkező esetben illúzió a magyar zene eredetisége is. Karácsony szót ejt arról is, hogyan segíthet a cserkészet az elvégzendő feladatban.

1. Mindenekelőtt meg kell tanulni és tanítani azokat a népdalokat, amelyeknek a hiteles voltát bebizonyították (ez a szakértelem megalapozását, a zenei ízlés átformálását szolgálja).
2. A megtanult mintákhoz hasonló dallamokat össze kell gyűjteni.
3. A közösség zenei lelkiismereteként kell működni (a kialakult ízlés birtokában már könnyű a minőségi válogatás akár megbízhatatlan forrásból is).

Módszeres áttekintést ad arról a kérdésről is, hogy hogyan látja elvégzendőnek a feladatot. A felkészülési időszakra a tudományos igényű forrásokat ajánlja, melyek megbízható útbaigazítást nyújthatnak a cserkészet számára is (Ethnographia, Népélet, Néprajzi Múzeum stb.). A néppel folyamatosan érintkezni, barátkozni szükséges a cserkésznek, hogy minél közelebbi viszony alakulhasson ki közöttük, ami lehetővé teszi a felszín alatti rétegek elérését is. Mindaddig, míg kultúránk gyökértelen kultúra, csak távolról nézve igazi kultúra, közelebbről, alaposabban szemlélve jól látszik, hogy érték nélküli, igaztalan kirakatkultúra. Karácsony megfogalmazásában: *„Potemkin-falvak a mi kultúránk büszke építményei, míg az alap hiányzik alóluk"* (Karácsony 2005: 160). Nem elég tanítani a népet és az iskolába vezetni, ahhoz, hogy mindezeknek értelme legyen és eredményessé válhasson, az iskolát is meg kell változtatni, ugyanis nemcsak tartalomban különbözik az iskola és a nép által közvetített tudás, hanem az átadás-átvétel milyenségében is. Karácsony konkrét programot is megfogalmaz a nép nevelői számára: ha a nép már az iskolában van, és ott is el tudja érni a legifjabb generációit az adott cserkész, mert tanár vagy tanító, *„[…] varázsold is át az iskolát az ő iskolájává"* (Karácsony 2005: 160).

Karácsony Sándor és a 101 magyar népdal

A kiadvány jelentőségéről külön nem ejtünk szót részletesen, elégedjünk meg annyival, hogy 1929 és 1945 között hét kiadást élt meg. A Bárdos Lajos által szerkesztett kötet, melyben közreműködött Karácsony mellett Mathia Károly is, a címben jelzett 101 magyar népdalon kívül tizenhárom cserkésznóta szövegét is tartalmazza (dallamukat a kötetben található népdalok adják). Kodálynak a kötet előszavában megfogalmazott kritikája a cserkészek dalrepertoárjáról, miszerint *„a cserkészdaloskönyvek kiadásról-kiadásra jobban keresik a magyar hangot"* (Kodály 1974: 46), összecseng Karácsonynak a *Függelék*ben olvasható soraival, amelyekben Karácsony is az arányok megváltoztatását szorgalmazta: *„Szeretnénk, ha nótaközben minden cserkésznótára kilenc*

DUPress

magyar dal esnék ezentul" (Karácsony 1945: 103). A könyv célja a zenei közízlés emelése, ehhez a dallamok kiválasztását a legfrissebb kutatások ismeretében végezték el. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Kodály Zoltánné, Lajtha László, Molnár Antal, Vikár Béla gyűjtéseiből válogattak a szerkesztők, a közismert dallamok esetében pedig jelzetlen, egyéb gyűjtésekből szemelgettek.

Kodály az előszóban további magyarázatot ad arra a kérdésre, hogy miért a parasztság az a réteg, melynek művészetét példaként állíthatjuk a teljes nemzet elé. *„A zenei közízlés nálunk szomorúan alacsony fokon áll. De nem a népé! Századokon át sok zene hullámzott rajta keresztül. Amit ebből fenntartott: ékes bizonysága finom, válogató ízlésének."* (Kodály 1945: 4) A cél tehát az, hogy a parasztság által őrzött kultúra a szélesebb közösséget is elérje, így *„a magyar közösség szűk körét tágítjuk"* (Kodály 1945: 4). Ebben segíthet a cserkészet. A falu ugyanis még szívesebben fogadja az iránta érdeklődőt, ha az ismeri kultúráját. Ha a nép látja az őszinte érdeklődést és a lelkiismeretes felkészültséget azoknál, akik művészetét kutatják, lelkének még mélyebb rétegeibe enged betekintést. Más népek zenéjéről azt vallja, hogy azt is ismerje meg a cserkész, de ebben az esetben is törekedjen a minőségi válogatásra. Ha lehet, mindig eredeti nyelven énekeljen, mert csak az eredeti nyelven keresztül válik lehetővé az adott nép kultúrájának megismerése is (Kodály 1945).

Karácsony Sándor a *Függelék*ben írt gondolataival új irányt jelöl a cserkészet számára. A közölt cserkésznótákról megállapítja, hogy nem szövegük mesteri foka miatt kerültek be a kötetbe, hanem azzal jelentenek nóvumot, hogy dallamukat igazi magyar népdaloktól kölcsönözték, ezzel példát, pontosabban iránymutatást kívánnak nyújtani a többi cserkészcsapat számára is. Az eddigi cserkésznóták *egyoldalúságot* és *önimádatot* hordoztak (mind csak a cserkészetről szóltak), melyek közül egyik sem cserkészerény, a dalok arányának megváltoztatására vonatkozó igényével pedig a szervezet kulturális értelemben vett befelé fordulását utasítja el, kinyitja a cserkészetet a társadalom felé (Karácsony 1945). Karácsony Sándornak a fejezetet záró gondolatai igazolják, hogy nemcsak teljes mértékben azonosult Kodály Zoltánnak a minden társadalmi rétegnek szerepet juttató nemzeti kultúrateremtő szándékával, hanem eszközeivel maga is ezt a célt kívánta szolgálni (Karácsony 1945).

Összefoglalás helyett

Karácsony a *Magyar észjárás* egyik fejezetében a szofokrácia esztétikai problémájának megoldását tekinti át zenei területen. Az 1939-ben íródott műnek ez a fejezete új fényben világítja meg az általunk eddig vázoltakat. Karácsony a zene és a nyelv területének összevetése közben felhívja a figyelmet arra, hogy kultúránk alapja kizárólagosan a nép által megőrzött kultúra lehet. Erre legjobb példa Bartók és Kodály művészete, akiknek zenéje rámutatott, hogy csak az a magyar zene nőhet fel a nyugati művészetek szintjére, valamint mondhat számukra újat, amelyik megtalálja saját zenei anyanyelvét, és azon keresztül szól hozzájuk. Az előttük megszólaló és megismert,

magyarnak tartott zenei hangok ugyanúgy idegenül hatnak az egészséges fül számára, mint ahogy szofokráciánk fordításnyelve is idegenül hat az egészséges nyelvérzék számára. Mindez ráadásul tehetséges alkotók termése, hiszen kiváló zeneszerzők (Liszt, Brahms) hirdették a „magyar" zenét Európa-szerte. Arra pedig, hogy Kodály és Bartók művészetét elismeri, elfogadja a nép is, melynek a kultúrájából táplálkozik, éppen az szolgál bizonyítékul, hogy az említett szerzők műveiből ismertté vált dalokat, részleteket, köszönhetően a gyermekkórusoknak, a cserkészetnek, az elemi népoktatásnak, a 30-as, 40-es évek fiataljai időnként szívesebben énekelték, mint a még eredeti közegükben elérhető népdalokat (Karácsony 1985; Sárosi 1991). A nép és a szofokrácia egy részének egymásra találása zenei területen tehát sikeresnek bizonyult, azonban a középosztály továbbra is görcsösen ragaszkodott az „álzenéhez", de ennek a magyarázata is megtalálható a korábban említett fejezetben (Karácsony 1985: 325). A középosztály kulturális identitásválsága, valamint a magasabb osztályokhoz való tartozni vágyása elhomályosítja, feledteti vele valódi nemzeti gyökereit.

Kodály és Bartók modellje, azok pozitív és negatív tanulságaival együtt jó példát mutat arra, hogy a nép kultúrájának törvényszerűségeit megismerve bármely művészet számára lehetséges a megújhodás (Karácsony 1985).

Hivatkozott irodalom

- Bognárné Kocsis J. (2010). *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban.* Pápa, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézete.
- Karacs Zs. (2007). Karácsony Sándor szerepe az ifjúsági mozgalomban. In Gábriel T. (szerk.): *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv III.* (pp. 74–81). Budapest, Budapesti Honismereti Társaság.
- Karácsony S. (1985). *A Magyar észjárás.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Karácsony S. (2005). *Magyar ifjúság. Tettrendszer és etika.* Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Kodály Z. (1974). *Visszatekintés: összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Lampert V. (szerk.) (1999). *Bartók Béla írásai 3.* Írások a népzenéről és a népzenekutatásról. Budapest, Editio Musica.
- Paksa K. (2009). Népzene, népdal. In Paládi-Kovács A. (szerk.): *Magyar néprajz I.2.* Táj, nép, történelem (pp. 615–623). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Révész D. (szerk.) (1990). *Bartók Béla írásai 5. A magyar népdal.* Budapest, Editio Musica.
- Sárosi B. (1991). Nemzeti törekvéseink és a népzene változó képe. In Hofer T. (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat* (pp. 167–174). Budapest, Magyarságkutató Intézet.

Vincze Tamás

Hasonlóságok és különbségek Karácsony Sándor és Németh László pedagógiájában

Karácsony Sándor és Németh László pedagógiájának eltéréseit és hasonló vonásait keresve elsőként a két nagy gondolkodó találkozásairól, kapcsolatáról érdemes pár megjegyzést tenni, hiszen ezeknek az érintkezéseknek a során alkották meg azt a képet magukban, amelynek alapján egymástól való eszmei és alkati távolságukat kijelölték. Kósa László egy tanulmányában ugyan érintette már e témát, de nem vállalkozott a két író hol közeledéssel, hol fokozatos eltávolodással leírható, semmiképp sem kiegyensúlyozott kapcsolatának árnyalt bemutatására. Kósa jól látja, hogy a többféle félreértéssel terhes kapcsolat instabilitásának okait leginkább abban kell keresni, hogy a sokat olvasó Németh valószínűleg nem vagy nem jól olvasta Karácsonyt.

> „… a hosszú és viszonylag közeli ismeretség ellenére – írja Kósa – nincs nyoma, hogy Németh olvasta és ismerte volna Karácsony írásait; úgy látszik, még azt sem, melyben – »az anekdotázó magyar« ürügyén – nagyon határozottan megbírálja őt.[1] Pedig a protestantizmuson kívül kettejük között olyan fontos találkozási pontok voltak, mint a pedagógia és filozófiai érdeklődés, az elméletalkotási és szellemi irányítói igény, a régi magyarság szeretete (kiemelten Szenczi Molnár zsoltárai), Ady kultusza és általában a sorskérdéseknek nevezett társadalmi-nemzeti problematika." (Kósa 1985: 138)

Azt mindenképpen le kell szögeznem, hogy bár életük során néhány esemény kapcsán volt alkalmuk egymás sorsába mélyen bepillantani, s Karácsony hatott is Németh László és Debrecen kapcsolatának alakulására, valódi baráti közelségbe soha nem kerültek egymással. Ez talán furcsa lehet annak tükrében, hogy igencsak hasonló közegből indultak. Látszólag persze másfajta környezet vette körül a földesi birtokos fiút és a fővárosi tanárgyereket gyermekkorában, azonban Németh Lászlóról közismert, hogy a szilasi „búrcsalád", apja rokonsága erősen meghatározta a faluhoz való kötődését, a parasztságról kialakult képét. Az író sokat tartózkodott serdülőkorában a szilasi

[1] *A magyarok kincse* c. Karácsony kötet előszaváról van szó. Ebben Karácsony megemlíti, hogy Németh nemzeti bűneink közé sorolja az anekdotázását is, holott ez szerinte nem javítandó vagy javítható hiba, hanem saját(os) nemzeti önkifejezési forma. *„A magyar »anekdoktázás« adottság és alkat tehát – írja a nagyhírű professzor –, nem levethető és mással felcserélhető lelki ruha. Egészen mélyről érzett, meg nem másítható gesztusa eszünk járásának."* (Karácsony 1944a: VI)

rokonoknál, első novellatémáit is a körükben szerzett benyomások adták. A 19. század végi, 20. század eleji hazai falusi társadalomnak azokra a tagjaira kell gondolni a szilasi Németh rokonság és a földesi Karácsony család kapcsán, akik a zsírosparaszti és a kisbirtokosi réteg határán egyensúlyoztak, s egyben mindkettő jellemzőit mutatták: régi, pusztuló nemesi portákat vásároltak meg, s azokat rendbe hozva bizonyították be, hogy méltók a falu legfelső kasztjának bizalmára, barátságára. Ez a réteg többnyire a népi reformáció talaján formálódott, puritán vonásokat őrző kálvinizmus elvei szerint élt, ez a légkör vette körül a gyermek Karácsonyt és a vakációi alkalmával Szilason tartózkodó gyermek Némethet is. Németh László így jellemezte a falvaknak ezt a paraszt arisztokráciáját: *„A régi nemesség helyébe benőtt nagyjobbágyok voltak, akik súlyosabb parasztvérükhöz merevítették az ellesett kisnemes szokásjogot"* (Németh 1969: 364).

A két író megismerkedése, kapcsolatuk alakulása, Karácsony állásfoglalása a Cseresnyés körüli vitákban

Karácsony és Németh akkor kerültek egymással kapcsolatba, amikor az ifjú Németh László bekerült a *Protestáns Szemle* szerzőinek körébe. Németh László 1926-ban debütált szerzőként a Zsinka Ferenc által szerkesztett folyóirat hasábjain, méghozzá a Móricz Zsigmondról írt tanulmányával. Németh ekkor egy olyan szerzőgárda tagjává vált, amelynek Karácsony központi alakja, kulcsfigurája volt, hiszen a jeles pedagógus 1924-től publikált folyamatosan a *Protestáns Szemlé*ben, és a 20-as évek második felében, valamint a 30-as években a lap állandó és termékeny cikkírójaként tartották számon. Mivel akkoriban egy-egy folyóirat állandó szerzői körének tagjai baráti asztaltársaságot alkottak, Németh is nem sokkal a vitákat kiváltó Móricz-cikk megjelenése után megismerkedett a *Protestáns Szemle* hűséges tollforgatóival. Első benyomásait a szerzőgárda „kemény magjáról" így összegezte későbbi emlékezésében:

> „A Protestáns Szemlénél egyáltalán nem is voltak igazi írók, inkább írogató tanárok, múzeumi alkalmazottak, papok, mégis jól éreztem magam köztük. […] Maga Zsinka a legderekabb szerkesztő volt, akit ismertem. Az irodalomhoz nem értett, de azt, hogy ki mellett kell kitartani, megérezte. Az én fejem többször követelték rajta, de nem adott ki. Volt valami vonzó magyar anakronizmus az egész társaságban, amiből még jó is pattanhatott ki, nem is belőlük, hanem akik az egész országban hozzájuk hasonlítottak. Kívül álltak a harcon, de még beleszólhattak, mint a dülledt szemű, piros arcú Karácsony Sándor, akinek egészséges, debrecenies külsejét, mintha valamilyen túlvilági eredetű idegbaj feszengette volna, s akire a mai húszévesek legértékesebb része mint tanítójára tekint." (Németh 1977a: 333)

Az asztaltársaságban szövődött ismerősi kapcsolatból hamarosan munkakapcsolat lett: 1927-ben Németh a Karácsony Sándor által szerkesztett ifjúsági lapban, *Az Erő*ben rövid költői portrékat kezdett publikálni. Három nagy klasszikusunkról (Balassi-

ról, Csokonairól és Petőfiről) adott képet a lap ifjú olvasóinak. A 30-as években is figyelemmel kísérte, követte Németh László írói kibontakozását Karácsony, olvasta és recenzálta a *Bűn*t, és ismertetéséből kiderül, hogy világosan látta ennek a mára szinte elfeledett Németh-regénynek a jelentőségét, de a gyenge pontjait is.

Németh és Karácsony kapcsolatában a Cseresnyés-ügy jelentette az első alkalmat arra, hogy Karácsony nyíltan, a hazai kulturális és irodalmi élet összes szereplője előtt kimutathassa a fiatal író iránti megbecsülését. Mint köztudomású, a dráma megbukott a bemutatón, de ezért a szerző ellen hangolt és a darabot játékukkal megölő színészek voltak a felelősek.[2] Karácsony Sándor egy külön drámaelméletet állított fel az indogermán és a magyar dráma közötti különbségre kihegyezve, ezzel állt a színházlátogató középosztály elé, így védte meg és igazolta az elkeseredett szerzőt.[3] Erről az elméletéről alig egy hónappal a botrányos bemutató után, 1942. február 9-én tartott Karácsony előadást Debrecenben.[4] A kiváló pedagógus szerint a dráma azért nehezen érthető az indogermán darabokhoz szokott közönség számára, mert „tettpótló nyelvet" használ. Mit értett Karácsony e furcsa kifejezés alatt? Gondolatmenete szerint a következőt:

> „Ismét magyar drámai sajátosság: a színpadon tilos a sok jövés-menés, ágálás, gesztio, általában: tilos a felesleges történés. A színpadon csak beszélni szabad, jószerint egyes-egyedül csupán csak beszélni. […] Az indogermán darabokban »cselekszenek« és »beszélnek« s a kettő kapcsolata »történik«. A magyar drámában a drámai dialógusban megy végbe a dráma." (Karácsony 1944a: 63–64)

Németh ugyan nem hitt a Karácsony által megalkotott elméletben, de meghatotta a gesztus. Naplójában így kommentálta Karácsony írását Cseresnyésről:

> „Karácsony bírálata. Van egy képe a magyar drámáról, s a Cseresnyés-t most odafüggeszti a katedrájára mutató ábrául. Nem győz meg, hogy valóban úgy van, ahogy mondja, csak arról, hogy eldemonstrálható, amit mondani akar. Jólesni azonban jólesett. »Ha egyszer szükségünk lesz egymásra: jelentkezünk.« És csakugyan így történt, akár a mesében." (Németh 1977b: 497)

Ám az az érdekes, hogy miközben Karácsony szinte testvéri szeretettel figyelte és segítette Németh pályáját, az író titokban viszolygott a melegszívű, mély hitű, tanítványait a személyes varázsával magához láncoló professzortól. Ez a furcsa érzés – tiszte-

---

[2] *„A premier kudarc: a színház »bosszúból« rossz előadást hívott életre, bár a lapok nagyobbrészt a gyönge darab – jó előadás kettőségéről beszéltek"* (Karádi 2001: 350).

[3] Ebben a drámaelméletben a némethi dramaturgiával foglalkozó irodalomtörténészek sem hittek. Grezsa Ferenc ezt írja Németh drámaművészetéről: *„Az író dramaturgiai szemlélete beszédközpontú, ám nem játékellenes. […] Mégse tettpótló [már ti. a dráma nyelve, V. T.]: a dráma bekalkulálja a csöndet is, a játékot is."* (Grezsa 1979: 108–109)

[4] Az előadásra az Ady Társaság szokásos hétfői szimpóziumán került sor. Az ülést Kondor Imre nyitotta meg. Az előadás után kialakult vitában Gulyás Pál, Németh legjobb barátja és műveinek kiváló értelmezője élesen szembekerült a Karácsony-tanítványokkal, akik mesterük álláspontját védelmezték.

let és irtózat különös keveréke – Németh akkori naplójegyzeteiből derül ki igazán, de a későbbi (Karácsony halála utáni) megnyilatkozásaiból is kiérezhető. Mi volt e mögött az averzió mögött? Talán itt lép be az az alkati eltérés, amely már kezdettől megakadályozta, hogy szívbéli, igaz barátok legyenek. Az íróban volt valamiféle „presbiteriánus merevség" az érzelmi megnyilvánulások tekintetében. Némethnek igazi férfibarátja Gulyás Pálon kívül sosem volt, de Gulyással is elég furcsa, ellentmondásos volt a barátsága. Az ő tartózkodó, visszafogott lénye nem tűrte a baráti öleléseket (a verbális öleléseket sem), amikor a *Gyász,* az *Iszony* hősnőjét vagy később az Irgalom főszereplőjét megrajzolta, kicsit a saját lénye is átvibrál az említett regények nőalakjain. Az igazán mély baráti vagy szerelmi intimitástól való saját idegenkedését is beleírta ezekbe a művekbe, a regényeiben és drámáiban minden erős rokonszenven alapuló emberi kapcsolat valójában intellektuális és nem emocionális töltetű. A katarzisélményt nyújtó emberi összemelegedéshez, a másik előtti teljes megnyíláshoz, kitárulkozáshoz élete végéig túl szemérmes maradt. Egy ilyen lelkialkatú ember számára Karácsony gyermekien vagy falusiasan közvetlen lényében volt valami irritáló, a tanítványokkal való kapcsolatában pedig valami majdnem bizalmaskodásig menő gátlásfeloldás és határfeszegetés, valami familiáris dörgölődzés. Különösen idegesítették Karácsony „térítő" megnyilatkozásai, az a nyájgyarapító, szinte pietista hevű gyülekezeti ösztön, amellyel a professzor az evangélium bűvkörébe vonta, csalogatta az erre fogékony tanítványokat. Úgy érezzük, Németh túl szigorú volt ebben a tekintetben Karácsonnyal, sőt félre is ismerte őt, hiszen szinte-szinte már cipollai ügyességet tulajdonított ennek a keresztyénségét csupán a legkomolyabban megélő, buzgalmával az ősegyház apostolaira emlékeztető egyetemi tanárnak.

Amikor az író a feleségével lányaik vallásos neveléséről tárgyalt, a következő gondolatmenettel igyekezett Ellát a saját elvei helyességéről meggyőzni a naplójegyzetek tanúsága szerint:

> „Én megpróbáltam elmagyarázni az én felfogásom a vallásról. Az embernek vannak vallásos ösztönei: ahogy van májuk, tüdejük. Azokat ápolni kell, minél magasabb rendűre, különben álúton törnek ki mint kollektív és egyéni álvallások. De ez nem jelent fejest ugrást az őrültségbe. Karácsonyt korholom, akitől ő is borzad. Elmondom friss tételemet: a térítés: ragadozás; vallást nem szabad alapítani." (Németh 1977b: 523)

A naplóban később is megjelenik a vallásos érzés természetéről, összetételéről való morfondírozás. Mennyi benne az észszerűség és mennyi a „bódultság"? Ennek kapcsán teszi fel magának Németh a következő kérdéseket:

> „Racionalista vagyok, ahogy Féja mondja? Ésszerűen látom be az ésszerűtlent is. Vagy csak egy velem született tisztaságérzék óv az irracionális beleszédülések mocskos, majdnem hogy szexuális kielégülésétől? Valóban olyannak kell lennie egy vallásos léleknek, mint Karácsony, vagy a vallás borzongásainak is jót tesz egy kis természetesség és hűvösség?" (Németh 1977b: 525)

Németh viszolygásánál jóval határozottabb és indulatosabb volt az író jó barátjának, Gulyás Pálnak a Karácsony-ellenessége. Ő kifejezetten gyűlölte Karácsony körét, ez az erős, zsigeri ellenszenve több okkal is magyarázható. A kultúrprotestantizmus légkörében felnövekedő, majd később radikálisan szabadelvű debreceni tanárgyerek előtt a tradicionális templomi kereteken kívül eső vallásgyakorlás és a vasárnapi templomlátogató közösségtől eltérő vallásos csoport eleve gyanús volt. Karácsony tanítványainak rajongása, szinte áhítatos tiszteletük a mester iránt különösen ingerelte. Még egy momentum erősíthette a Karácsonnyal szemben táplált averzióját. Apja, Gulyás István gyermekkori barátja, később tankönyvszerzőtársa volt Mitrovics Gyulának, a debreceni egyetem első pedagógiaprofesszorának, akitől az ifjú Gulyás Pál szívesen kért irodalmi kérdésekben tanácsot.[5] Az a Karácsony-ellenesség, amely Mitrovicsnál a 30-as évek végétől megfigyelhető volt, észrevehetően átsugárzott a vele baráti kapcsolatban lévő Gulyás családra is. Gulyás írt is olyan levelet Némethnek, amelyben Karácsony ellen próbálta hangolni a debreceni kapcsolataiba kapaszkodó írót.[6] Németh László a Gulyás-féle felnagyított Karácsony-utálatot nyíltan nem osztotta, de gyanakvással, bizalmatlanul figyelte ő is a Karácsony zászlaja alá sereglő fiatalokat. S közben egyre tisztábban határozta meg a saját szerepét – éppen a Karácsony-féle „guru"- és ideológusszerep elutasításával. Erre a belső szereptisztulásra és fokozatosan magabiztossá váló önpozicionálásra a kor magyar szellemi életében így emlékezett később, némi igazságtalan sarkítással és önirónia:

> „A magyarok maguk is érezték a tunyaságukat; azért kaptak olyan mohón Karácsony Sándoron, aki mint valami felsőbbrendű dolgot igazolta, s Veres Péteren, aki a városi műveltség felől nyugtatta meg őket. Ők lettek az ifjúság két bácsija: Sándor bácsi az indogermán, Péter bácsi az urbánus szót ejtette olyanforma önelégültséggel, mint az én atyámfiai a katolikust. Énnekem sajnos nem volt olyan biztos magyar összetételem, hogy az indogermán és urbánus fölényt ilyen nyugodtan elháríthattam volna. Ahelyett inkább a magam faji analízisében haladtam előre, s egyre jobban megértettem, hogy én mért nem leszek ezek között sohasem bácsi." (Németh 1977a: 610)

[5] Ilyen tanácskérésről számol be Gulyás a Kardos Lászlóhoz írt egyik levelében. Egy antológia számára válogatott a verseiből, s többeket megkérdezett, mely műveit ajánlja fel a készülő gyűjtemény számára. Ezt így mesélte el barátjának: *„Különben Nagy András – levelezés közben – helyesli az én kiválogatásomat, csak az Ég a kályha c. verset sajnálja, mert ezt szereti legjobban; Szabó Pista Az ágy ábrándjai-t, Mitrovics prof. a Méz-et, Juhász G. az Inasok-at […] Ilyen az esztétikai tetszés!"* (Kardos 1978: 239)

[6] 1942. febr. 10–15-i levelében pl. így írt a debreceni ipariskolai tanár Németh Lászlónak: *„Én már régóta figyelem Karácsony S. debreceni csoportjának szereplését, s többször meghallgattam a Mestert, előadja az életét, Isten őt idevezette, kidobták ebből az állásból, majd Isten idecsudásította. Isten mindig megtette a huszárvágást etc. etc. Valóban »anekdota« volt az előadás. […] Nem láttam Karácsonynak a tiszta vonalvezetését."* (Németh 1993: 396)

Metszéspontok Németh és Karácsony életútjában, közéleti szerepvállalásában a negyvenes évek első felében

Mialatt a mestertől való idegenkedésére Németh magyarázatot keresett magában, többször szerepelt együtt Karácsonnyal különböző rendezvényeken, előfordult, hogy ők ketten kaptak meghívást valamilyen ifjúsági rendezvényre, összejövetelre. Ilyen volt a pápai Képzőtársaság fennállásának centenáriuma alkalmából rendezett ünnepség is 1941 májusában, amelynek Karácsony és Németh voltak a meghívott szónokai. Mindketten részt vettek 1942-ben a híres lillafüredi tanácskozáson is, amely írók és politikusok párbeszédének adott helyet, sőt: Karácsony Sándor a találkozó előkészítő bizottságának is tagja volt. Harsányi Zsolt „pillanatfelvételt" készített a háromnapos író-politikus találkozó szereplőiről a *Film, Színház, Irodalom* c. lap számára, ebből képet kaphatunk a résztvevőkről és a kiemelt figyelmet érdemlő előadásokról. A seregszemlében természetesen Karácsonyról és Némethről is ötletes bemutatást nyújt:

> „Amott egy testes úr, lomha arcában virgonc figyelem, élénk csillogású szeme, mintha Chesterton Debrecenben született volna kálomistának; ez Karácsony Sándor. […] Modern Antonius, élő bronz-szobor a vatikáni múzeumból (reformáció előtt): Németh László. […] Az első előadó, Karácsony Sándor, az író, a nemzet és a nevelés kapcsolatáról beszélt. Jó előadó volt, s a siker ez esetben sem maradt el. […] Karácsony Sándor reformpedagógiai ötleteiről is beszélt: a tanár vonja be a tanulókat a problémák megoldásába, s figyeljen jobban arra, mi foglalkoztatja az alsóbb néposztályok tagjait. A finnek példájára hivatkozott, akik az elnyomatás körülményei között is nemzetté tudatosították a népet." (Idézi Standeisky 1999: 46)

Az 1942-es és '43-as év mérföldkő volt a kettejük kapcsolatában. 1942 őszén egy újabb „ölelő" gesztussal fordult Németh László felé Karácsony Sándor és köre: a Pap Károly nyugalomba vonulásával megürült irodalomtörténeti tanszék betöltésére szemelték ki. S bár a legnyíltabban Szabó Árpád professzor és Kondor Imre tanársegéd igyekezett meggyőzni Némethet a professzorsága várható előnyeiről, áldásairól, az író levelezéséből tudható, hogy az ötlet legfőbb felkarolója és támogatója a pedagógia tanszék nemrég kinevezett professzora, a bibliakörös Karácsony Sándor volt. Ő szólította fel Némethet arra is, hogy írja meg az első szemeszterre tervezett előadásainak vázlatát. A pályázat sorsát több tanulmányból is ismerjük: Németh László, mikor látta, hogy támogatói kifaroltak mögüle, önként vonta vissza a folyamodványát.

Azon persze el lehet gondolkodni, mennyire volt fair magatartás Karácsony részéről az, hogy felszólította, bátorította Németh Lászlót a pályázat benyújtására, majd amikor látta, hogy a bölcsészkar professzorainak többsége elutasítóan áll a professzorságra aspiráló íróhoz, már a pályázatok rangsorolását eldöntő szavazásra sem utazott le, csak óvatosan megfogalmazott különvéleményét küldte el a kari ülésre, amely – Bakó Endre szavaival – *„nem mondható Németh László melletti egyértelmű kiállásnak"* (Bakó 2006: 76). Barta János is morfondírozott a témát feldolgozó tanulmányában azon, hogy mi lehetett az oka Karácsony attitűdváltásának. Többek között a következőket feltételezi:

> „Eltűnődhetünk Karácsony pálfordulásán, az előzetes biztatás után. Kettejük viszonyának valaminő zavaráról lehet szó, amelyet érdemes volna kutatni. Maliciózusan azt is mondhatnánk: Karácsony ráeszmélt arra, hogy két próféta bajosan tudna egy karon belül megférni, ezért fordult rokonszenve a négy közül a legjelentéktelenebb formátumra. Kerecsényi, a szentgotthárdi pedellus fia, az Eötvös-kollégium és a párizsi egyetem neveltje, őneki biztosan tömény »indogermán« volt." (Barta 1984: 1802)

A legjelentéktelenebb formátumként Vajthó Lászlót aposztrofálta Barta János, s valóban, Karácsony azt hangsúlyozza a különvéleményében, hogy az egyetem annak köteles egy katedra betöltésekor elsőbbséget biztosítani, akit egyszer már magántanárként elfogadott, egyetemi előadásra alkalmasnak minősített. Lendvai L. Ferenc másban látta annak az okát, hogy Karácsony nem állt ki a döntő pillanatban korábbi protezsáltja mellett.

> „Vajon – teszi fel a kérdést önmagának és az olvasónak – Karácsony Sándor csakugyan csak a vallást kérte számon Németh Lászlón és pl. ezért nem őt, hanem Vajthó Lászlót támogatta első helyen a debreceni egyetem katedrájára való pályázásukkor? Vagy sokkal inkább arról van szó, hogy Karácsony Sándor úgy látta: Németh jószándékú és tisztességes reformer csupán, nem pedig reformátor; csak kijavítani akarja a magyar életet és nem alapjaiban megváltoztatni? Az ellentét mélyebb alapja az, hogy a Széchenyit, Görgeyt, Deákot megértő, de bíráló, Kossuth-párti Karácsony Sándornak (a Protestáns Szemle révén kialakult, kezdeti érintkezés ellenére) szükségképpen ellentétbe kellett kerülnie az ezeket idealizáló, Kossuthot »híg-magyar«-nak minősítő Németh Lászlóval." (Lendvai 1983: 58)

Németh Lászlóban még sokáig tüske maradt a debreceni kudarc, s levelezése tanúsága szerint gyávaságnak, gerinctelenségnek értékelte a kezdetben őt hangosan támogató debreceni professzorok hirtelen elhalkulását a pályázatról való döntés fázisában. Egyik ekkori levelében, amelyet Nagy Barna sárospataki teológiai tanárhoz intézett, nem írta le ugyan Karácsony nevét a neki csalódást okozók magatartásának bemutatásakor, de egyértelműen utalt rá az egyik Karácsony-féle fogalom gúnyos említésével. Így fogalmazott ebben a levélben az író:

> „Ott [már ti. Debrecenben, V. T.] lelkiismeretemre, a magyar érdekre s mire nem hivatkoztak, amíg a pályázat beadására rábírtak; de elég volt egy-két pesti audiendum ad verbum, én megrögzött tolakodóként kerültem ki az ügyből, aki mellett tulajdonkép nem is volt senki sem. Ez úgy látszik mellérendelő nemzeti sajátság." (Fehér 2001: 193)

Az 1943-as évben aztán még egyszer keresztezték egymást az útjaik: mindketten előadtak a történelmi jelentőségűvé vált szárszói konferencián. További párhuzamosság az életükben, hogy bár nagy hatású, emlékezetes előadást tartottak a konferencia ifjú hallgatósága előtt, mindkét előadót csúnyán kigúnyolta Kovács Imre, aki a *Híd*

folyóiratba írt tudósítást a szárszói találkozóról. Karácsony is, Németh is hozzá volt már szokva az ilyen ütésekhez, az, hogy Némethnek mégis fájt az igazságtalan bántás, a *Homályból homályba* című visszaemlékezéséből derül ki. Németh így idézte fel ezt a nem várt támadást:

> „Kovács Imre még a Bocskay-kertben írt egy beszámolót a szárszói konferenciáról. Én nem olvastam el, de még Gulyás Pali sem kívánta, hogy edződjek rajta. Rajtam kívül még Karácsonyt készítette ki, mint valami nagy hasú Ali babát. A bántó azonban nem az volt, hogy Kovács Imre írta rólam, hanem hogy ez a beszámoló a Híd-ban jelent meg, amelybe három éven át elsősorban az én újságíró vérem, riportjaim, színházi kritikáim, a lányaimról írt cikkek, Bocskay-kerti beszámolók vittek egy kis életet." (Németh 1977a: 642)

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Kovács Imre később is, 1945-ben intézett még egy támadást Németh ellen, majd az emigrációban már másként gondolkodott a történtekről, és két cikkében is megkövette az írót.[7]

A két jeles pedagógusíró 40-es évek eleji pályájának, ideológusi szerepvállalásának érdekes hozadéka, hogy támadóik gyakran vették őket egy kalap alá, néhány konzervatív folyóirat hasábjain egymás mellett olvashatjuk a nevüket a kipellengérezettek között, holott a nemzet jövőjéről, sorsáról alkotott elképzeléseik nem estek teljesen egybe. Egy ilyen támadást, éles kirohanást olvashatunk ellenük a *Magyar Kultúra* 1941-es évfolyamában, a „Tollheggyel" rovatban, az offenzív nyilatkozat alatt ugyan nincs feltüntetve a szerző, de stílusa alapján Lovass Gyulát sejthetjük a bántó és igazságtalan sorok mögött. Lovass a jó ízlés nevében köt bele két ártalmatlan, szemléletes képbe, amelyek Németh és Karácsony tolla alól kerültek ki, s lélektanilag kevéssé indokolható felháborodásának a következő formát adja:

> „A gyanútlan olvasót, aki még nem tudná, sürgősen figyelmeztetjük, hogy kortársa Németh Lászlónak és Karácsony Sándornak, a két prófétának, és hát ha ezek elvakkantják magukat, azonnal vegye le a kalapját, álljon vigyázzba, vágódjék hanyatt és érezze, sőt kéjjel üvöltse, hogy most a próféta szól, procul este profani! De hogyan szól a próféta? – kérdjük tisztelettel, mert hátha érdemes hanyattvágódni. S ha igen, akkor ebből a hódolatból mi is ki akarjuk venni illendő részünket. Hát így szól: a Magyar Csillag karácsonyi számában cikket ír Kerecsényi Dezső, a kitűnő és valóban tehetséges irodalomtörténész, s bizonyos megállapításai igazolására idéz is egyes tekintélyektől, s természetesen ki lehetne ma tekintély, sőt lángelme inkább, mint Németh László és Karácsony Sándor! Lássuk tehát, mit idéz a két prófétától. Íme, először Németh László bölcsesége (sic!): »A poétái anyagot csak vérbő szervekkel lehet magunk alá gyűrni, akár a nőt; az agynak ez a létünk mélyéből felszálló erekciója az ihlet.« S halljuk mindjárt utána Karácsony próféta úr bölcseségét: »Egy megfordított Onán a költő, kínosan ügyel rá, hogy a drága magból semmi a földre ne csöppenjen.« Ezt írja »a neves és méltán nagyhatású pedagógus«, mint Kerecsényi

[7] E tanulmányok *(Németh László megkövetése, Találkozásaim Németh Lászlóval)* Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia* c. kötetében is megjelentek.

> Dezső nevezi. Erekció és Onan: valóban újszerű és teljesen eredeti tényezők az irodalomelméletben. Íme, Németh és Karácsony, korunk két prófétája, nevelője, orákuluma, bölcse, lángelméje, szellemóriása és amit akartok! Valójában két tehetséges, törtető és megállíthatatlan locsogó, fecsegő, szószátyár. Hiszen ez még nem baj, csak az a baj, hogy mind a kettő végzetesen és émelyítően ízléstelen. Viszont az ízlés még a prófétákat is kötelezi!" ([Lovass] 1941: 207)

Onnan sejthető, hogy Lovass Gyula a fenti idézetet tartalmazó jegyzet szerzője, hogy a folyóirat eggyel korábbi számában egy tanulmányt is jegyez Lovass, méghozzá *Irodalomtudományunk új feladatai* címmel, s ebben szintén gúnyos felhanggal prófétáknak és szellemi színvakoknak nevezte Németh Lászlót és Karácsony Sándort.[8]

Hasonló célok, eltérő utak: Németh és Karácsony 1945 és 1950 közötti törekvései

Németh és Karácsony pályája bizonyos tekintetben a háború befejeződése után is párhuzamos síneken futott: mindketten részt vettek az oktatási rendszerünk demokratikusabbá tételére irányuló próbálkozásokban. Mindketten a felnőttnevelésben láttak lehetőséget arra, hogy az alsóbb néposztályok kulturális felemeléséről korábban megfogalmazott nézeteiket a gyakorlatba átültessék. Karácsony a szabad művelődés legfőbb ideológusa, az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke lett, szabadakadémiák, népfőiskolák, olvasókörök létrehozásának kezdeményezőjeként támogatta a népi művelődési öntevékenység kibontakozását, a parasztság kulturális emancipációját. Amíg Karácsony Sándor a szűkebben értelmezett szabadművelődés (az iskolán kívüli művelődés) területén fogta be vitorlájába a koalíciós időszak oktatáspolitikájában fújó szabadabb szeleket, addig Németh Lászlót a dolgozók iskoláiban rejlő lehetőségek ihlették meg. Ő másképp gondolkodott a parasztság kulturális igényeinek felébresztéséről, Karácsonnyal ellentétben úgy vélte, a népfőiskolák kora lejárt. A *Tanügy rendezése* című programiratában így írt erről:

> „A népfőiskolák, úgy érzem, megtették a magukét; fölkeltették gazdasági és társadalmi kérdések iránt az érdeklődést; ezek helyett a kóstoló iskolák helyett most már gyors menetű, de azért mégiscsak alaposabb felnőttképző iskolákra

[8] Németh Lászlót érzékenyen érinthette a *Magyar Kultúra* „tollhegyszúrása", mert még időskori emlékezésében is felidézi az esetet. Így kommentálja a tollhegyével lelkébe döfő publicista tévedését: *„Engem ugyancsak megszóltak egy tanulmányomért, amelyben az ihletet és a nemi izgalmat egymáshoz hasonlítottam. Nem vették észre, hogy nekik van igen aljas fogalmuk Isten egyik legfőbb adományáról. Ha a kétfajta izgalom különböző szervek felé tereli is a vért, az állapot, amelyet az egész szervezetben létrehoz, nagyon is hasonlít. Csak a szilasi kertben s későbbi munkáim önfeledten írt lapjain voltam olyan éber és önfeledt, mint együttlétünk alatt állandóan. A szerelmesek és a költők vakmerősége is ebben az ihletszerű lelkesedésben függ össze. Én sosem voltam bátor ember. Az anyai pofonok, mint tilalmak, ott maradtak körülöttem a világban; önbizalmam kevés volt, a veszélyt látó képzeletem sok. A lelkesedés és a szerelmi mámor azonban vakmerővé tett anélkül, hogy a vakmerőséggel igazán számot vetettem volna."* (Németh 1974: 848)

> van szükség, amelyekben az öregdiák képesítést is nyer. Gyermekkoromban hallottam a szót: munkásgimnázium. Budán működött is egy: apám volt az igazgatója. Ez a munkásgimnázium vagy munkásközépiskola jobban fedi a felhőbe építő »népfőiskola« szónál, amire szükség van: felnőttekkel végezteti el a középiskolát." (Németh 1973: 358)

Németh a dolgozók iskoláját olyan lépcsőnek tekintette, ahonnan a törekvő dolgozók (iparosok, parasztok) számára a felsőoktatásba is vezethet az út: „iparral bíró" embereket akár a műegyetemre is felkészíthet.

A háború utáni időszak tetteket és gyakorlatias terveket követelt: Karácsony és Németh tantervekkel, tantervi vázlatokkal segítették a formálódó felnőttoktatást. Németh László az 1945. október 9-i tanárkari értekezleten ismertette Hódmezővásárhelyen a dolgozók gimnáziumával kapcsolatos elképzeléseit. Az új iskolatípus létrehozásának szükségességét tárgyaló ülés határozatát a jegyzőkönyvben így örökítették meg: *„Tanári kar örömmel fogadja Németh László tervezetét a munkásiskolára vonatkozólag, és utasítja az igazgatót, hogy a terv megvalósítása érdekében terjessze azt fel a VKM és Püspök Úrhoz"* (Németh 1989b: 539).

Amíg Németh László a dolgozók oktatásának lehetőségeiről gondolkodott, s mint látjuk, konkrét tantervjavaslattal is előállt, addig Karácsonyt a szabad iskolákban rejlő lehetőségek lelkesítették. Az 5000/1946. sz. miniszteri rendelet ugyanis ún. szabad iskolák létesítését tette lehetővé. Alsó- és középfokú szabad iskola viszonylag sok helyen nyílt az országban, 1946/47-ben már 209 ilyen intézmény működött. A szabad iskolák tantervének elkészítéséhez a VKM irányító tantervet tett közzé, ezt a *„tantervi vázlatot Karácsony Sándor vetette papírra"* (Szathmáry 1984: 113).

Miközben más módon képzelték el a hazai felnőttnevelés jövőjét, akadtak azért 1945 után is érdekes interferenciák a hazai iskolákról, az átalakuló tanügyről való gondolkodásukban. Éppen az 1946-os év hozott Németh László számára olyan tapasztalatokat, amelyek fényében a falusi általános iskolák kiépítését „partikulaszerűen", a régi református kollégiumokhoz kötődő partikuláris iskolákhoz hasonlóan képzelte el, és a népgimnázium kifejezést ajánlotta a felső tagozat számára. Abban a jelentésben, amelyet az 1946. aug. 6. és 11. közötti országjáró körútjáról írt Keresztury számára, többször is hivatkozik a partikulák példájára. Karácsony már jóval korábban leírta *A magyar nép lelki alkata és a népiskolai reform* című művében, hogy a partikulák jelentik az iskola igazi magyar formáját. A partikuláris iskola nagy előnye szerinte az, hogy *„helyébe megy a tehetségeknek, s legtermészetesebb módon válogatja ki őket a közömbösek közül"* (Gellért 2008: 19).

A dolgozók oktatásának kérdésében időközben a formális képzést nyújtó intézmények oldalára billent a mérleg. Az oktatáspolitika Németh Lászlót igazolta, hiszen a 45 utáni időszakban országszerte létrejöttek – szinte minden középfokú iskolatípushoz – a dolgozók iskolái. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a 11.130/1945. sz. rendeletében rögzítette az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú tanulmányainak lehetőségeit. A végrehajtási rendelet 1946. február 7-én jelent meg, így a dolgozók iskolái első tanévüket 1946 őszén indíthatták el.

A negyvenes évek végén és az ötvenes években számos középiskolának megnyíltak a dolgozók számára indított osztályai, és esti tagozatos képzés formájában, gyorsított ütemezéssel vették végig a nappali tagozatos tananyagot. A középfokú pedagógusképzésben is megjelentek ilyen osztályok: ezek voltak a dolgozók tanítóképzői és óvónőképző iskolái. Ezzel szemben a szabadművelődés intézményeit 1948 után módszeresen elsorvasztották, az olvasóköröket, szabad akadémiákat felszámolták (mivel kevésbé voltak ellenőrizhetők). Az iskolán kívüli művelődés intézményeit a 4320/1949. MT. sz. rendelettel szabályozták.

> „Ennek értelmében a szabadművelődési felügyelők, ügyvezetők helyébe a megyei, (járási), helyi népnevelési ügyvezetők; a megyei, helyi (városi-községi), járási szabadművelődési tanács […] helyébe a népnevelési bizottságok – megyei, helyi (községi, megyei városi) – léptek" (Leblancné 1989: 315).

Az új rendelet értelmében e bizottságok legfontosabb feladata az ideológiai tartalmakkal megtöltött népnevelés lett, az 1949-ben létrehozott Népművelési Minisztérium direktíváinak megfelelően. De ennek a népnevelési rendszernek már semmi köze nem volt a szabadművelődéshez, amelynek a romjain felépítették. Egyébként pontosan Karácsony volt az, aki tisztázta a népművelés és a szabadművelés fogalma közti különbségeket az *Új Szántás* hasábjain. Distinkcióját így fogalmazta meg: *„A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép"* (idézi Boros 1990: 82).

Azt még hozzá kell tenni ezeknek az éveknek a történetéhez, hogy mindkét nagy pedagógus óriási ellenszélben, támadások keresztttüzében dolgozta ki a reformterveit. Ezek a támadások Németh László ellen hamarabb elindultak és koncentráltabbak voltak. *„Domokos Mátyás összeszámolta, hogy az írót 1945 és 1950 között az országos sajtóban legalább harminc durva sajtótámadás érte"* (Olasz 2006: 59–60).

1948-tól Karácsony helyzete is megingott, ekkortól őt is bátrabban kritizálták, bírálgatták. Péter Imre így foglalta össze a támadások lényegét E. Kovács Kálmán neki írt, 1983-as levele és visszaemlékezése alapján:

> „A szabadművelődési felügyelők [1948-as, V. T.] júniusi révfülöpi konferenciáján, majd a Társadalmi Szemle hasábjain E. Kovács Kálmán éles kritikát[9] fogalmazott meg a szabadművelődés Karácsony-féle koncepciójával szemben. Azt állította, hogy a fennálló helyzet csak a hamis parasztromantika terjesztésének, a vallásos szemlélet és a reakciós polgári nézetek átmentésének kedvez. Kifejtette, hogy a művelődés immár nem a szabad társadalom öntevékenysége, hanem egy sajátos csatatér, ahol minden eszközzel küzdeni kell a reakciós erők és gondolkodásmód ellen." (Péter 2016: 61)

[9] E. Kovács Kálmán (1912–2001) polemikus, Karácsonnyal szembeforduló írása a *Társadalmi Szemle* 3. évfolyamának 6–7. összevont számában jelent meg, a 469–476. oldalakon, „Klerikális reakció, parasztpolitika és népművelésünk demokratizálása" címmel.

Ugyancsak párhuzamos elem a két jeles pedagógusíró életrajzában az, hogy az 1948-as fordulat után – bár érezték, hogy munkásságuk nagyon szűk sorompók közé szorul – mindketten megpróbáltak (legalább látszólag) halvány gesztusokat tenni az új rendszer felé: Németh László – az orosz irodalom klasszikusai mellett – esztétikailag kevéssé értékes szovjet regény lefordításába is belefogott, Karácsony Sándor pedig – Lakatos Imre ösztönzésére – megírta 32 gépelt oldalnyi terjedelmű „önkritikáját". Az „önkritika" mint a kor jellemző műfaja (egyfajta profanizált nyilvános gyónás) jelent meg a 40-es évek végi, 50-es évek eleji tudóspályákon, felbukkanása természetes életösztönre, az énvédő mechanizmusok érvényesülésére utal, Karácsony esetében mégis csodálkozni lehet azon, hogy ilyen célú és tartalmú írást fogalmazott meg. Lányi Gusztáv, aki „kétségbeesett és szánalmas fuldoklásnak" nevezi Karácsony írását, halványan utal arra is, hogy az említett fogalmazvány talán burkolt paródiája is az önkritika műfajának, ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy Karácsony hajlandó lett volna bizonyos határig követni a fordulat által kijelölt irányt is. Ettől azonban megkímélte őt a történelem. Kényszernyugdíjazása és korai halála megakadályozta abban, hogy kompromittálja magát a hívei előtt, és a saját addigi életművét megkérdőjelező kompromisszumot legyen kénytelen kötni. Németh László nem volt ilyen szerencsés: 1957-es Kossuth-díja és 1959-es szovjetunióbeli utazása olvasótáborát és kritikusait is erősen megosztotta. Mind a mai napig akadnak olyan irodalomtörténészek (pl. Beke Albert), akik megbocsáthatatlan opportunizmusnak minősítik Németh László életének ezeket az epizódjait. Talán nem helytelen ezzel kapcsolatban viszont azt megjegyezni, hogy egyetlen tettet, gesztust sem lehet a kontextustól, a körülményektől függetlenül értékelni, csak ezek teljes ismeretében lehet értelmezni az egyes döntéseket és mérlegelni azok súlyát.

„Egyetemes pedagógusok" vs. „bölcsész-pedagógusok"

Tanulmányom további részében Karácsony és Németh pedagógiai hitvallásának egymással érintkező, párhuzamba állítható cikkelyeit kívánom bemutatni. Mielőtt sorra vennénk a két pedagógiai univerzum közötti érintkezéseket, azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a pedagógia mindkét életmű mélystruktúrájában egyszerre tölti be a fundamentum és a kötőanyag szerepét.[10] Az első pont, ahol a két nagy pedagógus gondolatai találkoznak, a „született tanárság" eszméje, annak a – több jeles pedagógiai gondolkodónál is felbukkanó – elgondolásnak a megjelenése a két életműben, hogy „paedagogus non fit, sed nascitur", azaz tanárrá nem lehet válni, arra születni kell. Németh Lászlóról köztudott, hogy a tanárságot nem annyira foglalkozásként, mint inkább egy adottság, tehetség megnyilvánulásaként értelmezte, azt figyelte a barátaiban

[10] Arról, hogy Németh László munkásságában a pedagogikum járul a legnagyobb mértékben hozzá az egyes művek és az egész életmű szubtextusának kohéziójához is, egy korábbi tanulmányomban írtam (Vincze 2016).

és a regényalakjai modelljeiben is, hogy mennyire voltak tanítói típusnak tekinthetők, ott volt-e bennük a pedagógusi ösztön. Több regényalakja jellemében (Molnár Imre, Horváth Endre, Égető Lőrinc, Kertész Ágnes egyéniségében) meghatározó volt ez a pedagógushajlam, noha az említett szereplők egyike sem volt tanult foglalkozása szerint pedagógus, hiszen járásbírói, kutatói, ügyvédi és orvostanhallgatói szerepben lépnek az olvasó elé a Németh-regények lapjain.

Németh már 1945 szeptemberében kifejtette Illyés Gyulához intézett, híres „tanügyi" levelében (amely *A tanügy rendezése* című tervezete első változatának is tekinthető), hogy a „született tanárságot" többre tartja az egyetemi pedagógiai tanulmányoknál, amelyek önmagukban senkit nem tesznek képessé arra, hogy a tudását meggyőzően, sikeresen közvetítse. A bölcsészekről – így nevezte a hivatásos pedagógusokat jó néhány helyen, mivel részben a bölcsészkaron részesültek pedagógiai képzésben – nem volt igazán jó véleménnyel az író. Szívesen szembeállította őket azokkal, akiket nem az oklevél, hanem a bennük erősen dolgozó pedagógiai ösztön tett tanárrá, s ebből az összehasonlításból a bölcsészek, akiknek a tudása kicsit „meg is áporodott" az iskola dohos levegőjében, vesztesen kerültek ki. Ezt jegyezte meg Illyésnek a pedagógusokkal kapcsolatban a nevezetes „tanügyi" levélben az író:

> „A tanárfogalmat nem szabad bemerevíteni. Tanár nemcsak az lehet, aki elvégezte a bölcsészetet, s pedagógiai képesítést nyert. Tanár mindenki lehet, aki valamihez igazán ért, s bebizonyította, hogy tanítani is tudja: tehát gazdatisztek, mérnökök, orvosok, művészek, borbélyok stb. Szakiskolákban eddig is voltak ilyen tanárok. Nem kell félni tőlük! aki féllábával kinn van az életben, érdekesebb lesz a katedrán (ahol csak heti 5-6 órát tart), mint egy iskola-rab professzor, aki már ki se lát belőle." (Németh 1993: 477–478)

A tanügy rendezésében ugyanezt a gondolatot már egy fokkal megemelve ismételte meg, az egész nemzet pedagógushajlamú felnőttjeit egyetlen virtuális tanári karrá magasztosítva. Ebben az írásában többször is visszatért a laikus pedagógusok különleges előnyeire, sőt a saját tapasztalataiból, ismeretségi köréből példát is hozott egy olyan területre, amelyen ő kivételes tehetségű oktatókkal találkozott. Ez a terület az orvostudomány volt. *„Főorvosok, adjunktusok között* – írta – *mindig találkozik egy csomó vérbeli tanító (van-e nagyobb gyönyörűség, mint tanítani?), akikből nem lehet egyetemi tanár, de »beavatónak« jobb náluk*" (Németh 1973: 356). A legköltőibben abban a jelentésben tálalta Németh László ezt a régi kedves meggyőződését, amelyet az 1946-os országjáró körútjáról Keresztury Dezső miniszter számára állított össze. A bölcs tanáccsá érlelődött gondolat itt így jelent meg:

> „A tanítás nem ismeret, hanem hivatás, adomány – s én még a főgimnáziumokban is szívesen adnék tanszéket olyan kiváló laikusoknak, akik tanári képesítést ugyan nem szereztek, de az élet egyik szegmentumába kellő bűverővel tudnák az ifjúságot csábítani." (Németh 1980: 737)

Ugyanebben a jelentésben Németh bevallotta: a pedagógusszakma képviselői nem voltak elragadtatva attól a gondolattól, hogy laikusokat engedjek be az iskolába, de volt egy kivétel. Ez a kivétel pedig nem volt más, mint éppen Karácsony Sándor.

> „Az ellen – írta Németh –, hogy a partikulákban mások is tanítsanak, ne csak a tanítók, a békési tanárkarból szólaltak fel, több tanár is naivitásnak nevezte. Karácsony Sándornak viszont, akit Földesen látogattunk meg, az volt a véleménye, hogy mindenkitől többet várhatunk, mint a nevelőktől." (Németh 2001: 791)

Karácsony Sándor valóban ugyanúgy gondolkodott a tanárságról, mint Németh László: nem foglalkozást vagy munkakört látott benne, hanem hivatást, amelyet nem lehet (csak) megtanulni, mesterségszerűen elsajátítani. Talán kicsit furcsának tűnhet, hogy éppen egy egyetemi pedagógiaprofesszor vélekedett így, aki – a magántanári időszakát is beleszámítva – majdnem másfél évtizeden keresztül munkálkodott a debreceni egyetemről kibocsátott tanárok szemléletének alakításán, azonban a Karácsony által hirdetett evangéliumi alapú pedagógiai rendszerbe nagyon is jól illeszkedett ez a felfogás. Természetesen a debreceni professzor – meggyőződésének megfelelően – a Németh által is megfogalmazott tételt vallásos retorikával fejezi ki: nem a képzése, képzettsége által lesz tanárrá valaki, hanem egyes-egyedül elhívás által. Ő maga például elsős gimnazistaként, a legelső tanítási napon kapta meg ezt az elhívást, és egész további élete, felnőttkori pályája az elhívásra adott válasz vagy ugyancsak vallásos kifejezéssel élve: szolgálat volt. Azzal Karácsony is tisztában volt pedagógiát oktató professzorként, hogy mi lenne a társadalom elvárása az okleveles tanárokkal szemben. Ezt így fogalmazza meg: *„Úgy kellene lenni, hogy a hivatásos és céhbeli tanítómesterek egyúttal az elképzelhető legjobb oktatók és nevelők is, valamint, hogy az iskolábajáró ifjúság az ideális diáknép, de hát nincs úgy"* (Karácsony 1942: 110). Karácsony ki is fejti az *Ocsúdó magyarság*ban, hogy a tanítás szerinte alapvetően egy magatartás (mai szóval azt mondhatnánk: beállítódás), s ezzel új nézőpontot ad a műveit olvasó és eszméit követő egyetemi hallgatóságnak. Vélekedését az alábbi formában osztja meg könyve olvasóival:

> „A tanulás és tanítás egy bizonyos fajta magatartás, amely az egyénnek sui generis velejárója, megvan vagy hiányzik mindjárt az indulásnál és sem meg nem szerezhető, sem el nem veszíthető később egyébképen, mint az egész egyéniséget megrázó katasztrófák közben. A tanító vagy tanuló magatartású egyéniségek pedig többé-kevésbé függetlenek a környezetüktől, vagyis tanítanak, illetőleg tanulnak a környező világ indítására vagy akadályai ellenére egyformán." (Karácsony 1942: 111)

A környezettől való függetlenség jelenti azt is, hogy egy teljesen más munkahelyen, iskolai keretektől távol is érvényre juttatható a tanítói magatartás, egy gyárban, egy könyvtárban vagy egy gyógyszertárban is, ha a tanítói ösztönnel megáldott (vagy megvert) személy olyan helyzetbe kerül, amely előhívja belőle a veleszületett pedagó-

gushajlamot, de nyilván arról is szól ez a kijelentés, hogy ez a képesség nem növekszik vagy csökken a szerencsés vagy szerencsétlen feltételek hatására, hanem változatlan formában megmarad az erre hivatott egyénekben.[11] Ilyen módon Karácsony értelmezésében maga a tanárképzés sem más, mint egy jó esetben már meglévő, implicit tudás explicitté tétele. A tanárképzés reformját sürgető írásaiban használt kifejezései erről a meggyőződéséről árulkodnak, így pl. az alábbi mondatainak a megfogalmazása is:

> „A tanári pályára készülők az 5. és 6. évet hasonló beosztás szerint, de filozófiai és pedagógiai hangsúllyal töltenék. Az 5. év a pedagógiai tanszék klinikáján, a gyakorló (vagy kísérleti) gimnáziumban telnék. Ez nem annyira az eddig bevált, hanem az ezután lehetséges tanítási módozatokat keresné, s filozófiai, pedagógiai és szakpedagógiai praktikumok és teoretikumok nyújtásával iparkodnék a tanítás művészetét gyakorlatilag is tudatossá tenni a jelöltek számára." (Karácsony 2011: 92–93)

„… a magunk bért nem váró elajándékozása"[12]

Németh Lászlónak az 50-es évekre fixa ideájává lett az a gondolat, hogy a tanári hivatás nemessége elsősorban a pedagóguslét önkifosztó, bőkezűen adakozó jellegéből fakad. A tanárt a modern szenthez hasonlítja ebben a tekintetben: ahogy a régi szentek fáradhatatlanul, erejüket nem méricskélve, nem beosztva segítették az üdvösség felé törekvőket, úgy az eszményi pedagógus – a modern idők szentje – is boldogan pazarolja el magát a tanítványai között, nagyvonalúan a rendelkezésükre bocsátja idejét, energiáját és legfőképpen az összegyűjtött, felhalmozott tudását. A legvilágosabban talán *A jó tanár* c. esszéjében tárta fel az író a modern szent és a hivatását szerető tanár közötti párhuzam lényegét és a hivatásában felolvadó tanár életének külön ajándékát:

> „»Szent az, aki megadja magát a jelennek«, mondottam egyik alkalommal. Azaz nincs benne sem törekvés, sem ragaszkodás; egyik teendője nem fontosabb, mint a másik; ha emberbaj kerül elé, azt nem kell egy más bajért otthagynia, s minthogy magának semmit sem akar, mindenre egyformán rászentelheti magát. A jó tanár az ilyenféle modern értelemben vett szenttől (s vannak ilyenek!) abban különbözik, hogy ő boldog is közben. Nem a szenvedés neveli rá az örökös önmagátadásra [sic!], a kárpótlást nem váró ajándékozás enyhe mámora vezeti végig az életen." (Németh 1961: 353)

[11] Többek között ugyanez a gondolat jelenik meg Szabó Magda: *Utazás a hazában* c. írásában is (Szabó 2018: 90–94).

[12] Ez az idézet az *Orosz fordításaimról* című esszéből való, s az alcímként kiemelt kifejezés a következő kontextusban szerepel: *„Az elbeszélések közül a Szergij atyát szerettem meg a legjobban. A becsvágynak ez a leleplezése s kétségbeesett felőrlése tán azért is kapott meg annyira, mert mint művész ismerem az álutakat, amelyeken a kirekesztettnek hitt hiúság újra és újra visszatér; s mint pedagógus megismertem a boldogságot, amelyet a magunk bért nem váró elajándékozása szerez."* (Németh 1974: 189)

Németh a tanári pálya előnyei közé sorolta azt, hogy a pedagógusfizetés nem biztosít magas életszínvonalat, így a pedagógusok rá voltak mindig is szorítva egyfajta szerzetesi igénytelenségre, majdnemhogy aszkézisre, ami az általa hangoztatott „a jó tanár úgy él, mint a modern szent" elmélethez szépen illeszkedett. Önmagát csak az tudja vidáman kifosztani, szétosztogatni, aki nem akar magának semmit sem gyűjteni, aki nem akar felhalmozni, aki kevéssel is beéri.

Karácsony Sándor erre a tanári önfeledésztésre, teljes önátadásra Németh szavaihoz igencsak hasonló kifejezést talál, ő őszinte odaadásról és közlékenységről ír az *Ocsúdó magyarság*ban. Úgy véli, a nevelő nem érheti be alacsonyabb mértékű közlékenységgel, csak akkor várhat kíváncsiságot és odafigyelést a növendéktől, ha maximális mértékű közlékenységgel fordul felé. Ezt a meggyőződését így fogalmazta meg:

> „Nevelői munkája közben [a tanárnak, V. T.] tehát egész életét, sőt az egész Életet közölnie kell s ha nem ezt cselekszi, nem beszélhet hálátlanságról, meg nem értésről, csalódásról. A dolgok logikus rendje következett be csupán, ha alacsonyabbrendű »közlékenysége« nem vezetett célra. Megint félreértéstől félek, hangsúlyozom tehát, hogy »odaadás«-t értek »közlékenység« alatt." (Karácsony 1942: 117)

Karácsony is nagyon becsülte, sokra értékelte az olyan életeket, amelyeket az „adás", a pozitív értelemben vett pazarlás töltött ki. Az írótanár Fehér Gábor és a zenész tanár Árokháty Béla életében az önátadás folyamatos gyakorlása volt a vezérlőelv. A debreceni pedagógiaprofesszor ebben a végsőkig vitt szolgálatetikában egyfajta transzcendens mértékkel mérhető ökonómiát lát. Meglátását meggyőzően alá is támasztja a következő gondolatmenettel:

> „Költőlelkű tanárunk példának okáért egészen irgalmatlanul tud engedelmeskedni felfele is, felettes hatóságának, lefele is, tanítványai seregének. Az ő igénye az volt, hogy komolyan vette és egész magának odaáldozása erejéig kiszolgálta amazok igényeit. […] A papi lelkű orgonaművész igénye szintén a szolgálatán keresztül látszik meg teljes pompájában. […] Az ajándékozó egyetlen öröme, amely mindenért ellensúlyozza és kárpótolja, az, hogy tékozolhat. A kora délutántól setét estig tartó orgonahangverseny is ilyen tékozlásban lelt öröm. * Pedig csak látszólagos ez a tékozlás. A tettrendszerben voltaképpen a tékozlás a legbölcsebb és leghasznosabb befektetés. Az életelv elsenyvedne az igény talajában, ha a szolgálat lehetőségében tovább nem fejlődhetnék. […] Az a szolgálat, amely telt tőlük, azért lehetett a rendesnél nagyobb, mert áldozathozataluk ökonomikus volt. Nem spóroltak magukkal, kevés ment tehát belőlük pocsékba. […] Ezért aztán hatékony is az áldozatuk, mert az egész hányad úgyszólván leszámítás nélkül magára a cselekedetre ment, amelyre szánva volt. A tanár túlnőtt iskolájának korlátain, az egész Tiszántúlnak szolgálni tudott, ifjúsági vonatkozásai egyenesen országos jellegűek voltak már a végén. Könyveit minden hírverés nélkül szétkapkodták. Az orgonistának a gyászjelentésén is egészen groteszkül hatott a kitétel: budapest-székesfővárosi vallástanítási szakfelügyelő. Mennyivel több volt már ő akkor egy ilyen furcsa című individuumnál!" (Karácsony 2005: 31–33)

Gyakorlati alapozású, kísérletek eredményeként kikristályosodott rendszer

Az egyik legfontosabb közös vonás Karácsony és Németh pedagógiájában az volt, hogy a nevelésről vallott nézeteik rendszere (amely Karácsony esetében természetesen jóval kidolgozottabb és árnyaltabb körvonalazású volt), alapvetően gyakorlati tapasztalataikra támaszkodva, azokból építkezve jött létre. Karácsony életében a Tavaszmező utcában eltöltött évek, Németh pályáján pedig a fővárosi iskolaorvosi, majd a vásárhelyi tanári esztendők jelentették a pedagógiával való elmélyültebb foglalkozásra ösztönző időszakot.

Mindketten kísérletező pedagógusként élték meg a gyakorlatban töltött időt, ez Németh esetében előre elgondolt attitűd, egy terv megvalósítása volt, Karácsonynál talán inkább egy eleinte kevésbé tudatosan érvényesülő késztetés, amely időközben vált programmá és tanári létmóddá. A kísérletezésnek részét képezi a kockáztatás, a merész lépések megtétele. A tanári munkában ez leginkább a diákok erejét próbára tevő, szokatlan feladatok kijelölésében, kigondolásában nyilvánul meg. Németh László tanári munkálkodására emlékezve az egyik volt tanítványa, Komlovszki Tibor ezt jegyezte fel: *„Nemcsak sokat olvastatott, de a szokásosnál jóval több házi írásbeli feladatot adott. Ezeket öt-tíz oldal terjedelemben kellett megírnunk, némi szakirodalom ismeretében."* (Barta 1984: 1809) Karácsony Sándorról is tudjuk, hogy „német házi dolgozat" címen 3-4 oldalas önálló fogalmazványokat íratott felsős gimnazista tanítványaival.

Érdekes párhuzamosság az is, hogy mindkét pedagógusnak volt egy „kitüntetett" osztálya, amelyhez a legtöbb megfigyelésük, észleletük kapcsolódott. Karácsony tanári univerzumában *A csucsai front* osztálya töltötte be a központi bolygó szerepét. Boros Dezső így ír arról, hogyan járult hozzá ez az osztály egykori tanáruk neveléstudóssá válásához:

> „Ennek az osztálynak a végigkísérésével alakultak ki Karácsonyban azok a fejlődéslélektani kategóriák, melyek később olyan nagy szerepet játszottak elméleti rendszerében. A gyakorlati alapvetés tehát A csucsai front című regénykéje – visszaemlékezése – alapján fogalmazódott meg." (Boros 1990: 41)

Németh László életében ugyanezt a szerepet „a drága jó nyolcadik" töltötte be, amelyről ő is regényt szeretett volna írni, de ez a pedagógiai regénye sosem készült el, mindössze egy töredék maradt fenn belőle. Sipka Sándorné, Németh vásárhelyi kolléganője így emlékezett az író és kedvenc osztálya kapcsolatára:

> „Megkülönböztetetten szerette őket, az is mutatja, hogy irodalmi tervei közé sorolta egy regény megírását. […] Érettségi előtt nemcsak a tanár hagyta el szomorú szívvel a tantermet, de zokogott az egész leánysereg is. Búcsúzóul mindegyiknek egy kis piroskötésű füzetet ajándékozott, amelyben versben jellemezte mindegyiket. Nem is gondolták tanítványai, hogy azon túl, hogy ismereteket nyújtott, mennyire megismerte őket, személyes tulajdonságaikat." (Sipka 1990: 50–51)

Grezsa Ferenc, Németh vásárhelyi éveinek egyik legjobb ismerője is úgy látja, hogy az említett osztállyal való kapcsolatának szorosabbra fonódása, a kapcsolat minőségének megemelkedése fordulópontot jelent Németh pedagógiai felfogásának alakulásában. Ebből a fordulatból származtatja az irodalomtörténész Németh László neveléselméletének kikristályosodását. Grezsa szerint

> „1947 körül – miközben a 8. leányosztályból »drága jó nyolcadik lesz« – a pedagógus Németh Lászlóból szükségszerűen lép elő a didakta mögül a nevelő. Érdeklődésében a tanítvány és tanár emberi viszonya kerül középpontba. A tanórai jegyzetekből ekkortájt húzható elő egy neveléselmélet is." (Grezsa 1979: 185)

A módszerfetisizmus kritikája

Magyarországon a harmincas években új divat kapott lábra az oktatásban: egyre több pedagógiai szakfolyóiratban cikkeztek a szerzők módszertani újításokról, szinte a tanári munka legfontosabb tényezőjévé vált a tananyag-feldolgozáshoz választott módszer. Többféle módszer hívei is megjelentek a szaksajtóban, s lelkesen számoltak be a tanórán alkalmazott eljárásaik sikeréről, eredményeiről. A legtöbb írás a munkáltató (cselekedtető) oktatás hatékonyságát méltatta, a polgári iskolai tanárok körében ez lett a legnépszerűbb módszer, de a középiskolai tanárok közül is egyre többen felismerték a munkáltatásban rejlő lehetőségeket. (Ekkor végezte Vajthó László is a híres kísérletét, amely tulajdonképpen a munkáltatás egyik sajátos formájának volt felfogható: diákokkal tartatta meg az egyes irodalomórákat, felosztva köztük a nagy hazai alkotók életrajzát és műveit.) Sem Németh László, sem Karácsony Sándor nem fogadta örömmel a módszeresség (a német pedagógiából átvett „módszermánia") tombolását, túlhangsúlyozását. Jogosan láttak aránytévesztést a 30-as évek módszerimádatában: a legtöbb mértéktartó didaktikai mű is megerősítette azóta, hogy a választott módszer nem határozza meg, csak részben befolyásolja a tanítás eredményességét. Németh László már 1940-ben óvatosságra intette a módszerfetisizmustól elvakult pedagógusokat, leírta nekik, hogyan látta polgári iskolai iskolaorvosként és egészségtantanárként a módszeresség uralomra jutását ebben az iskolatípusban. Soraiból a jelenkori oktatás módszerimádói is sokat tanulhatnának. Többek között ezt írja ugyanis:

> „Végül a módszer: a »hogyan«. Melyik szóból facsartak több visszaélést, mint ebből? Aki nem ismeri a budapesti polgári iskolák életét, alig tudja elképzelni, hogy összekavarta azokat egy csalhatatlan módszer, a munkaiskoláé, az elmúlt esztendőkben. Az órákat percről percre beosztották, a kréták színe és a vinyetták nagysága értekezleti probléma lett, öreg tanároknak mutatványi bódéssá kellett lenniök, s állva tanítaniuk visszeres lábaikon, a gyerekek játszva s öntevékenységből tanultak, maguk találták ki a harmincéves háború ütközeteit, egy tanárt megróttak, mert a benzinmotorokról tanított, s nem vitt be motorbiciklit az órára. Eredmény: csendes tanárszabotázs, s a grizpapira fogott diákelmék

> teljes elszokása a rágástól. Egyöntetűék elfeledték, hogy az oktatásnak épp az a szépsége és hatalma, hogy nem egyöntetű. […] Elég baj, hogy már a középiskola is módszeres, föl a nyolcadikos irodalomig. Az igazi módszer: a tanár […]" (Németh 1989a: 583–585)

Az író példával is alátámasztja állítását: visszaemlékezik régi gimnáziumi irodalomoktatója, Pintér Jenő öntörvényű tanári magatartására, s bemutatja, hogy az egykori tankerületi főigazgató „mezei tanár" korában valóban olyan fogásokat alkalmazott, amelyek joggal válthatták volna ki a munkáltató módszer híveinek felháborodását: az óráin hangosan javította a dolgozatokat, kommentálta a diákok hibáit, rövid definíciókat szó szerint magoltatott be velük, egy-egy vers értelmezése kapcsán aktuálpolitikai eszmefuttatásokba bocsátkozott. Németh László szerint Pintér mégis kitűnő tanár volt, különleges egyénisége hitelt adott mondanivalójának és tanári szerepfelfogásának.

Karácsony ugyancsak elítélte a módszermánia-túltengést, de más érveléssel, más kiindulópontból. A harmincas évek végén ő is fejcsóválva figyelte a módszer kérdésének középpontba állítását, jelentőségének mesterséges felnagyítását.

> „Pedagógiai szaklapjaink – írja *A magyar észjárás*ban – úgyszólván kizárólag módszerproblémákat tárgyalnak. […] Polgári iskoláink most térnek át gyakorlatban is, még inkább gyakorlóiskolájukban és tanárképzésük alapelvében a munkaiskolai típusra, s ez sem egyéb, mint módszermódosulás. Az új középiskolai tanterv nevelő jellegűvé akarja átalakítani az eddig túlnyomórészt oktató jellegű gimnáziumot, egy ilyen mélyreható változás sem vihető keresztül másképpen, csak ha a régi módszer is megújul." (Karácsony 2009: 216–217)

Egyik írásában debreceni diákéveire emlékezve vetette össze egykori öreg középiskolai tanárainak a tanári eredményességét azoknak a fiatal kollégáinak a pedagógiai hatékonyságával, akik akkor kerültek frissen végzett tanárként a kollégiumba. Meg kellett állapítania, hogy a fejletlenebb módszertani kultúrájú idősebb tanárnemzedék (amelynek tagjai közül néhányan nem is rendelkeztek pedagógiai képesítéssel, csak tanításra jogosított lelkészek voltak) nagyobb sikerrel tanított, mint az oktatás módszereiben alapos képzést nyert ifjú tanárok. Ennek titkát Karácsony abban látta, hogy a németes módszereskedés a magyar nép lelkialkatától idegen, mert az objektív és primitív magyar társas lélek objektív és primitív módszereket kíván. Ezért nem is nagyon értette, miért vártak kortársai olyan jelentős javulást az újabb módszertani reformoktól. *„A módszer iránti érdeklődés egyetlen elfogadható magyarázata* – vélte a nagy hírű professzor – *a végleges csődöt megelőző, jellegzetes idegesség, ide-oda kapkodás és csodavárás"* (Karácsony 2009: 217).

A Karácsony műveit nyitott szívvel és kellő érzékenységgel olvasó mai pedagógusok is azt tanulhatják meg a mestertől, hogy az öncélú módszereskedés és a módszerektől csodát váró pedagógusattitűd egyaránt szánni való, szánalomra méltó. Heltai Miklós ennek igazságát így fejezte ki:

> „A tanári bohócmutatványok által kiváltott »érdeklődés« viszont érvénytelen. Az igazság az, amit Karácsony Sándor így fogalmazott meg: a diákot is, mint minden embert maga a létezés érdekli, az, hogy miért is élünk, mi végre vagyunk. Ha a pedagógus óráról-órára megvívja becsületes küzdelmét azért, hogy az éppen aznapra jutott részekben megtalálja létezésük közös problémáit, értelmet nyer közlékenysége, nem marad el a diák érdeklődése sem, s az is kiderül: nincs érdektelen tantárgy, anyagrész, lecke (senki ne mondja, hogy ez lehetetlen, mert nem az). Mindez azonban nem módszer kérdése. Ne gondoljuk például, hogy az »előadás« azért elavult módszer, mert ellentmond a fentieknek. Nincs hely ennek bővebb kifejtésére, de kénytelen vagyok arra hivatkozni, hogy a tanár legelavultabbnak látszó egész órás prelekciója is lehet válasz diákok korábbi kérdéseire, s a jól szervezett »projektórán« elhangzó diák-kérdések többsége mögött sincs mindig (sőt többnyire nincs) valódi érdeklődés." (Heltai 2014: 93–94)

A tantárgyösszevonással megszüntethető időpazarlás

Németh Lászlóval kapcsolatban unásig ismételt tény, hogy vásárhelyi kísérlete középpontjában a tantárgyösszevonás állt: igyekezett egy humán és egy természettudományos blokkba összerántani a testvérnek tekinthető tantárgyakat, s a történeti szempont vezérfonalára felfűzve alakította ki az összevont tárgyak tanításának módját. Ennek a döntésének az indítékáról, valódi előzményéről Németh így vallott az 1955-ös *Pedagógiai töredék*ben:

> „A tantárgyösszevonást kezdetben […] azért vezettem be, hogy a felnőttek oktatásában időt nyerjek. De amikor a reménye is elveszett, hogy a felnőtt oktatásban terveimet figyelembe vegyék, sőt intézményeink is megszűntek, amelyek számára e terveket készítettem: a tantárgy-összevonást, amely az én gyakorlatomban olyan jól bevált, továbbra sem adtam fel, s az időmegtakarítást most már a középiskolások érdekével igazoltam: így idő marad két nagy hiányzó tantárgy bevezetésére: a mezőgazdasági és ipari ismeretekre." (Németh 1973: 408)

Valójában Németh már jóval korábban tépelődött azon, hogyan lehetne a különböző iskolafokokon egyaránt érzékelhető időpazarlást csökkenteni.

> „Már medikus korában egy olyan jegyzet megírásának terve merült fel benne, amely a kórtani és klinikai tárgyak egymást fedő helyeinek kiküszöbölésével, egységesebb elrendezésével a tananyagot felére redukálhatná s mindezt egy könyvben adná úgy, ahogy ez »egy fejben« kialakult." (Hegedűs 1976: 456)

A konkrét kísérlethez mégis a vásárhelyi tapasztalatok vezették el az írót. Amikor Vásárhelyen az egyik lányosztályt érettségire készítette elő magyarból és történelemből, feltárult előtte az a furcsaság, hogy történelemből fél évvel később értek a tanulók a reformkorhoz, mint irodalomtörténetből. Mit tett erre a kísérletező pedagógus?

DUPress

„Összeigazította az órákat, s a következő két évben egy másik osztálynak az egész hetedikes és nyolcadikos történelem és irodalom anyagot összevontan adta elő" (Hegedűs 1976: 461). A természettudományos blokk kialakítása már tervezetten, tudatosan történt: *„1946-ban maga kérte, hogy az egyik hatodik osztályban ne csak a kétórás egészségtan, hanem a háromórás vegytan tanítását is bízzák rá"* (Hegedűs 1976: 462).

Ha az általa összeállított „nagy tárgyak" tartalmát megnézzük, elképedünk azon a tartalmi gazdagságon, amely e blokkokat jellemezte; Németh horizontálisan és vertikálisan is kitágította az egyes tárgyak terjedelmét, egyrészt a rokon tárgyak és tudományterületek egybevonásával, másrészt a félig-meddig egyetemi szintű ismeretek közvetítésével. Ő maga így írt erről az ötvenes évek végén:

> „Hogy milyen órjási anyagot vettünk át egy-egy év alatt, azt tanáremberszámára néhány ténnyel tehetem mérhetővé. […] Abban az ötórás tantárgyban, amelyet a hatodikos vegytanból és egészségtanból állítottam össze, az utolsó évben már legalább húsz tudományon tekintettünk át a klasszikus fizikától és az analízistől a patológiáig és a közegészségtanig, közben olyan tárgyakat is, s egyáltalán nem súrolva csak, mint a gyógyszertan vagy az eugenika – még állatorvosi könyvet is forgattam, hogy az állatbetegségekről is tudjanak, én magam is, valamit." (Németh 1980: 403)

Németh vásárhelyi kísérletének történetéről viszonylag sokan tudnak. Kevesen tudják viszont azt, hogy tantárgyösszevonással Karácsony is kísérletezett, méghozzá a földesi parasztgimnáziumban. Erre utalt egy előadásában Kövendi Dénes is:

> „Azzal is természetesebb lett a tanulásuk, hogy nem egy vagy két tantárgy »anyagát« tanította nekik a tanár úr, hanem valamennyit együtt, így jobban megmutatkozott az összefüggés a sokféle tudnivaló között. A földrajz meg a világgazdaság felé például abból tudtak elindulni, hogy a földesi parasztember megtermeli a búzát, de hogy mi lesz majd az ára, az a zürichi gabonatőzsdén dől el." (Kövendi 2008: 94)

Karácsony is világosan felismerte azt a pazarlást és észszerűtlenséget a tanítás anyagával való gazdálkodásban, amely a korabeli iskola egyik legnagyobb hibája volt. Erről *A magyar demokrácia* című kötetében így írt:

> „Mikor én nyolcadikos voltam, még magyar protestáns egyháztörténetet tanultunk apologetika helyett, egyik ilyen vallásóra után hangzott el egyik osztálytársam ajkán a nagyon jellemző kérdés: mongyad mán, ez a Geleji Katona István az a Geleji Katona István, akit tavaly irodalomtörténetből tanultunk, harmadéve meg énekből? Tetszenek látni a keresztrejtvény kontúrjait? Ez itt egy ravaszabb figura, háromszorosan ugyanaz a betűsor: vízszintesen, függőlegesen és – ferdén." (Karácsony 2011: 49)

Nem véletlen, hogy mindkettejüket foglalkoztatta az iskolai időpazarlás problémája, amely szorosan összefüggött a valóságot mesterségesen tantárgyakra daraboló tanítás rendszerével. Ez a rendszer csupán reszorttudáshoz juttatja a diákokat, akik

egy-egy fogalmat, nevet egyetlen tárgyhoz szeretnének kapcsolni, s meglepődnek, ha egy már megismert fogalommal egy másik tárgy keretében is találkoznak. Úgy néznek ilyenkor a felbukkant fogalomra, mint valami illetéktelen betolakodóra. Karácsony és Németh is azért jutott el a tantárgyösszevonás gondolatához és gyakorlatához, mert mindketten nagyon jól tudtak diákfejjel, diákésszel gondolkodni, ez a képesség segítette őket abban, hogy jobban átlássák az éppen fennálló oktatási rendszer hibáit, anomáliáit.

Az önképzőkörök szerepének újragondolása

Az 1920-as, 30-as években sok pedagógus aggodalommal figyelte a középiskolai önképzőkörök hanyatlását. Győri L. János egyik tanulmányában e hanyatlás egyik okaként azt jelöli meg, hogy a 20-as évek elejére számos konkurens ifjúsági egyesület, szervezet jött létre. A válság kezelését a különböző gimnáziumok különböző módszerekkel próbálták megoldani. A Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumában az alábbi megoldással kísérleteztek:

> „Az 1931/32-es iskolai évben létrehozták pl. a két V. osztály tanulóiból az ún. Kis-önképzőkört. Ennek a körnek kettős feladata volt: egyrészt az önképzőköri munkára kívánt felkészíteni, másrészt az Arany János Önképzőkörből lassan kiszoruló szavalás ügyét próbálta az ifjabbak körében felkarolni." (Győri 1988: 213)

A próbálkozás ellenére nem lett sokkal népszerűbb az önképzőköri munka, így Péter Zoltán felügyelő tanár 55 nyolcadikos gimnazista házi dolgozata alapján (Mire való az önképzőkör?) megpróbálta megfogalmazni az önképzőkörök „Csipkerózsika-álmának" okait, s feltáró munkája eredményét a *Protestáns Tanügyi Szemle* hasábjain közzé is tette. *„A tanulmány szerzője az alábbi pontokba foglalja a válság okait:*

– *kényszerű tagság*
– *szervezeti nehézkesség*
– *kevés aktuális téma a programban*
– *nagy konkurencia (rádió, színház, mozi, sajtó)*
– *fáradtság (növekvő terhelés az iskolában).*" (Győri 1988: 213–214)

Németh László és Karácsony Sándor sem hagyta szó nélkül az önképzőkörök kiüresedését, funkciózavarát. Mindketten őszintén idegenkedtek azoktól az önképzőköröktől, amelyek csupán a régi hagyományokra tudtak hivatkozni, de a jelenben nem bizonyultak termékeny talajnak, munkára, fejlődésre inspiráló műhelynek. A frázisok végeláthatatlan sorából álló, jelszópufogtató, álpatetikus hangvételű önképzőköri előadásokat, a tanári sugalmazás, esetleg irányítás nyomait ügyetlenül leplező önképzőköri értekezéseket egyikük sem tekintette valós és örvendetes eredménynek. Tisztában voltak azzal, hogy az önképzőkör lényege más: éppen a diákok részéről kiinduló

iniciatívák színhelyéül, megvalósítási terepéül kellene szolgálnia, nem pedig a tanórai munka meghosszabbításául.

Németh László a rádióba kerülése után írta meg *Diákönképzés, javaslatok* című tanulmányát. Ebben összehasonlította a régi vágányokon haladó, meddő önképzőköröket és az új idők új kihívásait meghalló, a diákok tényleges érdeklődésére építő önképzőkörökkel. Érdemes az általa megállapított eltéréseket, amelyeket kiváló példákkal világított meg, az ő szavaival bemutatni.

> „Elég egy önképzőköri műsort látni – írja –, hogy az ember megmondja, mit ér az a társaság, amely a műsort kezébe nyomta. A régifajta műsoron hemzseg a sok vers és novella: Alkonyat, Vallomás, Hej, te bús Hargita, Gács Estvány szerencséje, Omnia vincit… ilyen címeket látunk. Értekezés elvétve szerepel: Petőfi Sándor szerelmi költészete a Szeptember végén tükrében vagy Párhuzam Arany balladái a népballadák közt, egy esztendőre kimeríti a tanulmányírói kedvet. Annál több a személyeskedő versbírálat s a melodrámaszerű szavalat. Rossz versek, ahol a Fátra fájdalma és a szavaló bömbölése kárpótol a klapanciáért és képtelen képekért. A jó önképzőkör műsorán kevesebb költőt és elbeszélőt találunk. […] Elfeledett magyar írókat bányásznak ki, de legalább látszik, hogy megforgatták értük a régi irodalmat. […] Nem átallnak a szűrről vagy a dudáról beszélni, s a helynévgyűjtés fontosságát magyarázzák. Műsorukban egy Faraday-életrajz mellett élő magyar írók méltatása következik. Számon tartják az erdélyi és felvidéki magyar tájakat, s nem tartják prózainak statisztikai tárgyról értekezni. Nem olyan »emelkedett« lelkek ezek az újfajta önképzők, de legalább itt sétálnak a dolgok közt; a mezőre nem mondják, hogy virány, s a felleget egész prózaian úgy hívják, hogy felhő, de kiszimatolják, hogy mi érdekli az okos embereket, s rájönnek, hogy kevés olyan dolog van a földön és égen, aminek a nyitját egy eleven kamasz agy meg ne találná.” (Németh 1989a: 387–388)

Az író szerint tehát a jól funkcionáló önképzőköröknek egyfajta „laboratórium”- vagy más szóval „műhely”-jellege van. Valódi munka folyik bennük, lenni akarnak és nem látszani. Értékeket akarnak létrehozni, nem zabhegyezéssel, szalmarágással töltik az idejüket a tagjai. Németh László az önmunkásságra nevelést, a tényleges tehetség kibontakoztatását tartja az önképzőkörök legigazibb feladatának. Ezért is szólítja fel kortársait az önképzőkörök szerepének, jelentőségének újragondolására. 1940-ben így írt erről:

> „…rehabilitáljuk az önképzőköröket. Annál, hogy »önképzőköri«, alig van ma becsmérlőbb jelző. Nem értem, miért? Én igenis az önképzőkörben lettem író – s ma is hiányzik körülem valami önképzőkör-féle közület. […] Önképzőköri munka: ez az igazi »öntevékenység«! Nemcsak jövendő íróknak, hanem minden szakban.” (Németh 1989a: 585)

Ugyanúgy gondolkodik az önképzőkörök tényleges feladatáról, értelméről Karácsony Sándor is, mint Németh László. *A nyolcéves háború* című könyvében ő is meg-

különbözteti egymástól a hatékony és a rossz önképzőkört, s ujjhegyre szedi, milyen funkciókat is kellene betöltenie az ifjak szellemi fejlődésének előmozdítását megcélzó önképzőköri foglalkozásoknak. Először azonban azt sorolja fel, mi mindennel nem szabad azonosítani az önképzőköröket, melyek azok a funkciótévesztések, amelyek a bizonytalanabb motivációjú tagsággal rendelkező önképzőköröket veszélyeztetik.

> „Nem fórum, nem pódium – írja Karácsony –, nem fiók Petőfi Társaság, nem Kaszinó, még csak nem is a céhek mesterfölvétele, hanem laboratórium, szeminárium, tréning, próba, szárnybillegetés, »jár a baba, jár«-szerű mulatság. Annak a fokmérője és levezető árka egyben, mennyi fogant meg, vált vérré, szökkent szárba, lendült mozgásba, lett vágyból valósággá, elméletből életté abból, ami gyümölcsoltás, szellemi táplálás, magvetés, indítás, féltő gond és Isten előtti felelősség a délelőtti órákban a lelketeken tett-vett, ápolt, öntözött, enni adott, módosított, irányított, szeretett, őrködött és imádkozott." (Karácsony 1944b: 204)

Kifejező és egyben megdöbbentő metaforákkal mutat rá arra a jeles pedagógus, hogy az értelmetlenül működő, diákelméket nem nyitogató önképzőkör milyen haszontalan, sőt: kontraproduktív. *„A rossz önképzőkör* – írja – *köves talaj, gurdinos föld, meddő fügefa, rákos gyomor, kisiklott vonat, tékozló fiú, meg nem hallgatott imádság"* (Karácsony, 1944b: 204).

Az *Ocsúdó magyarság*ban szintén foglalkozik Karácsony az önképzőkörök problémáival. Ott leginkább a régi idők önképzőköreit veti egybe a 20. századi elsilányult önképzőkörutódokkal, s a bajok forrását a középiskola „tévelygésében" látja. *„Majd ha újra élet költözik a magyar iskolák mai tengődése helyébe* – ígéri –, *visszazökkennek az önképzőkörök is természetes pályáikba"* (Karácsony 1942: 490).

Németh és Karácsony vélekedése az önképzőkörök feladatait illetően teljesen egybevág. Mindketten örömmel mutattak rá azokra a kezdeményezésekre, amelyekben az önképzőkörök nagy részéből hiányolt laboratóriumjelleg valóban felfedezhető volt. Karácsony is több cikkben írt Vajthó László kísérletéről, amely mozgalommá nőtte ki magát: a neves magyartanár mellett diákok dolgoztak irodalmi ritkaságok kiadásának vagy újrakiadásának előkészítésén. Németh László számára ugyancsak példaértékű volt Vajthó merész próbálkozása. Igaz, Vajthó nem hivatalos önképzőköri keretben végezte diákjaival ezt a tevékenységet, de munkájuk mindenképpen mintát adhatott az útkereső önképzőkörök számára. Mit nyertek Németh szerint Vajthó diákjai?

> „Belekóstoltak a tudományos munka izgalmába, helyesebbek lettek fogalmaik a tudós pedantériáról, múltunk egy szakaszáról, melyet idáig az irodalomtörténet kilátótornyából néztek, közvetlen helyszíni képet nyertek; egy tető alatt háltak hősükkel, s egy kancsóból ittak vele hétköznapi asztalánál" (Németh 1989a: 390).

Németh László ekkor még nem sejtette, hogy néhány év múlva Hódmezővásárhelyen neki magának is alkalma nyílik arra, hogy a valóban fejlesztő hatású önképzőköri

munkáról vallott elképzeléseit a gyakorlatba is átültesse. A szeretett város szeretett iskolájában ugyanis rövid ideig az önképzőkör vezetését is elvállalta.

Atmoszferikus nevelés vs. szuggesztivitás

Németh tanári alapelve az volt, hogy nem a tanári személyiségnek, hanem a tananyagnak kell elvarázsolni a diákokat egy-egy jól sikerült tanórán. Zárkózott habitusa, érzékeny természete is ehhez a távolságtartó, finoman szeparatív tanári attitűdhöz vezette, s maga a kísérlet is, amelyet Vásárhelyen folytatott, ezt az alapbeállítódását erősítette meg. Visszaemlékezésében ezt írja erről az indirekt hatásrendszert előtérbe helyező tanári felfogásról:

> „Ha mások a személyes kapcsolatot sürgetik a diákokkal, én éppen ebben a személytelen kapcsolatban hittem, amelyben az óra üvegharangja alá bezárt tanár s a diák költőkön, felfedezéseken, eseményeken keresztül érintkeznek egymással" (Németh 1977b: 54).

Pedagógiai kísérletek című írásában nevet is adott a módszerének („atmoszférikus" nevelés), s ki is fejtette a felfogását alátámasztó érveket. Többek között ezekkel az indokokkal magyarázta a saját személyiségét háttérbe, a tananyagot pedig előtérbe toló magatartását:

> „Órán kívül nem érintkeztem senkivel, nem is igen mertek elcsípni, beszédbe ereszkedni. Ebben védelem is volt: nem akartam, hogy valaki arra hivatkozzék, tőlem ezt vagy azt hallotta. Mindenki csak azt hallhatta, amit mindenki hallott. De a védekezésen kívül meg is felelt emberi és tanári természetemnek. Tapasztalatom szerint abból semmi jó nem származott, ha egy fiatal a testközelembe fúrta magát, s ott az elképzelt »mester« helyett egy egyszerű, sőt érzékeny, »horpadó« embert talált. De meg én nem is magammal, a személyiségemmel akartam nevelni, hanem azzal, amibe velük együtt belemerültem, magam is nevelődni. […] Nevelni »atmoszférikusan« kell – mondtam, a magam tanári jellemét igazolva." (Németh 1980: 398–399)

A *Ha most lennék fiatal* című, 1961-ben Péten előadott esszéjében a „jófajta becsvágy" kifejezést használta az író a fentebb ismertetett tanári alapállására.

> „Amikor például mint tanár az óráimra bementem – írta ebben a munkájában –, nem volt olyasféle célom, hogy akik hallgatnak, tőlem legyenek elragadtatva, vagy épp hogy eredményeimért szakfelügyelőnek, főigazgatónak léptessenek elő. Az összegyűjtött anyagra, a fejemben kialakult képre vigyáztam, hogy azt minél jobban, emlékezetbe tapadóbban adjam át a rámszegzett elméknek, s közben deák és tanár valami szép, nagy dolog részeseinek érezhessük magunk." (Németh 1974: 338)

A miskolci 1966-os TIT-esten elmondott zárszóban is ugyanezt a nevelői szándékot emelte ki tanári tevékenységére visszaemlékezve:

> „Én nevelni sem akartam mással, csak az óra varázsával. Ott ülünk, mint egy szép, áttetsző üvegharang alatt, az óra szigetelésében s a megidézett anyag, a tárgy szépsége szétterjed köztünk, átjár bennünket s hasonló belefeledkezésekre kelt honvágyat." (Németh 1975: 517–518)

A tananyag szépségéből, nagyszerűségéből azonban valami átsugárzódik a tanárra is a közlés során. Ezt a varázslatos irradiációt így mutatta be az író *Mit tehet egy magyar tanár?* című előadásában:

> „A tanári szerep szép csalása, hogy a meglepő ismeretek, nagy gondolatok, szép dolgok rajtunk át jutnak a hallgatóhoz s eközben személyünkhöz is odatapad valami abból, aminek csak közlői vagyunk. Hát nem szép ez, úgy állhatsz ott, mondtam tanártársaimnak, mintha te találtad volna fel a periódusos rendszert, vagy te mondanád Szokratész védőbeszédét?" (Németh 1975: 580)

Németh László ennek az „atmoszférikus" nevelésnek a hirdetőjeként megnevezte a maga nevelői ellenpólusát is, azt a pedagógust, aki nagyon is a személyes varázsával akart hatni a diákjaira, s karizmatikus nevelőként sikerült is számos tanítványt magához vonzania, népes tanítványi kört kiépítenie. Karácsony Sándor így a Németh-esszékben annak a tanári attitűdnek a legjellegzetesebb képviselőjeként jelent meg, amelytől Németh egész életében tudatosan távol tartotta magát. Németh László elsősorban habitusbeli különbségekkel magyarázta az eltérő nevelői felfogásukat, de ő maga is érezte nyilván, hogy nem pusztán ebben rejlenek a tanári szerepmegvalósításukban felfedezhető különbségek okai. Naplójában a következőt jegyezte fel ezzel kapcsolatban: *„Tanítványaim – olyasformán, mint Karácsony Sándornak – énnekem sohasem voltak. Hiányzott belőlem az a jó kocameleg, amelynek az ütődött lelkek olyan szívesen bújnak alá."* (Németh 2006: 133–134)

Az író megállapításának gúnyos tónusán nem kell csodálkozni, 1947 áprilisában, élete egyik igen nehéz időszakában, keserű hangulatban vetette papírra ezeket a mondatokat. A „kocameleg" kifejezéssel a Karácsony Sándor-féle tanáregyéniségek rendkívüli nevelői vonzerejére kívánt utalni, de ugyanezt a jelenséget idősebb, józanabb, hidegebb fejjel, kiegyensúlyozottabb lelkiállapotban már szalonképesebben, fair módon is le tudta írni. A *Nagy család* című társadalmi drámájának a keletkezését és a darab alapmotívumának a történetét elbeszélő esszéjében már így írt a Karácsony-jelenségről:

> „Ahol a családi kohézió lazulásával, szétesésivel az emberek, mint a vasreszelék szemcséi hevernek egymáson, csak egy nagy szenvedély, ki tudja milyen biológiai mélységekből táplálkozó nevelő indulat, társtalanná vált társulékonyság vagy egyszer nem irgalommá transzformált boldogtalanság kell hozzá, hogy egy mágnes ember körül egy szellemi családdá rendeződjenek. Az idősebb nemzedék ismert egy ilyen nagy közéleti szerepet is játszó mágnes-embert:

> Karácsony Sándor volt az. Akármi a véleményünk módszeréről s hatásáról, az kétségtelen, hogy a szellemi nemzés, mellyel ő ezt a családot megteremtette, jobban rajt hagyta a nyomát a fiakon s lányokon vér szerinti apjukénál (egy negyedórai beszélgetés után ma is belém villan: nem volt ez Karácsony-tanítvány?); életem egyik válságos fokán magam is éreztem, a behemót ember sugárzó melegében ülve, hogy a hovatartozás milyen láthatatlan Síva-karjai nőnek ki ebből az el-eltévedő, de roppant elméből és kissé hiú, de szerető lélekből." (Németh 1963: 191)

Való igaz, Karácsony mind középiskolai tanári korszakában, mind egyetemi társága alatt sokat találkozott órán kívül is a tanítványaival: az ő pedagógiájának az is az egyik törekvése volt, hogy diákjai „iskolán kívüli arcát" is megismerje. De látnunk kell a jelenség másik oldalát is: a tanítványok maguk is minden eszközt megragadtak, hogy Karácsony közelébe kerülhessenek, s közvetlenül a mester lába zsámolyánál hallgathassák tanításait.

Több volt diákja, hallgatója beszámol arról a visszaemlékezésekben, hogy Karácsony mint előadó valóban képes volt szinte delejes vonzással magához forrasztani a közönsége jó részét, lehetetlen volt kivonni magukat a hatása alól. Illés Lajos irodalomtörténész, kritikus pápai tanítóképzős diákként hallgatta először Karácsonyt 1941 tavaszán. Őt is megigézte, elvarázsolta a Karácsonyból áradó szuggesztív erő: rabul ejtette a rendkívüli pedagógus gondolatmenete. Így idézte fel évtizedek múlva ezt az ifjúkori emléket:

> „Akkor figyeltem fel igazán, amikor egy szokatlanul kövér, testes ember lépett a szónoki emelvényre. Kiejtett néhány mondatot – s rögtön a vonzáskörébe kényszerített. Ahogy egyik szava követte a másikat, egyre jobban növekedett, majd teljesen úrrá lett rajtam szuggesztív ereje. Döbbenten éreztem, hogy belelát a lelkembe és éppen a legrejtettebb diákvágyaimat fogalmazza meg. […] Ki ez az ember? Honnan van benne ez a bátorság és ez az erő? Hogyan tudott úrrá lenni rajtam? – kérdeztem magamtól izgatottan. Pedig jól tudtam, hogy ki ő, hiszen bemutatták: Karácsony Sándor, a debreceni egyetem professzora.[13] Többi kérdésemre azonban akkor még nem találtam választ." (Illés 1997: 82)

Karácsony nemcsak a kamasz és adoleszcens fiúkra volt ilyen titokzatos hatással, hanem kamasz- és ifjúkorú leányhallgatóira is. Előnytelen külseje ellenére is meg tudta ragadni a lányok figyelmét, az egyéniségéből áradó sajátos erő, fluidum őket is lefegyverezte. A nyíregyházi Leánykálvineum egyik egykori növendékében is ennek a különös kisugárzásnak az emléke maradt meg Karácsonnyal kapcsolatban, ezt írja ugyanis többek között róla:

[13] Valójában Karácsony Sándor 1941-ben még csak a debreceni egyetem magántanára volt. A professzori kinevezését 1942-ben kapta meg.

> „Kiváló tanárainkon kívül jeles emberek rendszeresen látogatták iskolánkat: Sárospatakról dr. Újszászi[14] Kálmán, Debrecenből dr. Karácsony Sándor professzorok, akik nagy hatással voltak mindnyájunkra. […] Karácsony Sándor közvetlenségével, jólelkűségének sugárzásával mind a tanulókat, mind a tanári kart bűvkörében tartotta. Elveiből igyekeztem [néhányat, V. T.] mint vezérfonalat alkalmazni." (Ferencz 1998: 94)

Karácsony Sándor a maga diákbarát attitűdjével olyan ifjakat is megtalált és hatókörébe vonzott, akik „hivatalosan" nem voltak a tanítványai, mivel nem a debreceni egyetemen tanultak. Ő tudatosan kereste – Németh Lászlóval ellentétben – a hivatalos iskolai alkalmakon, előadásokon, szemináriumokon kívüli lehetőségeket is arra, hogy minél többet legyen együtt olyan korú ifjakkal, akik a szellemi növekedés legintenzívebb korszakát élik. Az egyetemisták minden új ismeretre való nyitottságánál, határtalan felfedezőkedvénél, mohó intellektuális étvágyánál kevés ambíció imponált jobban az „örök pedagógusnak". Fábián Gyula, a későbbi újságíró, hivatalos formában ugyancsak nem volt Karácsony tanítványa, mivel nem a debreceni, hanem a pesti bölcsészkar hallgatója volt (magyar–latin–művészettörténet szakon), mégis sikerült közelről megismernie a nagy hírű professzort. Abba a kis kiváltságos körbe tartozott ugyanis, amely Karácsony lakásán hetente összegyűlt, hogy tagjai kötetlen beszélgetések, építő diskurzusok formájában sajátíthassák el a mester társaslélektani rendszerének alapfogalmait, s bepillantást nyerhessenek magának a rendszeralkotónak a gondolkodásába. Fábián időskori emlékezésében éles kontúrú képekben idézi fel a Karácsony lakásán töltött délutánok emlékét. A következőket írja erről a „szabadegyetemről":

> „Érettségi után nem a debreceni egyetemen, hanem budapesti lakásán hallgattuk Karácsony Sándort. Néhányan abban a nagyszerű szerencsében részesültünk, hogy hetenként felmehettünk hozzá beszélgetni. Ezt az időszakot nevezem én a magam egyetemének, hiszen akkor a legilletékesebbet hallgathattam. De milyenek is voltak ezek a találkozások? Egyik alkalommal Goethéről esvén szó, én megkockáztattam: nem is volt az olyan nagy költő, mint ahogy tanítják. Karácsony Sándor szelíden megkérdezte, mit olvastam, mit ismerek Goethétől? Valamit dadogtam, de ő megszánt. Elmondott egyvégtében tíz Goetheverset németül, s látva egyre nagyobb zavarodottságomat, elmondta magyarul is. »Legalább ennyit kellene tudni az embernek, hogy megszólalhasson.« Aztán feloldásképpen elmondta, hogy Goethe Faustja és Az ember tragédiája hogyan és milyen módon rokoníthatók. Madách embere, Ádám összeomlik az Úr előtt, hogy nélküled, ellened hiába vívok. Ez magyar viszonyulás. A Faustban ezt nem találom." (Fábián é. n.: 11–12)

[14] Az egykori tanítónőképzős növendék rosszul írta le a pataki professzor nevét. Helyesen: Újszászy Kálmán.

Az összevetés során feltárult nehézségek és tanulságok

Karácsony és Németh pedagógiájáról írni nem is olyan könnyű, mint azt először gondoltuk. Leginkább az eddigi értelmezések által épített falak áttörése okozott nehézséget a szerzőnek. Sajnos ugyanis szintén közös jellemzője mindkettejük utóéletének a pedagógiai életművük értelmezési vonulatainak sajátos „bemerevedése". Azt értem ez alatt, hogy az utókor interpretátorai közül sokan megmaradnak azoknál a lózungoknál, fő irányvonalaknál, amelyeket az egyes œuvre-ök eddigi értelmezéstörténete feldobott és kijelölt, nem ásnak mélyebbre, nem indulnak el új csapásokon. Németh pedagógiai tanulmányai esetében ezek az agyonkoptatott irányvonalak és jelszavak a következők: tantárgyösszevonás, történeti megközelítés, értelmiségi társadalom, minőségelv, hatosztályú alapképzésre épülő négyféle középiskola. Karácsony életművéből ugyanígy a következő rojtosra koptatott jelszavakat kapták fel az utóbbi évtizedekben: viszonyulás, a másik ember, az objektív és primitív ázsiai társas lélek, illetékesség, mellérendelés, tettrendszer, életérzés, autonómia. Arról van szó, amiről már néhány évvel a rendszerváltás után Deme Tamás is írt a *Korunk* hasábjain: *„Van aztán néhány pedagógiai hivatalnok s mindenevő értelmiségi, akik a jólértesültség látszatával felemlegetik, de olvasása, értése nélkül. Következésképp csak divatjelszóvá züllesztik nevét."* (Deme 1997: 92)

Az mindenesetre megállapítható, hogy a rokon vonások mellett markáns választóvonalak is felfedezhetők kettejük pedagógiai univerzumai között. Ha olyasvalakit keresünk, akinek a pedagógiai elgondolásai valóban közel állnak Karácsony rendszeréhez, nem Németh Lászlót nevezzük meg. Sokkal közelebb állt Karácsonyhoz ebben a tekintetben a népi írók táborából Veres Péter. Annak tudatában jelenthetjük ki ezt, hogy Veres Péter még annyira sem alkotott körvonalazható egységet a nevelésre vonatkozó gondolataiból, mint Németh László. Veresnél inkább csak elszórt megjegyzéseket, utalásokat találunk, ezekből rekonstruálható az ő pedagógiai felfogása. Többen is rámutattak arra, hogy a *Számadás* szerzője a nevelésről Karácsonyéihoz hasonló, illetve Karácsony által inspirált fogalmakkal gondolkodott. Lendvai L. Ferenc és Lányi Gusztáv is észrevették ezt az eszmei rokonságot. Lendvai idézett is Veresnek abból az előadásából, amelyet 1945-ben a budapesti tanítók továbbképző tanfolyamán tartott. A következő gondolatokat ragadta ki Veres beszédéből:

> „A követelmény kettős. Demokráciára nevelni és magyarságra nevelni […] Mi a magyar? Évek óta húzzuk, vonjuk, értelmezzük ezt a kérdést. Évek óta mindenki másképp értelmezi. Másképp értelmezi, akinek az édesanyja már nem magyar, másképp, akinek nagyszülei nem magyarok. Hogy mi a magyar, én sem tudom pontosan, de érzem. […] egy bizonyos megmagyarázhatatlan sorsközösséget. […] Vezessen lélektől lélekhez az út, a művészet, a magyar művészet, a népi művészet révén." (Idézi Lendvai 1983: 61–62.)

Lányi Gusztáv pedig az alábbi gondolatokra hívja fel a figyelmet Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar* című munkájának tanulmányozása után:

> „Veres Péter szerint ugyanis nincs tökéletes nevelési rendszer, nem is lehet, mert a külső hatások alatt minden korszak gyermekei változnak, de a legbiztosabb nevelés – hirdette Veres Péter is – a társas nevelés. A társas nevelés nem »ilyen vagy olyan« világnézet elvei szerint működik, hanem »abból az egyszerű okból«, hogy az ember »társas faj és közös életre van kényszerülve, s ez így is marad most már valószínűleg örökké«. A társas nevelés azonban nem lehet gépies dresszúra, amely ugyan sikeresen is idomíthatja az embereket egyoldalú céljaihoz, de végül is összeomlik, »mint a gondosan felépített kártyavár, mert túl bonyolulttá válik«. Veres Péter viszont nem kíván mást a neveléstől, csak elegendő »szabadságot« és »táplálékot« a gyermekeknek." (Lányi 2000: 148–149)

Németh László és Karácsony pedagógiai örökségét áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy üzenetük nem szerény javaslat, nem jámbor óhaj, hanem nagyon is megfontolásra, gyakorlatba való átültetésre méltó következtetések rendszere. Mindketten tudatában voltak annak, hogy pedagógiai tevékenységük értékes és egyedülálló. Karácsonyról tudjuk, hogy nem volt álszerény, de Németh is tisztában volt a pedagógiai munkája, munkássága súlyával, jelentőségével. Illyés Gyulának írt egyik levelében az alábbi megjegyzést tette: *„Sárköziné beszélt Kereszturyval: ő is iskolaorvosi reaktiválásomat ajánlja. Ezt azonban Csordás már tavaly is megcsinálta volna, ha én kontárorvos akarnék lenni, amikor kitűnő tanár vagyok."* (Németh 1993: 521) Szinte szóról szóra ugyanezt írta Sárközinének is, hat nappal az Illyéshez intézett levél megfogalmazása után. A Sárközinének írt levél hasonló tartalmú sorai a következők: *„Keresztury tervét ejtsük el. Ha én orvos akartam volna lenni, Csordás már tavaly reaktivált volna. De mért szaporítsam az orvos kontárok számát, amikor mint tanár a legkülönbek közé tartozom?"* (Németh 1993: 521)

Kettejükkel kapcsolatban általában azt szokták megjegyezni az utókor pedagógusai, hogy gyakorlati pedagógiai tevékenységük módszerei multiplikálhatatlanok, nem lehet lemásolni őket, mert azokhoz Karácsony Sándor és Németh László egyénisége kell. Márpedig hozzájuk hasonló géniuszok nem nagyon vannak a mai pedagógusok között. Az valóban igaz, hogy amit Németh László Vásárhelyen vagy amit Karácsony a földesi „parasztgimnáziumban" csinált, teljes egészében nehezen megismételhető. Hermann István ezt a súlyos igazságot éppen Németh László vásárhelyi kísérletével kapcsolatban így fejti ki:

> „Németh a maga pedagógiai munkásságában nagyon sokat meg tudott valósítani, és látszólag az összes kísérletek konkrét eredményt hoztak. Ezek mégis utópikusnak bizonyultak. Hogyan lehet eredményes kísérleteket utópikusnak nevezni? Úgy, hogy a kísérleteknek nem az a lényege, hogy valaki elvégzi őket. Az igazi kísérlet az, amit ha egyszer végrehajtottak és eredményesnek bizonyult, azt a kísérlet leírása után bárki más is végrehajthatja. S ezt nem lehet megtenni a Németh László-i kísérlet esetében. Ez nagyon is személyhez kötött. Németh tudása, felkészültsége és életútja, valamint élettapasztalatai szükségesek kísérletei megismétléséhez. Aki nem lényegül át Németh Lászlóvá, az nem tudja utánozni." (Hermann 1969: 315)

Úgy hiszem, nem kell átlényegülni sem Németh Lászlóvá, sem Karácsony Sándorrá ahhoz, hogy kellően fogékonyak, érzékenyek legyünk az üzeneteikre. Pusztán nyitott szívű, érdeklődő, újító szándékok megvalósítására kész pedagógusként kell olvasni a szövegeiket. Minden ilyen attitűdű pedagógus olvasó megtalálja bennük azokat a gondolatokat, amelyeket ő a saját kis műhelyében, a saját cselekvési terén belül valósággá tud változtatni.

Hivatkozott irodalom

- Bakó E. (2006). *„Debrecen, lelkem székvárosa": Németh László és Debrecen.* Debrecen, Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága – Debreceni Irodalmi Múzeum.
- Barta J. (1984). Németh László debreceni katedrája. *Kortárs*, 28. évf., 11. sz. 1798–1809.
- Beke A. (2014). *Keserű igazságok. Tanulmányok és kritikák*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Bognárné Kocsis J. (2018). *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Bognárné Kocsis J. (2008). Karácsony Sándor ideális pedagógusképe. *Módszertani Közlemények,* 48. évf., 3. sz. 128–134.
- Boros D. (1990). *Kiadatlan dolgozatai Karácsony Sándor pedagógiájáról és a tanárképzésről*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Deme T. (1997). Karácsony Sándor pedagógiájának időszerűsége, avagy Euthicus feltámadása. *Korunk,* 3. (8.) évf., 10. sz. 92–100.
- Fábián Gy. (é. n.). *Találkozásaim. Emlékezések Karácsony Sándorra 5*. Budapest, Karácsony Sándor Rózsatéri Református Iskola.
- Fehér E. (2001). Németh László ismeretlen levele és tanulmánya. In Kováts D. (szerk.): *Széphalom 11. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. (pp. 193–197). Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság.
- Ferencz M.-né és mtsai (szerk.) (1998). *A nyíregyházi Leánykálvineum Református Tanítónőképző és Líceum Intézetének jubileumi emlékkönyve 1928–1998*. Nyíregyháza, Leánykálvineum Reform. Tanítónőképző Emlékére a Nyíregyházi Tanítóképzésért Alapítvány.
- Gellért Gy. (2008). A reformátor Karácsony Sándor. In Péter I. (szerk.): *Karácsony Sándorra emlékezve a reneszánsz emlékév jegyében*. (pp. 14–27). Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Grezsa F. (1979). *Németh László vásárhelyi korszaka.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Győri L. J. (1988). Önképzőköri munka a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában. In Gaál Botond (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1986/87–1987/88. iskolai évről*. Jubileumi kiadás. Debrecen [Református Kollégium Gimnáziuma].

- Hegedűs A. (1976). *Magyar írók pedagógiai nézetei*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Heltai M. (2014). Karácsony Sándor pedagógiájának újrafelfedezése. In Rébay M. (szerk.): *Elődeink*. (pp. 89–97). Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézete.
- Hermann I. (1969). *Szent Iván éjjelén*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Illés L. (1997). *Íróhistóriák*. Budapest, Seneca Kiadó.
- Karácsony S. (2011). *A magyar demokrácia – A magyar béke*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (2009). *A magyar észjárás*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (1944a). *A magyarok kincse*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (1944b). *A nyolcéves háború*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (2005). *Magyar ifjúság.* Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (1942). *Ocsúdó magyarság*. Budapest, Exodus.
- Karádi Z. (2001). A Németh-drámák színrevitele és kritikáik. In Monostori I. & Olasz S. (szerk.): *Németh László emlékkönyv.* (pp. 347–370). Szeged, Németh László Társaság – Tiszatáj Alapítvány.
- Kardos L. (1978). *Hármaskönyv*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kósa L. (1985). Németh László protestantizmusa. In Szegedy-Maszák M. (szerk.): *A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Kovács I. (1992). *Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások*. Budapest, Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég.
- Kövendi D. (2008). Kedves földijei Karácsony Sándornak! In Péter I. (szerk.): *Karácsony Sándorra emlékezve a reneszánsz emlékév jegyében*. (pp. 93–96). Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Leblancné Kelemen M. (1989). Adalékok a felszabadulás utáni iskolánkívüli nevelés, népművelés, szabadművelődés Nógrád-Hont vármegyei alakulásáról (1946–1950). In Bagyinszky I.-né & Szvircsek F. (szerk.): *Nógrádi történeti évkönyv 1989. Belitzky János emlékének tiszteletére*. (pp. 311–325). Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága – Nógrád Megyei Levéltár – MTT Nógrád Megyei Csoportja.
- Lendvai L. F. (1983). Karácsony Sándor programja a magyar kulturális újjászületésre. *Irodalomtörténet*, 15. (65.) évf., 1. sz. 45–62.
- Lovass Gy. (1941). Irodalomtudományunk új feladatai. *Magyar Kultúra,* 28. évf., 11. sz. 183–185.
- [Lovass Gy.] (1941). Tollheggyel. *Magyar Kultúra,* 28. évf., 12. sz. 206–208.
- Németh Á. (szerk.) (1993). *Németh László élete levelekben 1914–1948*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh Á. (szerk.) (2000). *Németh László élete levelekben III. 1967–1975*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Németh L. (2001). *A felelősség szorításában. Jelek a társadalomnak 1945–1975*. II. kötet. Budapest, Püski Kiadó.
- Németh L. (1973). *A kísérletező ember*. Tanulmányok. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1989a). *Életmű szilánkokban* I. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1989b). *Életmű szilánkokban* II. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1977a). *Homályból homályba* I. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1977b). *Homályból homályba* II. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1975). *Megmentett gondolatok*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (2006). *Napló.* [Szeged], Tiszatáj Alapítvány.
- Németh L. (1969). *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh L. (1974). Öröm (önéletírás). *Kortárs,* 18. évf., 6. sz. 843–851.
- Németh L. (1961). *Sajkódi esték*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Németh L. (1980). *Utolsó széttekintés*. Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Olasz S. (2006). Németh László Vásárhely-mítosza. *Tiszatáj,* 60. évf., 10. sz. 59–64.
- Péter I. (2016). A szabadművelődés kora és a népfőiskolák. In Uő. (szerk.): *Karácsony Sándorra emlékezünk. Akinél háború, béke, irodalom, zene, tanulás, tanítás neveléssé nemesül.* Karácsony Sándor Művelődési Társaság füzetei X. Földes, Karácsony Sándor Művelődési Társaság.
- Sipka S.-né (1990). A „Drága jó nyolcadik". *Juss,* 3. évf., 2. sz. 46–51.
- Standeisky É. (1999). Nemzetféltők (I.). *2000,* 11. évf., 7. sz. 44–53.
- Szabó M. (2018). *Nekem a titok kell. Kötetben meg nem jelent írások*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Szathmáry L. (1984). A szabadművelődés korszaka 1945–1949 (Részletek). In Szigeti Tóth J. (szerk.): *Fél évszázad két évtizede 1930–1950. Művelődéstörténeti szemelvénygyűjtemény*. (pp. 107–118). Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Vincze T. (2016). Az írótanári szerepdualizmus problémája Németh László 1950-es és 60-as években konstruált önmeghatározásaiban. *Iskolakultúra,* 26. évf., 9. sz. 73–96.

DUPress

DUPress

III. Visszatükröződések

DUPress

DUPress

Deme Tamás

Karácsony Sándor fejlődéstana Henri Boulad tükrében

Izgalmas hasonlóságok vannak a magyar Karácsony Sándor (1891–1952) és az egyiptomi Henri Boulad (1931–) életművében. Polihisztorok vagy legalábbis multidiszciplináris tudásúak mindketten, pedagógus-tudósok és pszichológusok is (Karácsony szavaival „szofokraták"). Karácsony megalkotta a társaslélektant, s a világon elsőként egyedülálló rendszert teremtett belőle. Boulad (aki pszichológiát, filozófiát, pedagógiát és teológiát tanult) holisztikus szemléletével a spirituális nevelés lelkigyakorlat-modelljét hozta létre.

Karácsony Sándor – sokunk szerint a 20. század legnagyobb magyar pedagógus-tudósa – 1942. július 1-jén lett a Debreceni Tudományegyetem bölcsészkarán nyilvános rendes tanár, a pedagógia professzora. Ekkor, itt, a debreceni egyetemen alapítja meg az akkor a világon egyedülinek számító „Társaslélektani Intézetet". Lélektani, logikai és filozófiai rendszere mindmáig különleges és modern. A fejlődésről vallott felfogása egész életművét átszövi.

Henri Boulad SJ szír, olasz, arab, kopt ősöktől származó egyiptomi gondolkodó, jezsuita, ökumenikus szemléletű görögkatolikus pap, pszichológus, karitászelnök, kollégiumi igazgató, író. Tudósi egyéniségét tekintve a Karácsony fogalmát megszemélyesítő „szofokraták" közé tartozik, a lélek professzora, avagy Bibó terminusával – lényeglátó. Összefüggéseiben ragadja meg az emberi viszonyokat, fejlődésükben mutatja meg az élet és a világ jelenségeit, történéseit. A mai léthelyzeteket mai kifejezésekkel elemzi, újra- és újrafogalmazva a lényeget. Keleti emberként ő is természetes mellérendelésekben és szemléletességekben utal emberlétünk szomatikus, pneumatikus „beágyazottságaira". Bírálja a hatalmi struktúrák hypotaxisát, az agresszív globalizáció kizsákmányoló jellegét. Ismertebb könyvei, beszédei: *Teózis, Az önátadás fényében, A szív okossága, Szexualitás, Aki megbocsát, Istenhez hasonló, A nők szenvedése és küldetése, Ha az Isten nő lenne.*

Karácsony egész pedagógiája a fejlődésre épül. Attól kezdve, hogy a „nevelés – növelés" fogalmi azonosságából és célmeghatározásából indít, a pedagógusok attitűdjét is érintő „növekedvén nevelünk" gondolaton át egészen az élet egészét átható fejlődéslélektani növekedés (illetve visszafejlődés) leírásáig jut el. A fejlődés modellje Karácsonynál egyszersmind horizontális és vertikális. A horizontális fejlődéskép egyénenként változó hangsúlyú kiterjesztéséből, gazdagodásából bontakozik ki – a képességek és jártasságok növekedésével. A vertikális fejlődés a társas viszonyulások intenzitásalakulásában is látható. Szemléletes példák erre a társadalmi (társas akarati) reláció erősödő fokozatai:

igény	**ÉN**	›	(te…)
ajándék	Én	›	*te*
szolgálat	én	=	**te**
áldozat	*én*	‹	Te
szeretet	(én…)	‹	**TE**

A társadalmi viszony fejlődésében – Kontra György emlékezetes elemzése szerint – a te és az én, az egyik és másik ember kapcsolatának első (jogi, közérzeti) fokán az **igény** a kulcsszó.

Az első személy (én) szinte teljesen dominál, a „másiknak" (te) csak az a szerepe, hogy az első személy igényét teljesítse. A társadalmi reláció művészi foka az **ajándék,** ahol a második személy szerepe megnő, de még mindig az első, az „én" az erősebb, neki fontos, hogy társas érzelmeit dokumentálja. A viszonyulás harmadik fokán (tudományos, azaz társas értelmi szinten) a **szolgálat** áll, amely az „én és a te" kiegyensúlyozott, kölcsönös hatását mutatja. A reláció negyedik fokán, a társadalmi (társas akarati) szinten látható az **áldozat** kategóriája. Itt az ego szerepe már csökken, a másik személy kezd nagyon fontossá válni. A társadalmi reláció ötödik (áhítatos, vallási) fokán pedig megjelenik a **szeretet.** Itt az „én" már szinte eltűnik, és önátadása, lemondása révén minden figyelem a másik személyre irányul. Ahogyan Kontra fogalmaz Karácsony-elemzésében: „A szeretet nem emberi gesztus, hanem átáramlik az egyik emberen és csodálatosan hat a másik emberre" (Kontra 2003: 91).

A relációkban az intenzitás növekedése kimutatható. Ez egyértelműen fejlődést jelent.

Fejlődés – a gyerekkor szomatikus pólusa felől (a csecsemő, kisgyerek jellemzője az igény, a testi szükségleteinek kielégítése, a kapni akarás, kérés) egészen a pneumatikus pólusig, ahol a spirituális „én" képes a szeretetviszonyra, önmagáról is le tud mondani a „másik" érdekében.

Ez az állapot a legtársadalmibb reláció áhítatos (hívők számára „Isten-közeli") szintje.

Henri Boulad ehhez hasonlóan, az anyagi szférától a transzcendens felé ívelő fejlődéspályát mutatja meg. Kora divatos „pészi" irányzataival szemben, a személyiség fejlődését nem az önkifejezés, önmegvalósítás irányába viszi el (amint azt a liberális társadalmi, tudományos protokoll írja le, ld. Maslow „piramisát"), hanem fordítva, az önmegismerés fokozatain keresztül az önátalakításon át a teljes önfeladásig járja be a globalizációs trenddel ellentétes irányt, amely Karácsony Sándor fejlődésszemléletével rokon, annak mintegy kiegészítőjeként is felfogható. A Párbeszéd Házában 2014-ben mondott híres előadásában (Az ima és az emberi személyiség három területe[1]) a társas kapcsolatokból indul ki, majd rátér a társadalmi elvárásokra adott szerepválaszainkra s a személyes indentitás keresésének, megtalálásának szintjeire. A „ki vagyok én?" kérdésére felrajzolt képekben megkülönbözteti a személyiség, az egyéniség és az ettől eltérő

[1] Boulad beszéde itt meghallgatható: https://www.youtube.com/watch?v=ivn0v7wXkUs.

„személy" szintjeit. Bouladnál a megérlelt, valódi identitás felé haladás a lényeg. Nála a fejlődés fokozatait átmeneti területek választják el, ezt nevezi sajátos szóhasználatában „kis halálnak", illetve „nagy halálnak". Az identitás alakulásának iránya nála a személyiség kiteljesedését jelentő önátadás felé vezet. Történelmi személyiségek példáit is hozza: szerinte az „apró, görbe lábú, félmeztelen, rövidlátó kis ember" (Gandhi) nagy utat járt be életében, a földön üldögélve nem kereste a feltörekvés, elkápráztatás fényeit, tudta, hogy a jelentősége nem a látszatban van, hanem igazi személye (nem látványos) jelenében. Ezt a valós identitást szabadon ismeri fel, nem téve függővé külső véleményektől. Másik példájában Einsteint idézi fel, ziláltan lobogó hajával, nonkonformista kinézetével. Róla sem feltételezhető, hogy külső megjelenését fontosnak tartotta volna. Zsenialitása, értéke, személye nem a látszatvilágé volt, hanem a rejtőzködő fejlődésé.

Boulad az ember háromszintű, trichotomikus „felépítésének" sorrendiségében a szomatikus, pszichés jellemzők leírása után érkezik el a pneumatikus „életszint" bemutatásához. Modellje az egymást meghaladó fokozatok között feltételez egy-egy átmeneti zónát. Az utolsó ilyen zónán való áthaladás után egy különleges, önmegtagadást hozó terület jelenik meg. Ez nála a fejlődés csúcsa, a pneumatikus pont. (Szerzetes papként bibliai érvekkel támasztja alá feltevését – „aki nem tagadja meg magát, nem lehet a tanítványom".) A teljes valóságunk, rejtett személyünk eléréséhez át kell kelni az utolsó zónán. Boulad ezt nevezi a szó szimbolikus értelmében vett „nagy halálnak". Az ego halálának. Az egót nem becsüli le, fontos, „héjjal, burokkal" védett magnak írja le. Ez az egyén kulturális, társadalmi identitása, elismerésekkel, emberi méltósággal körbezárva. A méltóság tiszteletre méltó, az emberi létezésünk alapja, kincse, a hozzá való ragaszkodásunkkal tudatosíthatjuk magunkban az énünk értékeit. – És mégis elhagyandó. Itt jön a végső szintre eljutás Bouladnál. Az abszurdum.

Boulad nagy meglepetése: az igazi identitás túl van a méltóságon. Féltett kincsünktől, emberi méltóságunktól is meg kell válnunk, csak így tudunk átkelni a lelki „nagy halálon". Azt állítja: ha a méltóságról való lemondás nélkül jutunk el a sima testi halálba, akkor életünk befejezése nemigen különbözik a növények, állatok sorsától. Az a pont viszont, ahol az ego feladása megtörténik, az a csúcspont, ahol életünk minden értéke összeér, kiengesztelődik, békességben érkezik el a teljes „EGY" tökéletességéhez. Ezt a boldogság állapotának nevezi. Éppúgy, ahogy Weöres Sándor, aki szintén az egót meghaladó állapotot írja le a „Teljesség felé" versciklusában. Ez hasonlít az Andrej Tarkovszkij *Stalker* című, híres alapfilmjében látható Zóna-misztériumhoz. Emlékeztet emellett a József Attila által írt *Eszmélet*ben megnevezett, „mái kocsmán túllépő" gesztusra, a „tovább"-ra. Ez hasonlít arra, amit társaslélektanában Karácsony a társadalmi reláció legintenzívebb fokaként, a szeretet kategóriájaként nevez meg. Ez a pneumatikus szint, ahová a transzcendens vezet.

Karácsonynál ugyanazt a fejlődési sort fedezhetjük fel, amely Boulad előadásában kirajzolódott. Az „én" kisebbedik, a „te" növekszik, a fejlődés halad a szomatikus pólus felől a pneumatikus pont felé a másik emberrel megélt kapcsolatában. Az **igény,** a közérzeti/jogi viszonyulás fokán az egyén saját szükségletei könnyen válnak az egyirányú önzés példáivá, ha a másik embert az „én" kielégítésére használják. De ha jobban

odafordulunk, ha figyelni kezdünk a „te" létére, akkor képesek vagyunk elemi igényeinken felülemelkedve, a másikat önmagában is értékesnek tekintve, pozitív érzésekkel közeledni hozzá, képesek vagyunk őt megajándékozni akár egy jó szóval, mosollyal vagy többel is. Az ennél is intenzívebb **szolgálat** már egyfajta önkorlátozással jár: saját igényünk teljesülése egyensúlyban van a másik ember igényének kielégítésével. Fifti-fifti. Mindenki legjobb tudása szerint ad és kap. Aki erre képes, az túljutott azon az átalakuláson, amelyet Boulad kis halálnak nevez. A szolgálatra képes ember már nem önző lény, hanem a lélek gyümölcseit gazdagon termő személyiség, aki még ellenszolgáltatást, viszonzást vár a másiktól, áldozatra még nem képes, a saját elvárásairól való lemondást méltóságán alulinak tartja. A legintenzívebb fokon, az igazi **áldozatnál** már lejjebb adunk az egónkból, de a másik emberre figyelés még méltóságunk része. Többet adunk magunkból, mint bármikor korábban. Kezdjük gyakorolni a teljes lemondást. Ám ahhoz, hogy az áldozaton is túlemelkedve, pusztán önmagáért szeretni tudjuk a másik embert (a bénát, a gyógyíthatatlant, az agonizálót, a csúnyát, a fogyatékost), ahhoz önelégedettség nélkül kell lemondanunk az énünkről, a magunk számára lelkileg meg kell halnunk. Boulad ezt nevezi „nagy halálnak", amely után az ember rátalál legbensőbb identitására. Szerinte az emberi személyiség a méltóságunkról való lemondás, az alázat, önátadás útján válik azzá a személlyé, akivé a Teremtő „a saját képére és hasonlatosságára" alkotta. Aki tudja, mi a **szeretet.** Mert ez a személy már nem az én, hanem a TE vonzásában él, a másik emberben az Emberfiát ismeri fel. Így az önátadással a teljes kiüresedésben, a kenózisban, a Jézusban újjászülető személy képes eljutni a **szeretetig,** mely társadalmiságunk legintenzívebb viszonya. Ehhez a szeretni tudáshoz kell a kiüresedés. Boulad szerint a „birtokolni vagy lenni" kérdésében el kell dönteni, mi az, amit birtokolok (vagy birtokoltam, amiről lemondok), s mi az, ki az, aki vagyok. Rendszere alapállítása ugyanaz, mint Karácsonyé vagy Erich Frommé.[2]

Az egzisztencia első szintjén van az érettebb egyéni személyiségünk, melyet többek között kultúránk, képességegyüttesünk formált. Itt függetleníti az ember magát mások véleményétől, „hisz tudjuk, a közvélemény hol felemel, hol leejt". Az utolsó az ontológiai szint, az ember nembeli lényegének a megkísértése, ahol olyannyira a lét emberi „méltóságának" tűnik a látszat, hogy mindenhatónak hisszük magunkat, minden az én, az ego függvénye, úgy véljük, minden a miénk, abszolút szabadságunk van a lét birtoklására. Ez a harmadik szint a személy „szellemi helye". Az önmegtagadás vagy inkább önátadás szintjén, ha meg akarjuk találni magunkat, el kell veszíteni magunkat. Ez az ego halála: az egóba, mint egy héjba elrejtőzünk, ezzel védjük is magunkat. Ám, hogy az élet élhessen, ezt a héjat meg kell nyitni. Itt a meglepetés: utolsónak legnagyobbnak hitt kincsünkről, méltóságunkról végül lemondunk. Már nem az „én" a fontos, hanem a másik ember vagy emberek, akikben a társas lény nembeli lényege megvalósul (Karácsony szeretetfelfogásához hasonlóan).

Karácsony Sándor fejlődéslélektana szemléletes, egyszerű és viszonyelvű. Jól szemlélteti az adott életkori szintek viszonyulásait. Íme, a fejlődés társaslelki kategóriái Karácsonynál:

[2] Fromm 1994.

Érett felnőtt	Jog	Művészet	Tudomány	Társadalom	Vallás
Adoleszcens	harc	liturgia	dogma	rítus	kétely és kritika
Pubertáló	totem, tabu	remek	fogadalom, szabály	szerzet/rend	eskü, átok
Prepubertás	verseny	munkakedv	gyűjtemény	csapat	mítosz
Gyermek	játék	spontán öröm	utánzás	ad hoc társaság	mese

Karácsony fejlődéslélektana (az ábrán alulról fölfelé) lényegre tapintóan mutatja meg a növekedési állapot lelki emelkedését, vertikális fokozatait. A gyerekkortól az ifjúkoron át a felnőttség érett szintjéig a társas értelmi, azaz tudományos reláció fokozataiban láthatók az **Utánzás/gyűjtemény/szabály/dogma/tudomány** emelkedő fejlettségű kategóriái, amelyek bátran behelyettesíthetők saját tapasztalatainkkal. A vallás relációjában a **mese/mítosz/eskü-átok/kétely-kritika/vallás** fejlődési vonala is figyelemre méltó. Különösen az adoleszcencia leírásánál szemléletes Karácsony elemzése, hiszen nyilvánvalóvá válik, hogy a fiatal felnőtt kételye s kritikája nem negatív sajátosság, hanem egyszerűen ez a vallása. Így természetes: aki nem részesül a kétely és a kritika „áldásában" (egyúttal nem vívja meg jókor saját világnézeti harcait), az később lesz csak felnőtt. Karácsony nem áll meg itt, megrendítő őszinteséggel kifejti a fejlődés késő felnőttkori lelki változását, vagyis a visszafejlődés irányát is – egészen az idült elhülyülésig, a „visszagyermekesedésig". Érdemes felidézni ezzel kapcsolatban Karácsony teljes idevonatkozó gondolatmenetét:

> „Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenésnek, a lassú elmúlásnak is ugyanez az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé. Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni: elgépiesednek a gesztusai, megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtelenekké bátortalanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik, a művészet kultikus kényszercselekedetté gépiesedik, a tudomány dogmatikussá merevül, a táradalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik, a vallás helyébe a finom kétely vagy a kevésbé finom kritika lép. Ne szaporítsuk a szót, menjünk egészen végig példaképpen a tudomány vonalán. Ha tovább tart az elöregedés folyamata és a szellemi arterioszklerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel, még később már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. (Ez az a fok, mikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket.) Legalsó fokon már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven: a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak. Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók seregét, lehetetlen nem látnunk az elöregedésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a **dogma** merevségével, hanem egyenesen a **szabály** ellenmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más

> nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhítat fokán csak az **eskü és átok** kettősségét élik. Nem vallanak, nem bizonyságot tesznek, hanem híveik felé enunciálnak (autosz efa), ellenfelüket pedig **exkommunikálják (anathema sit).** A nevelő nem tehet egyebet: figyelmezteti növendékeit az áruló jegyekre, s kellő óvatosságot ajánl. Ahogy bizonyos bőrkiütések valószínűvé teszik, hogy bizonyos egyén bizonyos betegségben szenved, úgy teszi valószínűvé bizonyos szellemi magatartás a közösségek bizonyos frakcióinál, hogy – öregedés folyamata állott be köreikben, működésük ennélfogva bajosan lehet tartósan és gyümölcshozóan hatékony." (Karácsony 2008: 256)

Az öregebbek dementálódásának orvosi, pszichológiai, idősgondozási vonatkozásairól rengeteget olvashatunk a gerontológiai szakirodalomban. Komoly kutatások, felmérések rögzítik az idősek vagy öregek fizikai, társadalmi, mentális változásait, de legtöbbször statikusan szólnak a leírások.

Karácsony finom érzékenységgel (és humorral) mutatja be a visszafejlődés lehetőségét – mint folyamatot. A fenti szellemes megfigyelés ritka érték, összefüggéseiben láttatja a fejlődés ellentétét, az elhervadó állapot tüneteit is. Az andragógia, gerontagógia, gerontopszichológia, valamint a kórházi, idősotthoni ápolás sokat meríthet Karácsony lényegkiemelő, modellalkotó megfigyeléseiből. (Fájdalmasan ironikus megállapításai az ellenségüket kiátkozó „osztályharcra agitálók" lelkiállapotáról pedig hasznosak lehetnének a politikai pszichológia tanulmányozói számára.)

A fejlődésmodellek tanulsága

Nagyon sok mindenben található összhang Karácsony Sándor 1940-es évekbeli szemlélete és a mai pszichológia összevetésekor. A Karácsony halálát követő fél évszázadban hatalmasat fejlődött a lélektan tudománya. Specializálódott, egyszersmind általános kereteit kitágította. Szinte nincs olyan modern tudomány, amelynek ne lenne a pszichológia is része, a lélektanos interdiszciplináris vizsgálatok burjánzanak a pszicholingvisztikától az alkotáslélektanon át a magatartáskutatásig. A lélektani diszciplína magába szippantotta, lenyelte, befogadta a társtudományokat. Napjaink szociálpszichológiája és ágazati, alkalmazott pszichológiai iskolái akár magukba foglalhatnák Karácsony társaslélektanát is. Mégsem ezt tapasztaljuk. Karácsony ma is más.

A fejlődésről alkotott lélektani modellek rokon és ellentétes világfelfogásokra utalnak. Jelentős ellentét feszül az emberi szükségletekről szóló elméletek nagy része, illetve a Karácsony-féle társadalmi reláció **igény-ajándék-szolgálat-áldozat-szeretet** fejlődésmodellje, felfogása közt. Felsőoktatásunk szociológiai és lélektani tanulmányaiban ma is többnyire fenntartások nélkül tanítják az amerikai Maslow közismert „piramismodelljét" a szükségletekről. Abraham Maslow 1943-ban publikálta elméletét, szinte ugyanakkor, amikor Karácsony a magáét. A szükségletpiramis alján az egyén elemi létfeltételeit találjuk, a piramis csúcsán pedig az önmegvalósítást. Itt látszik a legnagyobb ellentét a két modell között. Maslow alapvetően egyénre épített elmélete a személyiség

önértékét tartja legnagyobbra. Ugyan megemlíti a valahová tartozás, intimitás érzelemközpontú jellegét is, de felfogása zárt, individuális.

Ezzel szemben Karácsony ismert elmélete „a másik emberhez" való viszonyainkat építi. Karácsony modellje aktuális. A Maslow-piramis eredeti formájában rég meghaladott. Egy amerikai pszichológusokból álló csapat 2010-ben újragondolta ezt az elméletet, különösen a piramis felsőbb részét, kiegészítették új elméletekkel az idegtudomány, fejlődéspszichológia felől. Maslow piramisa a globalizáló, individuális, liberális kapitalista világrendet mutatja, amelynek tetején az önmegvalósítás ragyog. Ennek a modellnek a hasító csúcsa az ego kiteljesedése. Ez az inverze, fordítottja Karácsony Sándor szemléletének, ahol az egyén minősége a másik emberrel való kapcsolatában fejlődik. Érdekes összevetni ezt a képet Boulad nézeteivel is. Boulad – Karácsonyhoz hasonlóan – megfordítja a képet, Maslow modelljének mind irányát, mind a csúcsát kritizálva. Már a kiindulás is meglepő: Bouladnál fordított, fönt széles, lefelé egy pontba szűkülő formát látunk, ahol a személyiség önértékeiből induló lelki fejlődés az indentitás mélységi pontján lesz teljes. Lényegi a különbség a modell egészében. Míg Maslow veretesen anyagi jellegű elképzelése teljesen zárt a transzcendens felé, addig Bouladnál (miként Karácsonynál) elengedhetetlen a szellemi erő jelenléte. A bouladi személyiségzónáknál az anyagelvű társadalom színpada a meghatározó, ahol a megélhetésért vívott küzdelemben alakul a persona, aki a köveket is kenyérré igyekszik változtatni (napjainkban erős technikai, tudományos, kommunikációs eszközökkel). Az egót hizlaló „persona" viszont másokat is saját maga által birtokolt étellé igyekszik alakítani ahelyett, hogy önmagát adná kenyérként – mondja Boulad.

Egy magyar filozófus szerint Boulad fejlődésmodellje az ember három kísértésének egymásra épülése. Karácsony szemlélete alapján világos, hogy a bouladi személyiségzónák is a társas lény társas akarati viszonyának (a transzcendensben való) kiteljesedését modellezik. Megfeleltethetők a Názáreti háromszori megkísértésének az anyagi értékektől az eszmei értékig. Maslow, Karácsony s Boulad rendszere látszólag hasonlóan rétegzett, de tartalmilag, az értékrend és emberi viszonyaink tekintetében homlokegyenest ellentétesek egymással. (Karácsonynál, Bouladnál fordított a piramis.) Itt az „én" szabadságszükséglete Isten szükségelt társas szabadsága bennem. A lényeg: átadni szabadságomat másokért egészen és megtalálni magamat másokban. Ez az ego teljes és végső megsemmisülése a pneuma hagion erejétől áthatva a maradéktalan alázat révén.

A fejlődéslélektan mellett a világnézeti és vallási viszonyok esetében a pszichológia tudomány tanítása és Karácsony társaslélektana érdekes különbségeket mutat. Miközben a spirituális megközelítés a modern pszichológiákban többnyire ma már „megengedett" vagy elfogadott lehetőség, az emberkép megfogalmazásánál, a transzcendens utalások iskolai alkalmazásában ma is hiányzik a „pneumatikus ember" szemlélete, megértetése. A mai keresztény hitoktatók sem jeleskednek a pneuma bemutatásával (vagy akár említésével), s következetesen csak a kételemű, dichotomikus test-lélek modellt tanítják a trichotomikus test-lélek-szellem helyett. Ennélfogva a gyerekek rendszeresen összekeverik a lelki (pszichikus) jelenségeket, folyamatokat és a szel-

lemi (spirituális, pneumatikus) tartalmakat. Az emberkép hiányosságai mellett szóba sem kerülnek a lehetséges ember-Isten viszonyok, a „férfi-nő-Isten" modell. A fejlődés spirituális problémakörét racionális merevséggel kezelő „big science" ennek elemzését hol lenézéssel stigmatizálja, hol csak rendellenességeit hangsúlyozza. Így az átkerül a szekták, parapszichológiák, „New Age"-hívők és médiaguruk asztalára. Pedig ennek megismerő megfogalmazása, elemző leírása nemcsak a teológia és a filozófia feladata lenne, hanem a világos fogalmi apparátus használatában érdekelt embertudományoké is. A pedagógiáé és a pszichológiáé is. A felsőoktatásban naponta tapasztaljuk, hogy a diákok világos szemléletet és alaposan kiejtett fejlődésmodelleket igényelnek. Ami Karácsonyt illeti, bizonyítva állította, hogy transzcendencia nélkül a nevelés (valamint az emberi élet) nem értelmezhető. Ugyanakkor sohasem keverte össze a tudományt a vallással – választott diszciplínái viszonyaiban gondolkodott, relációt viszonyított relációhoz és azokat az egészhez, az élet egészéhez. Ezért tudott dialektikusan gondolkodni, szólni és gondolatait folyamatosan újrafogalmazni – a nevelés gyakorlatában is.

Hivatkozott irodalom

- Boulad, H. (1988). *Az önátadás fényében*. Budapest, Ecclesia.
- Boulad, H. (1992). *A szív okossága*. Budapest, Ecclesia.
- Boulad, H. (1994). *Használd szabadságodat*. Budapest, Szegletkő Kiadó.
- Boulad, H. (1997). *A nők szenvedése és küldetése*. Budapest, Márton Áron Kiadó.
- Boulad, H. (2009). *Teózis*. Budapest, Kairosz.
- Boulad, H. (2014). *La foi et le sens*. Paris, Editions Médiaspaul.
- Buda B. (1994). *Mentálhigiéné.* Budapest, Animula.
- Buda B. (2012). *Empátia*. Budapest, KRE–L'Harmattan.
- Deme T. (1994). *Ami történik és ami van*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Deme T. (1997). Karácsony Sándor pedagógiájának időszerűsége, avagy Euthicus feltámadása. *Korunk,* 3. folyam, VIII. évf., 10. sz. 92–100.
- Deme T. (2001). Integrációkísérletek. In Kiss E. (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia* (pp. 193–201). Debrecen, Kiss Árpád Archívum Könyvtára – Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományi Tanszék.
- Deme T. (2002). *Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitása*. PhD-értekezés kézirata. Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézetének Könyvtára.
- Deme T. (2002). Fiatalok között – Bioetika, ifjúság meg az írástudók. *Távlatok,* XII. évf., 3. sz. (57.) 421–435.
- Deme T. (2002). Viszonyulok, tehát vagyok. In Lénárd G. (szerk.): *Gyökerek és gyümölcsök* (pp. 73–97). Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék.
- Deme T. (2005). Az ifjúság kultúrája, a munka kultúrája és az ifjúság munkája. In VJRKTF Tud. és Képzési Biz. (szerk.): *Ifjúság, munka, kultúra* (pp. 195–206). Esztergom, Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola Tud. és Képzési Biz.

- Deme T. (2007). Logosz, ratio, fides: írástudók okoskodó törmeléknyelve vagy léleknövelő beszéd. In Cselényi I. G., Hoppál K. B. & Kormos J. (szerk.): *Aquinói Szent Tamás nyomán* (pp. 181–203). Budapest, MASZTT.
- Deme T. (2008). Az irodalom mint a lelki egészség forrása. In Deme T. (szerk.): *Vitalitásgenerátorok* (pp. 56–72). Budapest, HÁLÓ – Sándor Kör – ORTT.
- Deme T. (2011). Bagdy Emőke pedagógiai, teológiai és esztétikai szemlélete. In Császár-Nagy N., Demetrovics Zs. & Vargha A. (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja* (pp. 27–38). Budapest, KRE–L'Harmattan.
- Deme T. (2012). Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot? És ki a szofokrata? Karácsony Sándor egy neveléstudományi alapmondatának időszerű kibontása. In Juhász E. & Chrappán M. (szerk.): *Tanulás és művelődés* (pp. 75–87). Debrecen, DE Neveléstudományok Intézete.
- Deme T. (2013). Tudáson inneni és tudáson túli tudás, avagy a figyelem anatómiája. In Fehér Á., Fülöpné Erdő M. & Mészáros L. (szerk.): *Gravissimum educationis. A keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején* (pp. 65–73). Vác, Apor Vilmos Katolikus Főiskola.
- Deme T. (2013). Az „ész trónfosztása" és a teljesség-elvű, alkotó, társaslelki nevelés. In Cselényi I. G. & Hoppál K. B. (szerk.): *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei 2*. (pp. 67–91). Budapest, Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság.
- Deme T. (2014). A másik ember képe Buda Béla „elmebajtársi" leveleiben. In Bagdy E., Grezsa F., Komlósi P., Sepsi E. & Spannraft M. (szerk.): *Ki látott engem? (Buda Béla 75)* (pp. 46–63). Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan.
- Deme T. (2017). Karácsony Sándor természetes rendszeréről. *Magyar Szemle,* Új folyam, XXIII. évf., 11–12. sz. 73–91.
- Fromm, E. (1994). *Birtokolni vagy létezni*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gyulai Á. (1999). Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről. *Új Pedagógiai Szemle,* XLIX. évf., 3. sz. 17–31.
- Heltai M. (szerk.) (2012). *Karácsony Sándor pedagógiája: modern nevelés – magyar nevelés*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Karácsony S. (2004). *Ocsúdó magyarság*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (2004). *A magyarok istene*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (2006). *A könyvek lelke*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (2008). *A magyarok kincse*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony S. (2009). *A magyar észjárás*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Kontra Gy. (2009). *Ezerszer ember: gyermek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Gy. (2009). *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Budapest, BIP.
- Kövendi D. (2002). Karácsony Sándor, az alkotó. In Lénárd G. (szerk.): *Gyökerek és gyümölcsök* (pp. 13–25). Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék.
- Kövendi D. (2008). Függelék. In Karácsony Sándor: *A magyarok kincse* (pp. 277–283). Budapest, Széphalom Könyvműhely.

PUPress

- Lányi G. (szerk.) (1996). *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi Kiadó – ELTE.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lendvai L. F. (1993). *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Miklóssy E. (2009). *A másik ember keresése*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Pál F. (2010). *Tükör által világosan*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Pál F. (2011). *Természetes spiritualitás*. Budapest, Kairosz Kiadó.

DUPress

Fülöp Mihály–Kálmán Antalné

Hogyan ápoljuk névadónk emlékét a Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesületben?

A 21 évvel ezelőtt kezdődő egyesületi tevékenységben fordulópontot jelentett 2002, amikor az egyesület felvette Karácsony Sándor nevét. Ekkor több fontos cél közül első helyre került a névadó emlékének ápolása, a karácsonyi nevelési eszmék megismerése, műveinek feldolgozása, munkássága ma is hasznosítható értékeinek terjesztése, kapcsolatépítés a nevét viselő intézményekkel, megismerkedés a karácsonyi életmű kutatóival.

E cél megvalósítását számtalan esemény, program igazolja. Születésének 125. évfordulója alkalmából csokorba gyűjtöttük azokat az előadásokat, referátumokat, amelyek Karácsony Sándor műveinek feldolgozását, az életmű bemutatását célozták meg, egyre növekvő tagságunk örömére.

Úgy véljük, szükséges hiánypótlást végzünk azzal, hogy Karácsony Sándor pedagógiai elveit népszerűsítjük, mivel az elmúlt évtizedekben pedagógusok tömege került ki felsőoktatási intézményekből úgy, hogy a kiváló tudósról nem is hallott. Tagságunk igyekszik jelen lenni azokon a rendezvényeken, melyeket a neves pedagógus emlékének ápolására rendeznek. Külön jelentőséget tulajdonítottunk születése 125. évfordulójának, részt vettünk sírjának koszorúzásán, emléktábla-avatáson, emlékülséken és a Pedagógusok arcképcsarnoka c. könyvsorozatunk XV. kötetében külön melléklettel emlékeztünk munkásságára.

A fentieken túl kapcsolatot tartunk olyan szervezetekkel, amelyek nevükben is őrzik Karácsony Sándor emlékét, így a debreceni és a földesi iskolákkal, valamint a földesi és Csökmei Körrel.

Együttműködés valósult meg a Debreceni Egyetem intézeteivel, előadóként, szerzőként egyetemi oktatók is bekapcsolódnak munkánkba. Karácsony Sándor munkássága ösztönzött bennünket arra, hogy keressük azokat a pedagógusokat, akiknek az életművében fellelhetők névadónk pedagógiai eszméi.

Így zárul be a kör, amely Karácsony Sándor pedagógiai elvei megismerését, munkássága bemutatását, írásai népszerűsítését jelenti, azzal együtt, hogy megmentjük a feledéstől olyan személyiségek munkásságát, akik vagy tudatosan, vagy ösztönösen követték neves tudósunkat, bizonyítván a személyiségformálás, az együttműködés, a személyi integritás megtartásának fontosságát. Tevékenységünk elismerését jelenti, hogy a Pedagógusok arcképcsarnoka című sorozatunkat egyre szélesebb körben ismerik és

DUPress

Koszorúzás Karácsony Sándor sírjánál 2017-ben

felbecsülhetetlen értéknek tartják. A következőkben két olyan előadásból közlünk részleteket, szemelvényeket, amelyek Karácsony Sándor gondolatainak kibontására, elemzésére vállalkoztak.

Könyvbemutató a debreceni Megyeháza Árpád-termében 2017-ben

Nyirkos Tibor: Karácsony Sándor és *A magyar demokrácia*

(Elhangzott 2012. március 30-án, a DAB-székházban, a KSPE közgyűlésén)

1. Író és műve

Bevallom, nehezen tudnám megnevezni a könyv műfaját, és ebbe nemcsak saját tájékozottságom hiányos volta, hanem a kötet némi inkoherenciája is belejátszik. *A magyar demokrácia* történelmünk egyik mélypontján, az újabb háborúvesztés és zuhanás után jelent meg, és a bizakodás adta meg az alaphangját. Nem azt a kérdést teszi föl, hogy a magyarság túléli-e az összeomlást (túlélte), hanem hogy mi a teendő egy ilyen szörnyűséges tragédia után. Már az előszóban – amelyet Veres Péternek ajánl – kifejti a demokrácia sarkalatos tételeit, mintegy ízelítőt adva páratlan elfogulatlanságából, széles látóköréből, mélyenszántó, filozofikus érvelési módjából és az érdeklődést felcsigázó vitamódszeréből. Ennek alapján talán vitairatnak vagy esszékötetnek nevezhetnénk. Az írásokat a főtéma köti össze, de oly lazán, hogy egyes részletei inkább kitérőnek tekinthetők (*Nem ballag már a vén diák, Madisz népi est, Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Új magyar szellemi front, írásbeli érettségi, Szóbeli érettségi, Új egyetem felé, Demokrácia és cserkészet, Keresztelés, Konfirmáció* stb.).

A szerző azonban – az olvasás és megértés elősegítésére – négy fő fejezetbe foglalja a könyv tartalmát, ezek a következők:

I. Demokrácia és kultúra,
II. Demokrácia és pedagógia,
III. Demokrácia és egyetem,
IV. Demokrácia és egyház.

Ezek közül szerintem a *Demokrácia és pedagógia* c. fejezet a legegységesebb, ez adja az egész problémakör magvát.

Karácsony Sándor a két világháború közötti évtizedek egyik legmarkánsabb egyénisége. Tekintélye megkérdőjelezhetetlen, pedagógiai és filozófiai eszméi magával ragadóak, politikai nézetei konfrontálódnak a németbarát politikai orientációval, keményen bírálja a Horthy-rendszer oktatásügyileg is körbebástyázott kasztrendszerét. Szóban és írásban nagy hatású közéleti személyiség.

2. Az író és a korszellem

Karácsony Sándor könyvének keletkezési ideje nem mellékes körülmény értékeinek kritikai feltárásában. A háború borzalmai után természetes, hogy számba veszi a múlt bűneit, tévelygéseit, amelyek a tragédiához vezettek. Tollát azonban nem aktuálpolitikai, hanem morális meggyőződés vezeti. Nem történelmi áttekintést ad tehát, nem veszi elő a „mi lett volna, ha" érvrendszerét. Jobban érdekli, hogy mi folyik a jelenben, milyen erkölcsi fogódzók mutatkoznak a kilábaláshoz. Feltűnő azonban, hogy még egy ilyen széles látókörű, nagy műveltségű ember, valóságos modern kori polihisztor (teológus, filozófus, nyelvész, író), akitől egyáltalán nem idegen a realitásérzék, menynyire nem látja a közeljövő végzetes elfajulását, a demokrácia megcsúfolását, a hatalmi érdek felülkerekedését a ráción, a humánumon. Még csak sejtelme sincs arról, hogy

szavai hamarosan elvesznek a demagógia, az osztálygyűlölet zsivajában, s csak később, saját élményei alapján vonja le a súlyos következtetést: nincs szabadság, nincs belátás, testvériség, egyenlőség, kulturált közbeszéd, csak tébolyult propagandabeszéd és bosszúvágy – legalábbis a politika körein belül. Igaz, ebben nincs egyedül. Karácsony Sándor a reményt hordozza szívében, a hitet, hogy a jó legyőzi a rosszat, nem szabad belemerülni a tétlen reménytelenségbe. Még nem tudja, hogy megnyilatkozása pusztába kiáltott szó a hatalom számára. Hamarosan félreállítják, egyetemi katedrájától megfosztják, s nemsokára elragadja a halál. Félreállításának indoklása: fideista, irracionalista, voluntarista, egzisztencialista. Ehhez nem kell kommentár.

3. Időszerűség

Mivel azonban tudós ember, mélyreható elemzését adja a nevelés és a demokrácia viszonyának. Miután kijelenti, hogy nálunk még nincs demokrácia, megejtő egyszerűséggel vezeti be az olvasót a demokrácia, a szabadság, a diktatúra, a fegyelem, az autonómia fogalmának értelmezésébe. Nehéz volna ellentmondani neki, amikor kimondja – pedig ez paradoxonnak látszik –, hogy „a szabad embernek nem az szabad, amit akar, hanem szabad neki, nem pedig muszáj az, ami szabad. A »jó« szabad neki, nem amit akar." (Karácsony 1945: 33) Kijelenti továbbá – a tanár és a diák feltétel nélküli autonómiájára utalva –, hogy „a tanár és a diák között, igenis, alárendeltségi viszony van: a diák alája van rendelve a tanárjának"; és „nem velünk egyenrangú fél a gyermek, hanem velünk egyenjogú fél" (Karácsony, 1945: 35). A mai pedagógus némi megkönnyebbüléssel olvassa ezeket a sorokat. A világos gondolatok rendet visznek a világba, erőt adnak hivatásunk gyakorlásának.

Ugyancsak izgalmas és időszerű mindaz, amit a szerző az iskolai fegyelmezésről ír, mert – mint mondja – az egyetlen igazi fegyelem a munka fegyelme: a munkának olyannak kell lenni, hogy lekösse a gyereket. Különös gondossággal kell bánni azokkal, akiket nem lehet lekötni, mert zabolátlanok, fékezhetetlenek, nem a többi gyerekek közé valók (ezek olvasása közben jól szórakozunk azokon a példákon, amelyeket a szerző saját nevelési gyakorlatából idéz föl). És itt van a kutya elásva. Ha vannak olyanok, akik nem tudnak beilleszkedni az iskola rendjébe, akik tehát nem a többiek közé valók, azokkal mit kezdjünk? Karácsony Sándor szembenéz ezzel a helyzettel is. Igen, az iskola felelős a gyermekért; életessé kell tenni az iskolát. A demokrácia a nevelőket nehéz helyzetbe hozza – írja –, hiszen a kívülről jövő fegyelmezési módokat és eszközöket határozottan, s tegyük hozzá, helyesen és jogosan tiltja. Ugyanakkor azonban nem gondoskodhatott egyelőre még arról, hogy az iskolai növendékek közül eltávolítsa s nekik megfelelőbb helyekre összegyűjtve nevelje tovább a nehezen nevelhető gyerekeket, hiszen azok nem valók a „rendes", „mindennapi" iskolába. (Ilyennek tartja a szerző az abnormis, az ideges, a túlkoros vagy fejlődési zavarral küzdő gyerekeket.) A lényeg az, hogy Karácsony Sándor nem veti el magát az elkülönítést, sőt különös ellentmondásba keveredik, amikor azt mondja: igenis kezébe lehet adni a tanítónak a nádpálcát, de neki nem szabad használnia. „Nem üt, szabad neki nem-ütnie" (Karácsony 1945: 44).

Csiha László: Karácsony Sándor és *A magyar észjárás*

(Elhangzott 2013. március 20-án, a DAB-székházban, a Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület közgyűlésén)

Egyesületünk névadójáról, Karácsony Sándorról, *A magyar észjárás* című művének a mai napig is érvényes megállapításait kellene átgondolni és tudatosítani. Mihály János igazgatóm nagy tisztelője volt a professzornak (tanítványa is), és időről időre elmondott néhány Karácsonytól hallott megállapítást. Többek közt azt, hogy az iskola roszszul működik, mert a tanár kérdez (aki tud), a diák felel (aki tudatlan). Fordítva kellene lennie. Természetesen ez az ironikus megállapítás csak azt a jámbor óhajt fejezi ki, hogy Karácsony is, Mihály János is és minden tanár aktív, érdeklődő diákokra vágyik.

Azt is hallottam, hogy pedagógiából úgy kellett vizsgázni Karácsony Sándornál, hogy kérdéseket kellett feltenni a professzornak, s ő abból ítélte meg az egyetemista felkészültségét, szellemi teljesítményét. Erre a rövid megemlékezésre készülve nekem is nagyon tetszett ez az eljárás. Ugyanis újraolvasva *A magyar észjárás* című, 1939-ben megjelent munkát, nagyon sok kérdésem adódott. A mű címe, *A magyar észjárás,* már feltételezi, hogy van német, spanyol gondolkodásmód is Karácsony szerint.

A múlt század harmincas éveiben sokakat foglalkoztatott a kérdés, hogy mi a magyar. Az irodalomtörténész Beöthy Zsolt képe rólunk a turáni lovas, más tudós a német vándorral szemben a bujdosó magyart látja nemzeti szimbolikus képviselőnknek. A mai nap is van igény arra, hogy megfogalmazzuk nemzeti sajátságainkat, gondoljunk arra, hogy mennyire törekednek az úgynevezett hungarikumok megismertetésére a szódavíztől kezdve a bajai halászlén át a táncházakig.

Karácsony a nyelvben látja a magyar azonosság legfontosabb kifejeződését, nem feledkezve el a népzenénkről, építészetünkről. Nagyon sok példát hoz fel arra, hogy mi mindent tud kifejezni a magyar nyelv, szemben a némettel.

Én francia szakos lévén, többször elgondolkoztam azon, hogyan tudnám [franciául] hitelesen visszaadni Tamási szép mondatát: *„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne."* Az *otthont* nem tudtam lefordítani. Azt persze meg tudom mondani, hogy *délután otthon leszek, gyere el egy kávéra,* de olyan szót nem találtam, amelynek az a jelentése és érzelmi tartalma megfelelne a mi *otthon* szavunknak. Amiben benne van a hon. *„Nem lelé honját a hazában."* Vigasztalásul szolgál, hogy Kundera, a nagy cseh író is kifogásolta, hogy a *domov* szót, ami olyasmit jelent, mint a mi otthon szavunk, nem tudta lefordítani franciára.

Karácsony a szofokráciát (szofokrácián a szellemi elitet érti) azért bírálja, mert annak nyelve fordításnyelv. Nem tudom, mit szólna a sok *project*hez, *team*hez, ha ma élne.

Persze nem a szókincsre irányul elsősorban a figyelme, hanem részben a kiejtésre, az artikulációra, és főként a mondatszerkezetre. Szerinte a magyar nyelv lényege a mellérendelés. Mindnyájan tudjuk, hogy költészetünkben milyen szép példákat találhatunk a mellérendelésre, gondoljunk a Toldi első énekére, a Pázmán lovag című balladára, vagy újabban Nagy László Ki viszi át a Szerelmet c. versére, amely ugyan időhatározói mellékmondattal kezdődik, de utána csupa mellérendelés következik.

DUNAKÖNYV

Természetesen a mellérendelés Karácsony szerint nem grammatika, hanem meghatározza a magyar gondolkodásmódot, a magyar magatartást, a magyar társadalmat. A mellérendelés elvéből vezeti le a magyarra jellemzőnek vélt sajátosságokat, például lovagiasság, szabadságszeretet.

A mellérendelés nála nem mindig egyenlőséget jelent. Inkább olyan egymásrautaltságot, hogy az egyik elem nem létezhet a másik nélkül. Ilyen például a szülő-gyermek kapcsolat vagy a tiszt és a tiszti legény kapcsolata a hadseregben. Természetesen a mellérendelés elve érvényesül a pedagógiában is. Azt hiszem, néhány szót mondanunk kell azokról a pedagógiai elvekről, amelyek megjelennek a könyvben, hiszen elsősorban pedagógiai alkotás.

Alapgondolata Karácsonynak, hogy az oktatásnak-nevelésnek magyarnak kell lennie, tehát a magyar észjárás szerint kell felépülnie. A pedagógusokról szólva szerinte az eszményi tanár polihisztor. Ideálja a partikuláris iskola. Mindnyájan tudjuk, hogy a 17–18. században a nagyobb református kollégiumok vonzáskörében kisebb tanintézetek, úgynevezett partikulák működtek. Vezetőjük külföldi tanulmányokra készülő diák vagy már onnan hazajött tanár, az úgynevezett akadémikus rektor volt. A kis iskolában tanítva gyűjtöttek pénzt a külföldi tanulmányútra.

Hajdúböszörmény egyik kiváló tanítója Diószegi Sámuel volt. Kiváló teológus. Tanítóskodása befejeztével hajdúnánási, hajdúböszörményi, majd debreceni lelkész. A jelenleg használatos református énekeskönyv 278. énekét az ő átdolgozásában szoktuk énekelni. De sokoldalúságát leginkább a Magyar Füvészkönyv s ennek kiegészítése, az Orvosi Füvészkönyv bizonyítja. Ezeket a növénytankönyveket sógorával, Fazekas Mihállyal, a Lúdas Matyi szerzőjével készítette. Elképzelhető, hogy a göttingai egyetem után az akkori Böszörmény nem jelenthetett Diószegi számára szellemi felüdülést, de alázatosan vállalta a vidéki papsággal együtt járó feladatokat.

Fontos követelmény Karácsony rendszerében, hogy a nevelő – a tanítótól az egyetemi professzorig – sokoldalú tudással felvértezett ember legyen. Érdemes megfigyelni, hogy a vallásos Karácsony miként látja a tanulás-tanítás kérdését. Költői szintre emelkedik stílusa az egyetemi munkáról szólva. A jó tanár nem azt tanítja az életről, hogy érthető, megmagyarázható, megoldható, hanem hogy *„csodálatos, határtalan és időtlen titok"* (Karácsony 2009: 242). Ez az élethosszig tartó tanulás Karácsony-féle interpretációja.

Nagyon fontosnak tartotta a személyes viszonyt a tanár és diák között, eszménye a középkori diák, aki együtt vándorolt a tanárával, ha az más egyetemre ment el tanítani. A problémára a *Pedagógusok arcképcsarnoka* köteteinek megismerése és a tágabb olvasóközönség véleménye hívta fel a figyelmemet. Nagyon sok, a sorozatban megjelent tanítóról, tanárról a szakma, kollégák és szakfelügyelők rossz véleményt alkottak. Több olyan ismerősöm van, akinek munkáját a hivatalos közvélemény értéktelennek tartotta. Egy agresszív szakfelügyelő még nyilvános értekezleten is kifigurázta a kollégát. De az illetőt hálával emlegetik volt tanítványai, köszönik neki, hogy a tanyasi iskola után gimnáziumba irányította őket, s onnan is továbbjutottak. Az elismerő szavak nem az osztálytalálkozók szentimentális légkörében hangzottak el, hanem négyszemközti

beszélgetésekben. Akik elmondták: a Kenézy-kórház doktornője, egy agrármérnök, egy építészmérnök, egyetemet végzett emberek, olyanok, akiknek már felnőtt gyermekeik vannak, ezért szülőként is meg tudják ítélni a pedagógiai munkát.

Volt egy nagy tudású, folyóiratokban publikáló kollégám, akinek merészebb, szokatlanabb tanítási módszerei egyes érzékenyebb lelkű szakfelügyelőket az „idegösszeomlás" szélére sodortak. Tanítványai közül többen szintén írogató értelmiségivé váltak, de ami talán ennél is fontosabb, ha Hajdúböszörményben képzőművészeti kiállítás, író-olvasó találkozó van, a közönség jelentős számban az ő tanítványaiból kerül ki.

Ha kérdést tehetnék fel Karácsony professzor úrnak, az a következő lenne: Nincs-e a nevelésben, az oktatásban valami művészi? Ezen azt értem, hogy nem lehet egyértelműen megmagyarázni, hogy melyik nevelési, oktatási módszer a célravezető. Miért válik be egy eljárás az egyik tanulónál, a másiknál pedig nem, egyik osztályban igen, a másikban nem. Nem lehet egzakt módszerekkel megállapítani, ki a jó tanár, szerintem a humanizmus, az önzetlen gyerekszeretet az, ami valami megmagyarázhatatlan módon meghozza a maga gyümölcsét.

Egyébként Karácsonynak is vannak olyan emlékei, hogy a debreceni kollégiumban a tanárai sem az akkori legmodernebb elveknek, sem a felsőbbség elvárásainak megfelelően oktattak, mégis eredményesek voltak, mert *„őszintén adták bele a közös munkába egész egyéniségüket"* (Karácsony 2009: 218).

Karácsony természetesen nem a rendszer és a módszer ellen van, csak magyar módszert követel, és azt, hogy a mellérendeltség minél mélyebben érvényesüljön. Abban reménykedik, hogy *„kibékül a tanár a diáksággal. Nem egymás fölébe keverednek, hanem egymás mellé kerülnek munkaközösségekbe."* (Karácsony 2009: 221)

Karácsony *A magyar észjárás* című írása elsősorban pedagógiai mű. Az a figyelemre méltó, hogy a magyar azonosságtudatot mélyen átérzi, mint ahogy láttuk, és megállapításait a magyar néplélekből vezeti le.

***

Vannak korszakok, melyek éppen a végbemenő társadalmi, technikai változásoktól indíttatva az addigiaktól eltérően, hangsúlyosabban vetik fel az elvek, módszerek változtatásának kérdését, melyeket nem lehet megkerülni.

A válaszok vitákat váltanak ki. Úgy véljük, ez történt Karácsony Sándor munkássága idején és történik most is. Ezért elemi kötelességünk felkutatni és ismertté tenni azokat a módszereket, melyek a „másik ember" számára lehetővé teszik a kor kihívásainak való eredményes megfelelést.

Szándékunk szerint ennek teszünk eleget Karácsony Sándor haladó eszméinek népszerűsítésével, valamint a kiemelkedő pedagógus-életpályák bemutatásával.

Hivatkozott irodalom

- Karácsony S. (1945). *A magyar demokrácia*. Budapest, Exodus.
- Karácsony S. (2009). *A magyar észjárás*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.

Heltai Miklós

Karácsony Sándor eszméinek továbbélése tanítványai munkásságában

A szellemi élet alkotóinak utóhatását vizsgálva számot kell vetni azzal, hogy az ilyen hatások is alá vannak vetve a természet törvényszerűségeinek: lassan elenyésznek. Az igazán nagy gondolkodók eszméi viszont érvényesek maradnak, tovább élnek, újjáélednek, amint ezt Karácsony Sándor utóélete is igazolja.

Élete, művei

Életrajzi adataiból is kiolvasható, hogy rendkívüli műveltségű, aktivitású, a szellemi élet legkülönbözőbb területein eredetit alkotó, nagy hatású személyiség volt.

1891-ben született Földesen, a Debreceni Református Kollégium nevelte, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, Genfben, Münchenben, Bécsben egészítette ki. Gimnáziumi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia szótárszerkesztő bizottságának munkatársa, majd a pedagógia professzora a debreceni egyetemen. Különböző tisztségekben jelentős szerepet játszott a magyar református egyház hitéletének megújításában. Vezetője vagy munkatársa a kor vallásos ifjúsági mozgalmainak, a cserkészetnek, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek. Mozgalmi tevékenysége, sokoldalú publikációs tevékenysége, 1938-tól megjelenő neveléstudományi művei révén korának egyik legismertebb tudósa, különösen az egyetemi ifjúság körében népszerű. A kiépülő kommunista diktatúra 1948-tól fokozatosan kiszorítja a tudományos életből és közéletből, 1950-ben kényszernyugdíjazzák, majd nyugdíját is megvonják. Budapesten hal meg 1952-ben.

Neveléstudományi rendszerét 10 nagy kötetben foglalta össze, a könyveket először a tanítványai által működtetett Exodus Kiadó adta ki 1938 és 1947 között; másodszor 2002–2011 között a szintén tanítványai és azok leszármazottai által működtetett Csökmei Kör támogatásával a Széphalom Könyvműhely.

DUPress

Tudományos-pedagógiai gondolkodásának jellegzetességei

Pedagógiájának talán legfontosabb vonása a „másik ember”[1] felismerése a növendékben: „Nem velünk egyen*rangú* fél a gyermek, hanem velünk egyen*jogú* fél. Nem tökéletlen és fejletlen felnőtt, hanem fejlett, tehát tökéletes kisgyerek, növő gyerek, serdülő és adoleszcens. Teljes joga és tökéletes autonómiája van a kisgyerek, növő gyerek, serdülő és adoleszcens életre.” (Karácsony 2011: 31) A nevelés fogalmát Karácsony nem szűkíti le módszertani kérdésekre, mint a korabeli reformpedagógia, sem az intézményes oktatás-nevelés terére és idejére, mint a szaktudományként művelt pedagógia a Horthy-korszakban. Alapfeltételének minősíti a partnerek autonómiájának érvényesülését, az interakció lényegét pedig a nevelői személyiség etizált kultúrájának a gyermekifjú kíváncsiságával való találkozásban ragadja meg. Ennek – társadalompszichológiai szempontból – véleménye szerint legjobb kerete az a familiaritás, amelyben a magyar társadalmi-pedagógiai hagyományok is gyökereznek. E felfogásból következik, hogy úgy tartja: a növendék és nevelő viszonyulását minduntalan újra kell fogalmazni, az adott szituációtól és a felek státusától függően. Neveléstudományi műveiben sorra veszi a viszonyulások jogi, esztétikai, logikai, etikai és konfesszionális alapeseteit, mindvégig szem előtt tartva, hogy a felek autonómiáját a mellérendelő szemlélet érvényesülése, az interakció színvonalát a kultúra közegében a nevelő személyisége biztosíthatja. Voltaképpen tehát térben és időben nem korlátozott egzisztenciális relációkkal azonosítja, a transzcendens szférát leginkább megközelítő emberi lehetőségnek tartja a nevelést.

A nyelvi formákban az érthető, világos megfogalmazás, a művésziben az érzelmi felindulás őszintesége, a társadalmi viszonyulásban a szabadság légköre, a vallásosban a hitbizonyosság, a jogiban a biztonság kétségbevonhatatlansága jelenti a partner, az ő kifejezésével élve a „másik ember” tudomásulvételét. Pszichológiai szempontból tehát az interakció (az ő fogalomhasználatában: reláció) az a forma, melyben a nevelés mint kölcsönhatás végbemehet, s a reláció egyúttal az általános emberi: jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos szituációk közös nevezője. Mindezek alapján nevezi pedagógiája lélektani alapját társaslélektannak.

A nevelési viszonyulásoknak nemcsak a formai-pszichológiai, hanem tartalmi-logikai kérdéseivel is foglalkozott. Az interakciók, viszonyulások voltaképpen minden formájukban verbalizáltak (ezért mondja Karácsony Sándor, hogy minden nevelés nyelvi nevelés is). A pszichológiai formák logikuma nézete szerint a jel, a jel módosul a művészi viszonyulásban jelképpé, a társadalmiban tetté, a jogiban elvvé, a vallásosban konfesszióvá. (Azt, hogy tudományos szemlélete mennyire előtte járt korának, jól mutatja, hogy a szociálpszichológia, politológia, kommunikációelmélet jóval később jutott el a társadalmi cselekvések és nyelvi jelek összefüggésének felismeréséig.) A jel mint

[1] A „másik ember” Karácsony Sándor pedagógiai, nyelvészeti, filozófiai rendszerének kulcskifejezése, pedagógiai vonatkozásainak legtömörebb összefoglalása *Ocsúdó magyarság* c. művének „A magyar nevelés európai és magyar aktuális problémája: a másik ember” című fejezetében.

tartalom, közös nevezője az általános emberi s ezek részeként a nevelési jellegű társas lelki interakciók tartalmi vonatkozásainak. A logikum is a társas viszony függvénye: a jel csak akkor jelent valamit, ha igazodik a partner jelrendszeréhez; a jelkép akkor sikeres, ha a közönség azonosul vele; a tett akkor elviselhető, ha a másik fél szabadon dönthet, elfogadja-e. A jel és jelentés viszonyát elsősorban nyelvi vonatkozásban vizsgálta, bár elemzését kiterjesztette a jelkép és tett jelentéssel kapcsolatos problémáira is. Úgy vélte, hogy a jel csak akkor jelent valamit, ha a szemléletből képet hoz magával, és ez a megértés folyamatában is megjelenik. A képet kódoljuk jellé, illetve a jelet dekódoljuk képpé; a kép nélküli közlés és gondolkodás értelmetlen. A jelentés végső titka felfogása szerint ugyan transzcendens, az érthetetlenség, értelmetlenség azonban nem azonos a transzcendenciával.

A jelentés és kép összekapcsolásával teremtette meg a művészet, irodalom, természet- és társadalomtudományoknak azt az összefüggésrendszerét, amelyet később részterületenként ismert föl a nyelvészet, matematika, természettudományok, esztétika (a kommunikációelmélet, a matematikai logika, a modern hermeneutika, a generatív nyelvészet).

Karácsony Sándor társaslélektanában-pedagógiájában a vallás nem a tételes vallást, a vallásos nevelés nem a hittanoktatást vagy valláserkölcsi nevelést jelenti, hanem azt a társas lelki viszonyt, melyben az egyik fél vall hitéről, a másik pedig hitelt ad ennek. Nyilvánvaló, hogy nevelés hit nélkül nem lehetséges, hisz a szocializáció a szó általános értelmében humánus-erkölcsi értékek elfogadtatását célozza, aki tehát nevelő szándékkal közeledik az ifjabb felé, annak hinnie kell ezekben és vallania kell róluk. Maga Karácsony Sándor mélyen hívő református ember volt, erkölcsi értékeit ebből merítette, tanítványainak erről vallott. Nem esett azonban abba a hibába, hogy tudományos tételeit vallásos argumentumokkal támassza alá. Tudósként bizonyította, hogy a gyermekifjúi lélek számára csak azok az erkölcsi értékek befogadhatók, melyeknek a nevelő saját értékeibe vetett hitbizonyossága az alapja – s vallott saját hitbizonyosságának forrásáról anélkül, hogy kizárta volna más források lehetőségét.

Mindez, párosulva partnerei autonómiájának mélységes tiszteletével, érthetővé teszi, hogy a körülötte kialakult közösségek miként tudtak befogadni hívőket és ateistákat, keresztyéneket és zsidókat, magyarokat és nem magyarokat.

Kortársi munkaközösségei, hatáshálózata

Karácsony Sándor úgy látta, hogy a trianoni igazságtalanságtól sújtott magyarság sorsa hasonló az egyiptomi szolgaságból szabaduló ószövetségi zsidóságéhoz: az Exodus, a kivonulás, a múlt magunk mögött hagyása vezethet lelki megújuláshoz és ígér új honfoglalást, akkora területen, amekkorát kultúrával tudunk kitölteni. Ezért választotta ezt a nevet az a munkaközösség és a vele összefonódott bibliakör, amely a 20. század húszas éveitől kezdve a református ifjúsági mozgalmak résztvevőiből, egykori diákjaiból, munkatársaiból formálódott körülötte. Úgy vélte, kulturális-tudományos

DEBRECEN UNIVERSITY PRESS

önazonosságunk megújítása, kiteljesítése, a velünk együtt élő népek kultúrájának megismerése és a velük való megbékélés teremtheti meg a Kárpát-medence, sőt a Dunavölgy népeinek azt az egységét, amely védelmet adhat a nagyhatalmak gazdasági és politikai terjeszkedésével szemben. Az Exodus munkaközösség tagjai számos további közösséget hoztak létre, melyek máig szívósan őrzik Karácsony Sándor örökségét. A debreceni egyetemen tartott neveléstudományi szemináriumok tagjai alkották a másik, tudományos munkaközösséget. Karácsony Sándor utóhatása ezeknek a munkaközösségeknek a bemutatásával elemezhető leginkább, ami persze akkor teljes, ha felsoroljuk – a teljesség igénye nélkül – a magyar kultúra és tudomány azon jeles szereplőit, akik valamilyen módon alkotó kapcsolatba kerültek vele, s ez nyomot hagyott munkáikban, gondolkodásukban és későbbi működésükben:

- pedagógia és pszichológia: Gyökössy Endre, Székácsné Vida Mária, Durkó Mátyás, Boros Dezső, Pataki Ferenc, Vekerdi László;
- nyelvészet: Lotz János, Sebestyén Géza, Fabricius Kovács Ferenc, Szépe György;
- irodalomtudomány: Földessy Gyula, Koczogh Ákos, Kövendi Dénes, Vargha Balázs;
- matematika: Varga Tamás, Kalmár László, Péter Rózsa, Surányi János, Szele Tibor, Lakatos Imre;
- filozófia: Kondor Imre;
- közoktatás: Kontra György, id. Heltai Miklós,[2] Kontra Györgyné Kozma Ilona, Szathmáry Lajos, Pataki Gyula;
- orvostudomány: Kardos György, Oláh Andor (népi orvoslás);
- néprajz: Lükő Gábor, Morvay Péter;
- zenetudomány: Ujfalussy József;
- klasszika-filológia: Szabó Árpád, Muraközy Gyula;
- hitélet: Kovács Bálint, Hegyi Füstös István;
- ifjúsági mozgalom, táncházmozgalom: Jánosi Sándor, Borbély Jolán;
- egyházzene: Árokháti Béla;
- szépirodalom: Gellért Sándor, Képes Géza, Szobotka Tibor, Varga Domokos, Fábián Gyula.

Szembetűnő, hogy a magyar–német szakos tanári végzettségű Karácsony Sándor, aki a doktorátusát filozófiából, pedagógiából és magyar nyelvészetből szerezte, ösztönző hatást volt képes gyakorolni a kultúra és a tudomány legkülönbözőbb területein.

E dolgozat keretei csak arra adnak lehetőséget, hogy azoknak a munkásságával foglalkozzunk, akiknél felismerhetők a Karácsony Sándor-iskola közös vonásai és jellegzetességei, s akik iskolateremtő egyéniségekként maguk is további utóhatásokat involváltak.

Áttekintjük továbbá azoknak a civil szervezeteknek a munkáját, amelyek 1990 után célul tűzték ki a Karácsony-életmű újbóli beemelését a tudományos-pedagógiai közgondolkodásba.

[2] Idősebb Heltai Miklós a tanulmány szerzőjének édesapja.

(Az érdeklődők mindezekkel kapcsolatban további adatokat találnak Kontra György Karácsony Sándorról szóló művében.)[3]

Utóhatása a 20. század második felének pedagógiai gyakorlatára

Karácsony Sándor elsősorban tanár és a pedagógia tudósa volt, eszméinek utóhatása a közoktatás területén sokáig nagymértékben érezhető volt. A 20. század nyolcvanas éveinek közepéig Budapesten is, vidéken is sok száz iskolában működtek olyan pedagógusok, akiknek munkáját az ő eszméi inspirálták. Az 1990 előtti Magyarországon pedagógiáját transzcendens jellege miatt tilalmazták, a rá való hivatkozás egzisztenciális kockázattal járt. Ezért követői az iskolai és kulturális tevékenységnek azokon a területein keresték a pedagógiai innováció lehetőségeit, amelyek ideológiailag semlegesek vagy megtűrtek voltak. Talán ez a magyarázata annak, hogy a hatvanas-nyolcvanas években a közoktatásban milyen sok volt a módszertani újítás (szaktermi rendszer kiépítése, csoportmunka elterjedése, nyelvi és művészeti oktatási programok), milyen kiterjedt volt a tanulókkal való tanórán-iskolán kívüli foglalkozás (szakkörök, honismereti munka, népdalkörök, kutató diákok mozgalma). Mindebben nagy szerepet játszottak a Karácsony-iskolához kötődő pedagógusok.

Jellegzetes példa erre idősebb Heltai Miklós tanári működése. Gimnáziumi osztályfőnöke Karácsony Sándor volt, az ő hatására lett tanár, munkaközösségét az Exodus kör tagjaival mindvégig (a diktatúra legszigorúbb éveiben is) fenntartotta.

Más Karácsony-tanítványokkal együtt tudatosan vállalta a vidéki tanárságot, leghosszabb ideig (az ötvenes évektől a hetvenes évek végéig) Gödöllőn. Ezekben az évtizedekben még tapasztalható volt, főleg a paraszti, iparos- és munkáscsaládok gyermekeinél, hogy milyen sok tanulmányi nehézségnek oka az otthoni, tájnyelvi és az iskolai nyelvhasználat eltérése, ezért tudatosan törekedett ennek feloldására. Rengeteget foglalkozott diákjaival, hogy ezt a nyelvi szakadékot áthidalja, messze a tanórai kereteken túl. A magyar klasszikusok együttes olvasása nemcsak a humán, hanem a reál tárgyaknál is segített a tankönyvi nyelvezet dekódolásának és kódolásának megtanulásában, hiszen – mint hangoztatta – a latin–görög szavak Jókai regényeiben: jelek, ugyanúgy, ahogy a biológia, geometria stb. magyar vagy idegen nyelvű szakkifejezései is: jelek. Bár maga történelem–latin szakos volt, ha a gyerekeknek a tanulásban segítenie kellett, a természettudományos tárgyakkal sem tett kivételt, ha végképp nem boldogult, igénybe vette a tárgyat jobban értő diákok, végső esetben az Exodus munkaközösség ilyen képzettségű tagjainak segítségét (vagy kihívta őket egy-egy beszélgetésre, vagy a diákokat vitte be hozzájuk). Ha az iskolában nem volt hely, otthonát nyitotta meg a diákok előtt, így munkaközösségüknek térbeli korlátai sem voltak, sőt ebbe gyermekei is bekapcsolódtak, természetes módon valósítva meg nevelőmunkájában a familiaritást. Amilyen természetesnek érezte, hogy minden idejét és energiáját diákjai-

[3] Kontra 2003.

nak szentelje, ugyanolyan természetesnek tartotta azt is, hogy soron lévő iskolai-közművelődési munkáiban tőlük kérjen segítséget. A honismereti mozgalom indulásakor iskolai múzeumot alapított, amely Gödöllő város segítségével később helytörténeti gyűjteménnyé fejlődött (ebből jött létre a mai gödöllői városi múzeum), a tárgyak gyűjtése, a múzeum kialakítása, berendezése éppen a kiskamaszok, serdülők életkori sajátosságainak megfelelő tevékenységnek bizonyult, szervesen kapcsolódott ehhez a hatvanas években a történelem-szaktanterem kialakítása.

Nyugdíjasként a helytörténeti gyűjtemény munkatársa volt, s a helytörténet iránt érdeklődő látogatókból szervezett munkaközösséget, később rájuk, középiskolás diákokra és volt diákjaira építve a Hazafias Népfront krónikairó mozgalmát formálta át helytörténeti kutatócsoporttá.

Három évtizeden át működő történelemszakkörében mindenki megtalálta az adottságainak és érdeklődésének megfelelő alkotómunka lehetőségét. Az irodalmi vénájú diákokkal együtt dramatizálták a történelmi tárgyú Móra- és Mikszáth-novellákat, a színészi tehetségűek ezeket vitték színre a szakköri évzárókon. Az elmúlóban lévő paraszti-iparos világ szellemi és tárgyi emlékeinek gyűjtésében a folklór iránt fogékony gyerekek vettek részt lelkesen. A velünk együtt élő nemzetiségek kultúrájának megismerése-megismertetése mindig szívügye volt, azok a tanítványai, akiket az ügynek megnyert, a szomszédos, részben szlovák lakosságú települések (Nagytarcsa, Csömör) népi kultúráját gyűjtötték össze – és tanították a többieknek. A szakkört rendszeresen vitte természettudományos népszerűsítő előadásokra, technikatörténeti kiállításokra, közlekedési múzeumba, ellensége volt mindenféle szakbarbárságnak, így aztán ez a szakköri munkaközösség sokszínű volt, sokirányú fejlődési lehetőséget biztosított a tagjainak. Az egykori szakkörösök közül ma többen akadémiai doktorok: irodalomból, kémiából, biológiából; sokan tanárok a legkülönbözőbb szakokon; mások mérnökök, agrármérnökök: munkastílusukban, szabad és mindig megértésre törekvő viszonyulásaikban hordozzák és továbbéltetik nevelőközösségük értékeit.

Heltai Miklós egykori tanítványai ma is eleven közösséget alkotnak, mások mellett a Karácsony Sándor szellemi örökségét gondozó Csökmei Kört is ők működtetik. Számosan közülük saját tanítványi köröket hoztak létre, főiskolai, egyetemi, gimnáziumi diákjaikból, Szegeden, Budapesten, Gödöllőn, amelyek a szellemi alkotómunka lehetőségét keresik nyelvészetben, irodalomban, pedagógiában, természettudományban.

Kontra György pedagógiai és oktatáspolitikai munkássága

Kontra György[4] (1925–2007) pályafutása során tudósként és tanárként is továbbéltette és fejlesztette Karácsony Sándor szellemi műhelyének hagyományait.

Gimnazistakorában kapcsolódott be a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSZ) munkájába, amelynek aztán főtitkára lett, s munkatársa a szerve-

[4] Kontra György tantárgypedagógiai munkásságának bemutatásáért Franyó Istvánnak, egykori munkatársának mondok köszönetet.

zet elnökének, Karácsony Sándornak. Orvosi diplomát szerzett, de filozófiai, pedagógiai és lélektani tanulmányokat is folytatott, és letette a tanári alapvizsgát. Az Exodus munkaközösségnek egész életében aktív tagja maradt, bár ez 1990 előtt az értelmiségi pályán sok mellőzéssel járt. Ugyanakkor a „létező szocializmus" évtizedeiben a természettudományok területén kevésbé érvényesültek az ideológiai kötöttségek, hiszen a rendszer „elméleti alapjai" a természettudományokon nyugodtak. Kontra György tehát széles körű tudományos felkészültsége folytán irányító pozícióba kerülhetett az általános és középiskolai biológiatanítás területén: 1958-tól a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet, majd a jogutód Országos Pedagógiai Intézet tanszékvezető tanára, később főigazgató-helyettese. S annak ellenére, hogy elképzeléseinek megvalósítását sokszor fogadták gyanakvással, értetlenséggel, irányítója lehetett a hatvanas-hetvenes évek sikeres biológiai tantervi megújításának, s hat középiskolai, öt általános iskolai biológia-tankönyv írásában vett részt.

Kontra György Karácsony Sándor fejlődéslélektana nyomán formálta ki sajátos biológiatantárgy-pedagógiáját. A biológia tantárgy a 19. századból örökölte leíró jellegét, ezt rögzítették korábban a tantervek, alap- és középfokon is. Kontra György az általa vezérelt tantervi átalakítás során alapelvként érvényesítette, hogy úgy a tanulnivaló, mint a követelmények meghatározásában teljes értékű gyermeknek, serdülőnek, ifjúnak kell tekinteni a partnert, a diákot. Megállapította, *„hogy a gyermek fejlődési szakaszai és a biológiatudomány kutató módszerei jól párhuzamba állíthatók"* (Kontra 1963: 6). Ennek megfelelően az 1963-as általános iskolai élővilág és biológia tantervekben előírták az úgynevezett munkáltató, az 1965-ös gimnáziumi biológiai tantervekben pedig a tanulókísérleti órákat. Így az átmeneti gyermekkor-kiskamaszkor pszichikus sajátosságaihoz igazítva általános iskolában a megfigyelés, a leírás, az összehasonlítás, gimnáziumban a pubertás korához igazodó kísérletezés, a felsőbb évfolyamokon az evolúciós törvényszerűségek-problémák felismerése képezték a tantárgy műveltséganyagához igazított gyakorlati munka hangsúlyos részét.

A tantervi követelmények megállapításánál szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy csak azt lehet kérdezni és értékelni, amit a diák, a „másik ember" megértett.

Meggyőződése volt, hogy csak az a tanterv és tankönyv minősíthető megfelelőnek, amelynek anyaga tudományos módszerekkel végzett követelményszint-meghatározáson alapul. Feltette a kérdést: „Lehet e tudományos módszerekkel megállapítani a tantervi követelményeket?"[5] A (pedagógiai) közfelfogással szemben állította, hogy lehet, és a módját is megadta. A tanulók teljesítményét objektív módszerekkel kell mérni, ennek egyik fajtája a téves visszajelentésekből kiinduló feleletválasztás. Több okból *„mondtunk le arról, hogy a téves választási lehetőségeket mi találjuk ki. E helyett társaslélektani meggondolásainkból kiindulva […] a tanulók téves visszajelentéseiből válogattuk ki a többé-kevésbé helytelen alternatívákat."* (Kontra 1972: 191–192) Vizsgálatok sorával kimutatta (módja volt, hiszen mint az Országos Pedagógiai Intézet Biológia Tanszékének vezetője közvetlenül vagy közvetve az összes iskolával kapcsolatban

[5] Ez a kérdés *A permanens reform* c. írásának egyik alcíme (Kontra 1972: 189).

állott), hogy a feleletválasztós eljárás lehetővé teszi, *„hogy a legprimitívebb reproduktív emlékezeti teljesítménytől a legbonyolultabb alkalmazási vagy következtetési képességig értékeljük a tanulók produkcióját"* (Kontra 1972: 190). Folyamatosan hangoztatta: ez a fajta teljesítményértékelés csakis standardizált, azaz országos mintán bemért feladatlapokkal történhet. Később hozzátette, hogy egyéni teljesítmények egyszeri meghatározására ez a módszer alkalmatlan. Ő mindig is a tanulók országos reprezentatív mintájának mérésére tartotta használhatónak.

> „A teljesítményértékelésnek ez a fajtája […] arra való, hogy a tantervi követelmények realitását mérlegelni tudjuk. A megismétlődő, közel 60%-os teljesítményt tényadatként kell felfogni, amelyhez a követelmények változtatása esetén mérni lehet az újabb adatokat. A nyert adat tehát a viszonyítás alapjául szolgáló érték, amelynek csak akkor van igazán tudományos és gyakorlati jelentősége, ha teljesen azonos módszerrel kapott értékekhez viszonyítjuk." (Kontra 1972: 199)

Íme, a pedagógus és a természettudós ismereteinek ötvöződése! Bizonyítani tudta, hogy meg lehet állapítani tudományos módszerrel tantervi követelményeket.

> „Amikor mi a követelményeket meghatározzuk, és azokat igyekszünk a tudományok fejlődéséhez igazítani, akkor állandóan a legkönyörtelenebb objektivitással kell mérnünk a hatást és ennek megfelelően korrigálnunk a követelményrendszert." (Kontra 1972: 212)

Ezeket az 1969-ben leírt vizsgálati következtetéseket alkalmazták még az 1978-as tantervek biológiai követelményeinek és kísérleti tankönyveinek bemérésekor is.

Tankönyvújítási, tantervi törekvéseiben Kontra György érvényesítette Karácsony Sándor gondolkodásmódjának logikai-nyelvészeti tanulságait. Az oktatási-nevelési viszonyulás pszichológiai-nyelvi formáinak biológiai tantárgyi adaptációja mellett logikai-tartalmi vonatkozásban is kibontotta és továbbfejlesztette Karácsony Sándor inspiráló eszméit. Megvizsgálta tehát, hogy a szaktárgy, szaktudomány nyelvi jeleinek megtanulásakor milyen problémák nehezítik a megértést. Az egyik probléma az, hogy a tanulók nem jelentéssel (képekkel együtt) sajátítják el a fogalmakat, így tanulásuk során (számukra) üres fogalmak sorát próbálják rögzíteni az emlékezetükben. Erről így ír Kontra György:

> „…örömmel állapíthatjuk meg, hogy sokkal eredményesebben sajátítják el a tanulók a fogalmakat (és ezek alapján a törvényeket, elméleteket is), mint egy évtizede. Ideje azonban, hogy felhívjuk a figyelmet egy másik aggasztó jelenségre: a fogalmakat jelölő szavak mögül gyakran hiányzik a reális kép, olykor a szavak mögött semmiféle kép nincs. Vagyis a szóban reprodukált ismeret sokszor fabatkát sem ér. […] Ha a szó nem idézi fel az elsődleges ingert […] akkor elveszti jelentését. […] Sajnos túlontúl sok olyan adat áll rendelkezésünkre, mely azt bizonyítja, hogy tanítványaink igen sokszor csak szajkóznak,

> bevágják a neveket, és nem tudják felidézni a szóhoz tartozó képet." (Kontra 1972: 128–129)[6]

Egy ábrát és nevet tartalmazó feladat megoldásának elemzése alapján azt a következtetést vonja le a tudós metodikus, hogy van

> „olyan tanulónk, aki minden nevet tud, de egyetlen képet sem, és van olyan, aki minden képet jól jelöl, de egyetlen nevet sem reprodukál. A szokványos feleltetés során az első tanuló jelest kap, a második elégtelent. Valójában egyiknek a tudása sem megfelelő, de egyformán nem megfelelő. […] Ezúttal azonban csupán egyetlen dologra szerettük volna felhívni a figyelmet: érjük el, hogy a tanulás munkája közben a fogalmakat jelölő szavak mögött mindig ott legyen a kép. […] Mert ha képtelen módon tanulnak a gyerekek, tudásuk csak életképtelen lehet." (Kontra 1972: 132)

Kontra a tankönyvbírálatai során is érvényesítette a fenti elveit.

> „Hallottunk már olyan véleményt – írta egyik tanulmányában[7] –, mely szerint megváltoztathatatlan természeti törvénynek kell tekinteni, hogy a gyerekek mindig jobban tudnak beszélni, mint látni, hogy a szavak nagy része sohasem fog képet felidézni." (Kontra 1972: 139)

Ezen a helyzeten változtattak az élővilág tankönyvek mellett használt munkafüzetek. A szerzők – Kontra György instrukcióit figyelembe véve – úgy készítették el *„a munkafüzeteket, hogy a tradicionális verbális tanulás rovására – minél nagyobb helyet kapjon a vizuális élménnyel és rajzolással társított ismeretszerzés"* (Kontra 1972: 139). Így az élővilág tantárgy tanulásának hatékonysága mérhetően nőtt.

A gimnáziumokban a *Kis növényhatározó* bevezetésével lehetett a biológiatanítás hatékonyságát növelni. Nemcsak a megjegyeznivaló csökkentésével lehetett jobb eredményeket elérni, hanem azzal is, hogy a

> „határozási tevékenység a vizuális élményből indul ki, megköveteli a valóságos növénynek, a vázlatrajznak és a növénnyel vagy növényi résszel azonos nagyságú színes festmények egybevetését. A határozókulcs a morfológiai bélyegeket adekvát szakkifejezésekkel jelöli, és a határozás menete ezek alapján új meg új döntésre, ítéletalkotásra készteti a tanulót. […] Kétségtelen – összegzi meglátásait az új segédkönyvvel kapcsolatban Kontra –, hogy a Kis Növényhatározó esztétikailag is nevelő hatású, nekünk azonban azt kell kiemelnünk, hogy a

[6] A *Biológia és kommunikáció* c. könyv „Képtelen tanulás – életképtelen tudás" c. fejezetéből származik az idézet. A fejezet szövege önálló tanulmányként is megjelent a *Pedagógiai Szemle* 1964. évi 2. számában.

[7] A tanulmány a *Biológia és kommunikáció* c. könyvben „A vizuális nevelés és a biológia tanítása" fejezetcímmel jelent meg. Önálló előadásként elhangzott a szövege a Magyar Képzőművészeti Főiskola Pedagógia Tanszékének 1967. jún. 20-i tudományos ülésén.

határozási tevékenység és a vele szükségszerűen együtt járó vizuális műveletek eredményei már egy tanév után is, szignifikáns módon megmutatkoztak." (Kontra 1972: 141)

Ennek sikere alapján született meg a *Kis állathatározó,* majd a sokkal hatékonyabban használható *Állatismeret* c. segédkönyv.

Kontra György tankönyvi lektorálást is csak úgy vállalt, ha a szöveg mellé valamennyi képet, ábrát, magyarázó rajzot is megkapta. Kiemelten figyelt arra, hogy a szöveg és a kép összhangban legyen egymással. Gondosan ügyelt rá, hogy a kép a valóság vázlata, vagy ha úgy kellett, hű másolata legyen, de fölösleget, figyelemelterelő részletet ne tartalmazzon.

A jelentéshordozó képzeletbeli kép kialakítását nagymértékben elősegíti az irodalmias megfogalmazás, ő maga is gyakran élt ezzel előadásai, írásai szemléletesebbé tételében. Érvényesíteni szerette volna ezt tantárgy-pedagógiai vonatkozásban is. A hazai élővilág bemutatásához olyan olvasókönyveket állíttatott össze, melyekben a magyar népművészeti alkotások (leginkább a népdalok), valamint a magyar irodalom gyöngyszemeiből válogatott vers- és prózarészletek segítségével lehetett az iskolai tananyag tudományos szövegeit illusztrálni, s így a „kétféle kultúra" egységét megmutatni.

Volt olyan elképzelése is, hogy a tankönyvek tudományos szövegét szépírókkal kellene a gyerekek számára „lefordítani". Ez nem valósult meg (pedig Móra–Wagner *Természetrajz* c. tankönyve példa lehetett ehhez). De *Az emberi test*[8] című, tanári segédanyagnak indult, ám ennél sokkal szélesebb körben használt könyve fejezetei elé Török Sándorral íratott bevezetőket. (Ezek sajnos a 2. kiadástól kezdődően kimaradtak a könyvből.) A könyvet, melynek szerkesztője és szerzője is volt, 1958 után még hatszor adták ki. Sikerének titka többek között az is, hogy Kontra intenciói érvényesültek az érthetőségre törekvésben, a kép-jel-jelentés egységének megteremtésével.

A fejlődő gyermek[9] című könyve, amely sokáig pedagógiai alapműnek számított, ugyanezt az elvet jelenítette meg népszerű formában.

Kontra György nem tekintette magát eredeti pedagógiai gondolkodónak, ám saját munkaterületén továbbgondolva Karácsony Sándor eszméit – mégis azzá vált. Tőle vette azt a gondolatot, hogy a természettudományos oktatás akkor teljes, ha nemcsak ember és ember dialógusa, hanem része a természettel folytatott párbeszéd is. Ez utóbbi a kísérletezéssel valósul meg, ahogy Pavlov fogalmazott: a kísérlet a természethez intézett kérdés – és a természet felel. A továbbgondolás már az ő szellemi alkotása: a természet is autonóm, a természet autonómiáját is tiszteletben kell tartanunk, ha Isten világát a saját törvényei szerint akarjuk vizsgálni. Kissé tréfásan fogalmazott, amikor azt mondta: lejárt annak a biológusnak az ideje, aki előbb agyonveri a tanulmányozni kívánt állatot. A korszerű biológus in vivo, élőben, saját környezetében figyeli az élőlényt, s erre teremt alkalmat diákjainak is. Így lett a környezettudatos gondolkodás-

[8] Kontra 1958.
[9] Kontra 1963b.

mód egyik magyarországi úttörője Kontra György, neki köszönhetjük, hogy az iskolai oktatásban már 50 éve helyet kapott a napjainkban oly kiemelt figyelemben részesülő környezeti nevelés.

Az elmúlt években nagy port vert fel a magyar oktatásügyben az úgynevezett PISA-vizsgálat több területen gyászos eredménye. A 2000-ben végzett vizsgálatnak az a része, amely a 14–15 éves tanulók természettudományos műveltségére vonatkozik, azt állapította meg, hogy a magyar diákok teljesítménye messze elmaradt korábbi eredményeiktől, a részt vevő 31 ország között a magyarok a 14–17. helyet foglalták el. Nem árt emlékeztetni rá, hogy az IEA 1983-ban végzett hasonló felmérése szerint ugyanez a korosztály kimagasló teljesítményt mutatott: Japán mellett az első, illetve második helyen végzett a természettudományokból. (A 80-as évek természettudományos felméréseibe a matematika is beleértendő, s a magyar tanulók ebből a tárgyból is kiváló eredményeket értek el.) Tekinthetjük-e véletlennek, hogy azokban az években, amikor a magyar oktatás eredményei természettudományokból nemzetközi figyelmet keltettek, a tankönyvírást és tanártovábbképzést ezekből a tárgyakból két Karácsony-tanítvány irányította? (A másik: Varga Tamás, a kiváló matematikus.)

Kontra György egész pályafutása során arra törekedett, hogy elevenen tartsa és közvetítse Karácsony Sándor pedagógiai eszméit. Kerékgyártó Elemér, az Oktatásügyi Minisztérium Marxizmus–leninizmus Osztályának vezetője pártmegbízatásból 1956 szeptemberében *A karácsonyista ideológia bírálatához* címmel nyújtott be kandidátusi értekezést. Ebben sztálinista vulgármaterialista szólamokkal igyekezett Karácsony Sándort még jobban diszkreditálni. A Karácsony-tanítványok a nyilvános vitán nagy számban jelentek meg, és hozzászólásaikban tényekkel cáfolták a dolgozat állításait, ennek eredményeként a bírálóbizottság kénytelen volt a disszertációt elutasítani. A megmozdulás fő szervezője Kontra György volt, s az elutasításban döntő szerepe volt tudományos alaposságú, bátor hozzászólásának.

Később, a viszonyok enyhültével fellépett Karácsony Sándor tudományos rehabilitációjáért. Számos cikkében, előadásában hivatkozott mesterére, bár Karácsony Sándor még változatlanul persona non grata volt a hivatalos tudományban. Kontra ösztönzője volt a vele kapcsolatos objektív tudományos kutatásnak, nagy része volt abban, hogy már 1985-ben megjelenhetett Karácsony Sándor egyik alapvető műve: *A magyar észjárás*.[10] Különösen jelentős az a segítség, melyet azoknak adott, akik kutatómunkájuk során bátran elszakadtak a Karácsony Sándort minősítő vulgármarxista nézetektől és elfogulatlanul viszonyultak életművéhez. Így pl. Lendvai L. Ferenc és Lányi Gusztáv publikációikban már a hetvenes évek végétől objektív értékelésére törekedtek, eredményeiket a rendszerváltás után mindketten tudományos feldolgozásokban is összefoglalták.[11]

[10] A mű megjelenése Lendvai L. Ferencnek köszönhető, aki vállalta a szerkesztést, sajtó alá rendezést, a kezdeményező azonban Kontra György volt, aki a szerkesztő munkáját is mindvégig támogatta.

[11] Lendvai 1993; Lányi 2000.

PUBress

1990 után kezdeményezője volt a Karácsony-könyvek újbóli kiadásának. Más Karácsony-tanítványokkal együtt alapítója és tizenhét évig egyik vezetője volt a Csökmei Körnek.

Karácsony Sándorról mindmáig egyedülállóan alapos, tudományos elemzést írt 1992-ben,[12] s élete utolsó munkája volt ugyanezen könyv átdolgozása és kibővítése.[13]

Kontra György minden társadalmi és közösségi kapcsolatában megvalósította a karácsonyi (viszonyulásos) közösségépítést. Az Országos Pedagógiai Intézet Biológia Tanszéke, a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Biológiai Szakosztálya és a Magyar Biológiai Társaság Didaktikai Szakosztálya az ő vezetésével és közreműködésével olyan alkotóműhelyekké váltak, melyekben a szellemi innováció a kor minden korlátozó körülménye ellenére számos eredményt mutatott föl. Ezeknek a közösségeknek is jellemzője volt, hogy bennük a legkülönbözőbb pártállású és világnézetű emberek – autonómiájuk megőrzése mellett – képesek voltak az alkotó együttműködésre.

Felesége, Kozma Ilona magyar–latin szakos tanárként működött a budapesti Móricz Zsigmond Gimnáziumban,[14] s a karácsonyi közösségnevelés eszményei jegyében tartós tanítványi köröket hozott létre, ezek később az akkor még informális Exodus

[12] Kontra 1992.

[13] Kontra 2003.

[14] Kontra Györgyné Kozma Ilona 1926. április 29-én született Budapesten, értelmiségi családban. Édesapja dr. Kozma Balázs ügyvéd, édesanyja Szeremley Császár Margit tanítónő volt. Középiskolába a Veres Pálné Leánygimnáziumba járt, pályaválasztását is az ott látott példák befolyásolták elsősorban. 1944-ben beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán a magyar–latin szakra, 1950-ben kapott tanári diplomát. 1949-ben feleségül ment dr. Kontra Györgyhöz, házasságukból négy gyermek született. Diploma után egy évig a VI. kerületi Érsek Utcai Általános Iskolában tanított, majd a Közoktatásügyi Kiadó pedagógiai lektora volt. 1953-tól 1959-ig szüneteltette munkaviszonyát. 1959-ben a Lorántffy utcai Diákkollégium nevelőtanára lett, majd 1961-ben átkerült a Móricz Zsigmond Gimnáziumba. A Móricz tanáraként hosszú évekig vezetőtanára volt az ELTE-nek. Nyugdíjasként 1989-től 1994-ig tanított az ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnáziumában is, ugyanebben az időszakban latinra oktatta az ELTE joghallgatóit. Kontráné kiváló pedagógiai adottságainak, magas színvonalú tanári munkájának ékes bizonyítéka, hogy 1984-ben ő kapta meg – Nagy Miklós irodalomtörténész mellett – a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Toldy Ferenc-emlékérmét. A rangos kitüntetés átadásakor így méltatták Kozma Ilona tanári érdemeit: *„Kontra Györgyné a szó legjobb értelmében szenvedélyes, megújulni mindig képes, fáradhatatlan tanáregyéniség. E tulajdonsága nemcsak ismereteinek, tudásának szüntelen gyarapításában, hanem az életről, az iskoláról, az irodalomról való gondolkodásában is megnyilvánul. […] Kontra Györgyné ama kiveszőben levő szerencsés kevesek közé tartozik, aki még az ún. klasszikus műveltség birtokosa – másik szakja a latin –, de folyamatos önképzéssel, tudatosan teszi magát nyitottá az irodalom jelenségeinek, az irodalomtudomány új eredményeinek, felismeréseinek nemcsak a befogadására, hanem tanári munkájában való érvényesítésére is. A tanár egész pályája során fiatalok között van, de ez még nem jelenti azt, hogy az évek múlásával meg is őrzi önmagában a fiatalság rokonszenves vonásait, valamint a fiatalok ragaszkodását, szeretetét. Kontráné esetében ez a kötődés nem egyoldalú, mert tanítványai és tanárjelöltjei vonzódnak hozzá. Igen ritka eset, hogy a tantestület fiatal, pályakezdő tagjai szeretettel és várakozással vegyék körül idősebb kollégájukat. Kontráné ebben is kivétel, akinek tudása, mértéket adó személyisége kicsit példa is ifjú kollégái számára."* (Csáky Edit [1985]: Beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1984. évi munkájáról. *Irodalomtörténet,* 17. [67.] évf., 2. sz. 540–541.) Kontra Györgyné 1997-ben hunyt el. Emlékét őrzi a róla elnevezett Innovációs Ösztöndíj, amelyet a Kutató Tanárok Országos Szövetsége hozott létre.

munkaközösséghez kapcsolódtak. Háziasszonya volt a sok éven át lakásukon tartott összejöveteleknek. Ezeket voltaképpen Karácsony Sándor eszméinek ismertetésére szervezték, ám szabad szellemiségük a legkülönbözőbb világnézetű, vallású, pártállású értelmiségieket, tudósokat vonzotta oda, akik, ha másban nem, de a „másik ember" autonómiájának el- és felismerésében, a „mellérendeléses" – familiáris viszonyulás gyakorlásában magukénak vallották az ott hallottakat.

Karácsony Sándor hatása Lükő Gábor néprajztudományára

Lükő Gábor néprajzkutató-szociálpszichológus (1909–2001) Karácsony Sándor tanítványa volt a Zrínyi Miklós Főgimnáziumban, majd hallgatója a Debreceni Tudományegyetemen, nála habilitált, végül munkatársa lett Társaslélektani Intézetének. Máig nagy hatású korai műveiben[15] meghatározta tudományos munkásságának kutatásainak fő irányait: a magyar népkultúra jelképrendszerének egységét és a klaszszikus magyar irodalom jelképrendszerével való összefüggését kívánta föltárni és bebizonyítani, kiterjesztve kutatásait a Duna-völgyi népek kulturális hasonlóságaira is. 1945-ben lett a Debreceni Tudományegyetem magántanára, Karácsony Sándor eltávolítása az egyetemről azonban az ő egyetemi pályafutásának végét is jelentette. 1950-től múzeumigazgatóként működött Gyulán, később pedig Baján és Kiskunfélegyházán, tudományos munkásságát azonban lankadatlanul folytatta, néprajzi gyűjtőmunkát végzett a Dunántúlra telepített bukovinai székelyek, cigányok között, s kutatási programját kibővítette a népzene, a pentatónia, a finnugor–török rokon népek népművészetének vizsgálatával.

> „Lükő Gábor a népzenekutatás területén Bartók és Kodály eredményeit finomította tovább, különösen figyelemreméltóak a pentaton hangrendszerre irányuló vizsgálatai. A finnugor és török népek művészetének, világképének, nyelvfilozófiájának tanulmányozásával, interetnikus kölcsönhatásaik felkutatásával egy sajátos, keleti formanyelv és filozófia alapvető – az indoeurópai népekétől alapvetően eltérő – jellegzetességeit mutatta ki. Lükő a honfoglaló magyarság ősműveltségét is egy tágabb keleti (elsősorban finnugor és török) műveltség részeként vizsgálta és a magyar kultúra e keleti elemeit, a népköltészeti szimbólumok és a díszítőmotívumok továbbélését, átalakulását kimutatta a 19. századi népművészetben és a paraszti kultúra egyéb megjelenési formáiban is." (Pozsgai 1999: 27)

Lükő Gábor mindvégig kapcsolatban maradt az Exodus munkaközösséggel, tudományos munkásságát nyugdíjba vonulása után is folytatta, s jelentős tanítványi kört gyűjtött maga köré (nekik köszönhető, hogy a Gyökereink 1–7. című füzetsorozatban fenti tárgyú kései tanulmányai megjelenhettek, s hogy napvilágot látott posztumusz

[15] Lükő 1942; Lükő 1936.

nagy műve[16] is). Munkásságát Karácsony Sándor eszméi ihlették: nemzeti önazonosságunk őrzése, összetartozásunk vállalása a Duna-völgyének népeivel, kapcsolódásunk a még tágabb keleti kultúrkörhöz a „másik ember" fel- és elismerését kell, hogy szolgálják. A népművészet, népkultúra őrzése, ápolása nem elválaszt, hanem összekapcsol bennünket másokkal.

Karácsony Sándor utóhatása a hazai nyelvészetben

Karácsony Sándor nyelvről vallott felfogása meghatározó szerepet játszott a 20. századi magyarországi grammatikai megújítási törekvésekben. Gimnáziumi tanári gyakorlatát befejezve a Magyar Evangéliumi Diákszövetség keretében szemináriumot tartott Budapesten tanárjelölteknek, a hallgatók között volt Lotz János és Sebestyén Géza, akik nem mindenben fogadták el Karácsony Sándor felfogását, de munkásságukra kétségkívül hatást gyakorolt újító szellemisége, ez műveikben is visszatükröződik.[17]

Fabricius Kovács Ferenc és Szépe György a debreceni egyetemen voltak Karácsony hallgatói, az előbbi tanársegédje is.

Szépe György felismerte Karácsony Sándor nyelvszemléletének eredetiségét, és sokat tett ennek hazai tudományos integrálásáért.

Fabricius Kovács Ferenc minden lehetőséget felhasznált arra, hogy publikussá tegye Karácsony Sándor korát megelőző inventiózusságát a kommunikációközpontú nyelvi viszonyulás jelentőségének felismerésében. Neki köszönhető, hogy a hazai tudományosság ma ezt már evidenciaként tartja számon.[18]

Tanítványok a népdaléneklés, néptáncmozgalom megújításában; Jánosi Sándor és köre

A cserkészetet Karácsony Sándor a serdülőkhöz illő életformának, így szocializációjuk kitűnő pedagógiai eszközének tartotta. A gyermekvilágból kinövő, önállósodásra vágyó kiskamasz a csapatban természetes módon talál barátai révén a családhoz szervesen kapcsolódó társas közösséget; a táborozások, kirándulások során megtanulhatja, hogy az önállóság önellátást, önmagáért és másokért való felelősségvállalást is jelent. Karácsony Sándor a cserkészszövetség társelnökeként a baden-powelli elveknek új értelmezést adott azzal, hogy a művészi ideált kereső pubertálókat a népkultúra felé fordította a Bárdos Lajossal és Mathia Károllyal együtt kiadott *101 magyar népdal*-lal.[19] Az ő kezdeményezésére indult a regöscserkészet, amely megfordította a korábbi

[16] Lükő 2003.
[17] Lotz 1939; Sebestyén 1939.
[18] Fabricius-Kovács 1969; Fabricius-Kovács 1980.
[19] Bárdos, Karácsony & Mathia 1939.

város-falu viszonyt azzal, hogy nem „tanítani" akarta a falut, hanem megtanulni tőle az akkor még nagy százalékban épségben található paraszti kultúrát, s kifejtette azt is, hogy mindez nem öncél, hanem olyan alapja az általános értelemben vett magas műveltségnek, mint amilyen alapja zenekultúránknak Bartók és Kodály értelmezésében a magyar népdal.

Jánosi Sándor (1911–1985) a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben került Karácsony Sándor vonzáskörébe, széles körű műveltségét az ő közösségeiben alapozta meg autodidaxis útján. Tanítványa, munkatársa és a regöscserkész mozgalom egyik kiemelkedő vezetője lett. 1945 és 1948 között együtt próbálták megmenteni a cserkészetet. A Magyar Cserkészfiúk Szövetségének vezetőtiszti beosztásából azonban 1948-ban, Karácsony Sándor elnökségről való lemondása után Jánosi Sándort is leváltották. Az ifjúsági mozgalomban többé nem kaphatott szerepet (a cserkészetet megszüntették), megélhetést is igen nehezen talált, alkalmi fizikai és adminisztratív munkák után végül a Közlekedési Múzeumban kapott állást mint asztalos. Ő is fáradhatatlan közösségszervező volt, a Karácsony-tanítványok serdülőkorba lépő gyermekei számára hosszú ideig ő pótolta a megszűnt cserkészetet, táborozni, kirándulni vitte őket és barátaikat, sokan így kerültek kapcsolatba az Exodus munkaközösséggel az „illegalitás" korszakában. Fiait és fiai barátait népdalszeretetre nevelte, így jött létre a ma már méltán klasszikusnak számító Jánosi-együttes. A magyar folklór talán legsikeresebb reneszánsza az 1970-es „Röpülj páva" verseny után fellendülő népdaléneklési és táncházmozgalom volt. Ezek hátterében ott voltak egykori regöscserkészei és azok a kutatók is, akik kapcsolatba kerültek vele és más Karácsony-tanítványokkal (Borbély Jolán, Martin György), így Jánosi Sándor méltán érezhette magát mindezek szellemi atyjának.

A magyar balettművészet jelesei közül Eck Imre és Fülöp Viktor is kapcsolatban voltak vele, munkásságukban érezhetők ennek hatásai.

Jánosi tevékenysége felbecsülhetetlen jelentőségű a nemzeti identitás megtalálásában és őrzésében, mert mindvégig megőrizte a másik ember, másik nép, másik kultúra megbecsülésének és megismerésének karácsonyi ihletésű eszméit.

Egykori öregcserkészének, Vitányi Ivánnak, a Népművelési Intézet akkori vezetőjének és munkatársának, Deme Tamásnak köszönhetően a hetvenes évek második felében megjelenhettek cserkészvezetői tapasztalatait összegező gyakorlati pedagógiai művei is, melyek kiaknázása aktuális feladata lenne egy újjáéledő ifjúsági mozgalomnak.[20]

Karácsony Sándor matematikus köre

Jól mutatja Karácsony Sándor eszméinek gondolatébresztő, felszabadító hatását, hogy kiváló matematikusok egész csoportja kapcsolódott be a debreceni egyetemen

[20] Jánosi 1977; Jánosi 1978; Jánosi 1979; Jánosi 1981.

DUPress

tudományos műhelyének munkájába. Kontra György ezt annak tulajdonítja,[21] hogy nyelvi logikájának újszerűsége hatott a reveláció erejével azokra, akiket a matematikai logika kérdései foglalkoztattak. A csoport tagjai: Kalmár László (1905–1976) akadémikus; Szele Tibor (1918–1955) tanársegéd; Péter Rózsa (1905–1977) akadémikus; Surányi János (1918–2006) egyetemi tanár; Varga Tamás (1919–1987) főiskolai tanár; Lakatos Imre (1922–1974), a London School of Economics professzora.

Többen közülük 1948 után, a 20. század második felében is tartották egymással a tudományos kapcsolatot, s munkásságukban mindvégig kimutatható Karácsony Sándor hatása.

Gurka Dezső a tárggyal foglalkozó könyvében mélyreható elemzéssel tárja fel ezt:

> „Valószínűleg nem független Karácsony hatásától az a tény sem, hogy a hazai matematikusok közül éppen Kalmár László bizonyult fogékonynak a nyelvészeti problémák iránt. A szegedi professzor Kalmár – Chomsky generatív grammatikájának elméleti alapjait felhasználva – a magyarországi matematikai nyelvészet egyik megalapítójává vált. 1964-től matematikus- és nyelvészhallgatóknak tartott szemináriumokat e témában, s ugyanekkor jelent meg a Matematika és nyelvészeti struktúrák című hosszabb tanulmánya is. Az empirikus tartalom és az absztrakció viszonya, mesterükétől eltérő tartalommal és a nyelvfilozófián túlmenő érvénnyel ugyan, de több Karácsony-tanítvány történeti megközelítésű gondolatmenetében is felbukkant." (Gurka 2004: 264–265)

Kalmár László úttörő munkát végzett a hatvanas-hetvenes években a hazai számítástudomány-kibernetika területén is.

A Karácsony-iskola hatása közvetlenül is kimutatható Varga Tamás munkásságában, aki az Országos Pedagógiai Intézet munkatársaként kikísérletezte és kidolgozta a komplex matematikatanítás rendszerét, amely a tudományos jelrendszer egységének megfelelően megszüntette a számtan és mértan tanításának széttagoltságát, s a tananyagot a gyermekek fejlődéslélektani stádiumaihoz igazította.[22] Elképzelései az 1978-as tantervekbe is beépültek, s nemzetközi szinten is elismerést vívtak ki.

Civil szervezetek létrejötte a Karácsony-életmű megismertetéséért 1990 után

Karácsony Sándor életművének felelevenítésében és megbecsülésében úttörő szerepet játszott Péter Imre, aki szülőfalujának, Földesnek volt tanácselnöke, majd polgármestere. Ő kezdeményezte, még 1984-ben, hogy a helyi Általános Művelődési Központ és Általános Iskola fölvegye Karácsony Sándor nevét, a kérést ugyan 1986-ban

[21] Kontra 2003.
[22] Varga 1974.

még elutasította a pártállam, ám 1989. szeptember 15-én ünnepélyes keretek között megtörtént a névadás. Péter Imrének köszönhetően alakult meg 1991-ben a földesi Karácsony Sándor Művelődési Társaság, amely 2012-ben már kilencedik füzetét adta ki, felgyűjtve ezekben a helyi emlékeket, a tanítványok emlékezéseit és az életmű egy-egy területét bemutató tanulmányokat. A társaság indította el az évente ismétlődő iskolai Karácsony-emlékünnepségek és a művelődési központ Karácsony Sándor napjainak rendezvénysorozatát. Az is a társaság érdeme, hogy ma már emléktábla hirdeti a józsefvárosi Zrínyi Főgimnázium (ma Kandó Kálmán Műszaki Főiskola) falán, hogy 1919–1927 között ott tanított Karácsony Sándor, s hogy ugyancsak emléktábla került a Karinthy Frigyes utca 18. sz. alatti házra, ahol Karácsony egykor lakott. A Kerepesi úti temetőben pedagógusnapon minden évben koszorúzási ünnepséget szerveznek Karácsony Sándor sírjánál.

Karácsony Sándor máig eleven utóhatását lemérhetjük a Csökmei Kör 1991. évi megalakulásán és azóta is folyamatos tevékenységén. Mint az eddigiekből is kiderült, Karácsony Sándor tanítványai 1948-tól egészen az 1989/90. évi fordulatig kapcsolatban maradtak egymással. E kapcsolatnak két szintje volt. Az egyik az Exodus munkaközösség, amely a hatvanas évektől egészen 1990-ig folyamatosan gyűjtötte és őrizte Karácsony Sándor életének és működésének dokumentumait, illetve megkezdte művei feldolgozását, előkészítette jegyzetanyagukat a majdani kiadáshoz. A munka oroszlánrészét Kontra György, Jánosi Sándor, Kövendi Dénes és idősebb Heltai Miklós végezték. Jelentős munkát végzett Fábián Gyula, aki szervezője volt a Karácsony-tanítványok gyermekeiből álló közösségeknek, újságírói-írói működése, társadalmi-irodalmi kapcsolatai révén pedig közvetve-közvetlenül már 1990 előtt felhívta a közvélemény figyelmét Karácsony Sándor jelentőségére.

A kapcsolat másik szintje a bibliaolvasó közösség volt, amely máig őrzi a bibliaolvasás Karácsony Sándor által teremtett rendjét. Megjegyzendő, hogy az Exodus munkaközösség és bibliakör tagsága jelentős részben átfedte és átfedi egymást.

Amikor 1990-ben megszűntek a polgári szerveződés akadályai és ledőltek a tudományos élet-közélet ideológiai korlátai, az Exodus munkaközösség tagjai: Karácsony Sándor még élő tanítványai, leszármazottaik és az általuk működtetett – addig informális – közösségek elhatározták, hogy újra a nyilvánosság elé lépnek, egyesületet hoznak létre, hogy eszméit újra beemeljék a tudományos-pedagógiai köztudatba.

Az egyesületet Csökmei Kör néven 1991-ben jegyezte be a bíróság. A kör elnökévé a tagok e tanulmány szerzőjét választották, mivel lakóhelyén, Pécelen olyan társadalmi kapcsolatrendszert épített, amely bázisa lehetett a közösségnek, az egyesület székhelye és a konferenciák színhelye ezért lett Pécel. A szervezők: Kontra György, Kövendi Dénes, Fábián Gyula, ifj. Heltai Miklós saját tanítványi közösségeiket is integrálták az egyesületbe, amely két fő célt tűzött ki maga elé:

a) Karácsony Sándor műveinek újbóli kiadása,

b) gondolatainak beemelése a pedagógiai közgondolkodásba.

Az utóbbi célkitűzés eléréséhez pedagógusok, diákok és szülők dialógusának kialakítására törekedtek, erre pedagógiai konferenciák szervezését tartották a legmegfelelőbb eszköznek (ezzel Karácsony Sándor is gyakran és szívesen élt).

Az első konferenciák megtartásában segítséget adott a péceli Szemere Pál Művelődési Ház Ráday-klubja, melynek több Karácsony-tanítvány tagja volt. A kilencvenes évek elején alakult ki a konferenciázás állandó rendje: egy többnapos és egy egynapos konferencia tartása. Az együttléteken az eszmecsere Karácsony Sándor egy-egy művéhez, illetve neveléstudományának egy-egy területéhez kapcsolódik.

Az elmúlt több mint két évtizedben e céloknak megfelelően a konferenciákon évente 150–250 tanár és diák vett részt az egész ország területéről, sok alkalommal számosan a határokon túlról.

A kör a tagdíjakból és adományokból fedezi működési költségeit. Amióta a tagok és támogatók személyi jövedelemadójuk egy százalékával támogathatják az egyesületet, felgyorsult a Karácsony-könyvek kiadásának folyamata.

A teljes neveléstudományi sorozat kiadása azonban csak 2002-től kerülhetett sorra, a munka 2011-ben fejeződött be a Széphalom Könyvműhely közreműködésével. Megjegyzendő, hogy a magyar tudományos életben mostanáig nem sokszor fordult elő, hogy egy tudós műveit halála után ötven évvel – saját költségükön – újra megjelentetik tanítványai és azok leszármazottai.

A Csökmei Kör értékőrző és közvetítő tevékenységének egyik fő mozgatója Kövendi Dénes (1923–2011) irodalmár-könyvtáros volt, aki pótolhatatlan filológiai munkát végezve állította össze az életműsorozat jegyzetanyagát, kiderítve és azonosítva az eredeti megjelenések helyét, idejét. *A magyar világnézet* c. mű kivételével minden könyvet részletesen elemző utószóval látott el. Ezenfelül 1990-től kezdve számos tanulmányában mutatta be Karácsony Sándor munkásságának helyét a magyar tudományban.

Szabó Árpád akadémikus a debreceni egyetemen kollégája volt Karácsony Sándornak. Világszerte elismert klasszika-filológus, tudománytörténész, aki többek között az ókori matematika és csillagászat kutatása során ért el jelentős eredményeket, együttműködve e téren a matematikus Karácsony-tanítványokkal, Lakatos Imrével, Kalmár Lászlóval és Varga Tamással is. A Csökmei Kör megalakulása után teljes tekintélyével támogatta a kör törekvéseit, egy évtizeden át hűséges előadója volt konferenciáinak, nagy szerepe volt abban, hogy a tudományos életben Karácsony Sándor elismertsége helyreállt.

Varga Domokos írói munkásságában is meghatározó szerepe volt Karácsony Sándor eszméinek, a gyermekvilág költői megjelenítése pedagógiailag is tanulságos munkája. Szociográfiai műveiben egy eltűnő világ, a kétkezi emberek világának szociális és kulturális tanulságait rögzítette, közíróként pedig több helyen is méltatta egykori professzorát, s a Csökmei Kört anyagilag-erkölcsileg mindvégig segítette, támogatta.

Az 1988-ban alakult Sándor Kör Deme Tamás pedagógus, művelődéskutató vezetésével több mint két évtizede folytatja értékőrző és értékgyarapító tevékenységét. Deme Tamásra Kontra György figyelt föl egy közoktatási fórumon, szakmai kapcso-

latuk során ismertette meg Karácsony Sándor műveivel, eszméivel, melyek a reveláció erejével hatottak rá. Pályafutása további részének központjába került a mester pedagógiájának kutatása, feldolgozása, terjesztése. Ennek jegyében vetődött föl egy ökumenikus pedagógusműhely létrehozása, különös tekintettel a két „Sándor", a református Karácsony Sándor és a katolikus Sík Sándor cserkészetben kialakult együttműködésére, barátságára, innen a kör névválasztása. A kör a felekezetközi együttműködéssel is hangsúlyozza a karácsonyi pedagógia egyetemességét. Havi rendszerességű előadásain újra és újra feldolgozzák életművének egy-egy részletét, párhuzamba állítva a modern pedagógia, kulturális antropológia alkotóinak munkásságával, hangsúlyt kap a klasszikus és népi kultúra pedagógiai szempontú feldolgozása, de a természet „autonómiája" jegyében természettudományok eredményeinek vizsgálata is. Deme Tamás volt a kezdeményezője az életműsorozat kiadását megnyitó Karácsony-mű, az *Ocsúdó magyarság* kiadásának a Széphalom Könyvműhelynél.

A Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara létrejöttétől részévé tette a református tanítóképzésnek Karácsony Sándor pedagógiáját, az intézmény jelenlegi főigazgatója, Szenczi Árpád több mint húsz éve tanulmányokban, cikkekben és tankönyvekben dolgozza föl és teszi hozzáférhetővé életművét a tanítójelölteknek. A főiskola pedagógiai tárgyú konferenciáin, a hallgatóknak és városi közönségnek szóló előadásokon pedig szélesebb körre is kiterjeszti ezt az értékőrző tevékenységet. Partnere ebben a kollégája, Debreczeni Tibor, aki a Nagykőrösi Karácsony Sándor Közéleti Kör tiszteletbeli elnökeként és az 1989-ben alapított városi Karácsony Sándor Színpad vezetőjeként (felhasználva a drámapedagógia lehetőségeit is) szintén évtizedek óta dolgozik azon, hogy újra szellemi köztudatunk részévé tegye a magyar tudományosságnak ezt az értékes darabját.

Karácsony Sándor öröksége a Magyarországi Református Egyházban

Karácsony Sándor utóhatásának vizsgálatánál mellőzhetetlen a református egyház megújításában játszott szerepe.

A pedagógia tudósaként az interperszonális kapcsolatokat, a dialogikus viszonyulást vélte megfelelő formának a másik ember autonómiája elismeréséhez, Isten és ember kapcsolatában is ezt tartotta a felnőttkorba lépő emberiség adekvát vallásossági fokának. Két vonatkozásban is levonta az ezzel kapcsolatos következtetéseket.

Bibliaolvasó közösségében visszahelyezte jogaiba a református gyülekezetek eredeti, gyülekezetközpontú működési rendjét: Isten előtt mindenki egyenlő, egyenlő joggal szól, amikor rákerül a sor, s az egyetemes papság elvének megfelelően: az éppen szóló a pap! A magyar református egyház bibliakörei mindezeknek megfelelően élik hitéletüket, mostanáig. A bibliakör Isten szuverenitásának elismerésével teremt dialogikus kapcsolatot Isten és ember között.

A rendszeres bibliaolvasás a dialógus másik lehetősége, ő alakította ki a Magyarországi Református Egyház ennek megfelelő bibliaolvasási rendjét is.

Amikor bibliaköre az olvasás első vezérfonalát (bibliaolvasó kalauz) kiadta, akkor az Ótestamentumból éppen Mózes II. könyve volt soron, s az akkori közösség úgy érezte, hogy a húsos fazekakat elhagyva meg lehet szabadulni a szolgaságból, ezért nevezte magát Exodus bibliakörnek. A harmincas évek végétől 1949-ig az Exodus bibliaolvasó kalauz volt a magyar református egyház „hivatalos" bibliaolvasó útmutatója, mely máig érvényesen szabta meg bibliaolvasási gyakorlatát: a teljes Írás Istentől ihletett, vagyis nem lehet szemelgetni, válogatni az Ó- és Újszövetség könyveiből az egyén éppen aktuális igényei szerint. Ha az olvasás rendjét napi beosztásban vezérfonal írja elő, párhuzamosan az Ó- és Újtestamentumból, nagyobb az esélye annak, hogy az Ige kerül a központba az ember helyett, nem ő dönti el, mit akar Istentől, hanem az Ige üzenetét igyekszik megérteni. Amikor 1950-ben a világi hatalmasságok megszüntették az Exodus Kiadó működését, Karácsony Sándor köre gépelt, majd sokszorosított formában terjesztette a bibliaolvasó kalauzt. Közben a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója is rendszeresen közreadta bibliaolvasó kalauzát, mely joggal tekinti magát az Exodus-vezérfonal örökösének (mint ez 1995. évi kalauzának előszavában is olvasható), bár az ötvenes években némi eltérés keletkezett az olvasnivalók beosztásában a kettősség miatt.

Karácsony Sándor szívügyének tartotta a gyülekezeti éneklés megújítását is. Több helyen és több ízben kifejtette: Isten dicséretéhez csak a legtökéletesebb formák méltók – a ritmus szabályait semmibe vevő, úgynevezett kiegyenlített éneklési gyakorlat nem istendicséret. A Magyarországi Református Egyház ma is használatos, 1948-ban kiadott énekeskönyvének összeállításában Karácsonynak is meghatározó szerepe volt, együttműködve Árokháty Bélával, továbbá Révész Imre püspökkel, Csomasz Tóth Kálmánnal. Ösztönzésére és közreműködésével szintén 1948-ban jelent meg a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség gondozásában az az énekeskönyv,[23] amely csorbítatlanul közli Szenczi Molnár Albert költői teljességű zsoltárszövegeit, a változatlanul hagyott Bourgeois–Goudimel-dallamokkal együtt, s amely így a református énekeskönyv előzményének tekinthető.

Zárógondolatok

Aki napjainkban olvassa Karácsony Sándor szövegeit, többször fennakadhat a ma már nem használatos tudományos szakkifejezéseken, tájszavakon, irodalmi fordulatokon, melyek – sajnos – mostanában már nem részei az általános műveltségnek. Ha azonban nem röstelli a fáradságot, hogy elmélyüljön bennük, olyan világ tárul föl előtte, amelyben otthon érezheti magát, mert értékei ma is értékek, problémái ma is problémák, s a megoldásokra vonatkozó meglátásai nagymértékben összecsengnek a természet- és társadalomtudományok újabb eredményeivel.

[23] Marot & de Bèze 1948.

Azt a felfogást, mely szerint testi-lelki jó közérzetünk, művészi örömünk, értésre és értetésre irányuló igyekezetünk, társadalmi szerepünk, hitelességünk és kiegyensúlyozott hitvilágunk kulcsa a másik emberrel autonómia és méltányosság alapján kiépített viszony: éppen mindezek mai globális hiánya hitelesíti. A modern tudomány világosan látja, s ha máson nem, hát az ökológiai egyensúly fölbomlásának egyre riasztóbb bemutatásán keresztül láttatja is az ember énközpontú szerepfelfogásának elavultságát, kártékony mivoltát s a világtársadalom tudatosabb része egyre inkább belátja ezt.

Ezért a szerző dolgozatát azzal az állítással zárja, hogy Karácsony Sándor életműve nemcsak megbecsülendő tudománytörténeti érték, hanem a jövő pedagógiájának mellőzhetetlen tudományos alapja is, melyet „dekódolni" és világnyelveken közkinccsé tenni a magyar tudományos társadalom egyik igen fontos feladata.

Hivatkozott irodalom

- Bárdos L., Karácsony S. & Mathia K. (szerk.) (1939). *101 magyar népdal*. Budapest, Magyar Cserkészszövetség.
- Fabricius-Kovács F. (1969). Nyelvtudomány, kommunikációelmélet, szociálpszichológia. In Szecskő T. & Szépe Gy. (szerk.): *Nyelv és kommunikáció* II. (pp. 41–78). Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Fabricius-Kovács F. (1980). *Kommunikáció és anyanyelvi nevelés*. Budapest, Országos Pedagógiai Intézet.
- Gurka D. (2004). Kalmár László szerepe Lakatos Imre matematikafilozófiájának alakulásában. In Békés V. (szerk.): *A kreativitás mintázatai* (pp. 258–279). Budapest, Áron Kiadó.
- Jánosi S. (1977). *Jó játék a hang, a csend*. Budapest, Móra Ifjúsági Könyvkiadó.
- Jánosi S. (1978). *Játsszunk táncot! Ismerkedés a mozgáselemekkel.* Budapest, Népművelési Intézet – Népművelési Propaganda Iroda.
- Jánosi S. (1979). *Jó játék a madzag, a drót*. Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- Jánosi S. (1981). *Jó játék a fa, a csont*. Budapest, Móra Ifjúsági Könyvkiadó.
- Karácsony S. (1985). *A magyar észjárás*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Karácsony S. (2011). *A magyar demokrácia. A magyar béke*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Kontra Gy. (szerk.) (1958). *Az emberi test. A modern orvostudomány eredményeinek áttekintése*. Budapest, Bibliotéka.
- Kontra Gy. (1963a). *A biológiatanítás problémái 1950–1960*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kontra Gy. (1963b). *A fejlődő gyermek (A gyermek testi fejlődése)*. Budapest, Gondolat.
- Kontra Gy. (1972). *Biológia és kommunikáció. A biológiatanítás problémái 1960–1970*. Budapest, Tankönyvkiadó.

PUPress

- Kontra Gy. (1992). *Karácsony Sándor*. Budapest, OPKM.
- Kontra Gy. (2003). *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Budapest, Books In Print.
- Lányi G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Lendvai L. F. (1993). *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lotz J. (1939). *Das ungarische Spachsystem*. Stockholm, Ungarisches Institut.
- Lükő G. (1936). *A moldvai csángók: a csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest, Kertész József K. ny.
- Lükő G. (1942). *A magyar lélek formái*. Budapest, Exodus.
- Lükő G. (2003). *Hímfi és a szarvas*. Budapest, Táton.
- Marot, C. & de Bèze, Th. (1948). *Szent Dávid király százötven zsoltára*. Budapest, Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség – Exodus.
- Pozsgai P. (1999). Bevezetés. In Pozsgai P. (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest, Táton.
- Sebestyén G. (1939). *Nyelv és nyelvtudomány*. Budapest, Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja.
- Varga T. (1974). *Játsszunk matematikát!* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.

DUPress

A sorozatban eddig megjelent:

1. Kovács Klára szerk.	Értékteremtő testnevelés Tanulmányok a testnevelés és a sportolás szerepéről a Kárpát-medencei fiatalok életében
2. Pusztai Gabriella és Márkus Zsuzsanna szerk.	Szülőföldön magyarul Iskolák és diákok a határon túl
3. Bacskai Katinka szerk.	A felekezeti oktatás új negyedszázada Tanulmányok Pusztai Gabriella tiszteletére
4. Váradi Judit és Szűcs Tímea szerk.	Sokszínű zenepedagógia Tanulmányok a zeneoktatás szerepéről, módszereiről és társadalmi hatásairól
5. Vincze Tamás	Alkotás és iskolateremtés Pedagógia tanszék a Tiszántúl egyetemén 1918 és 1941 között
6. Pusztai Gabriella és Szigeti Fruzsina (szerk.)	Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban
7. Váradi Judit–Szűcs Tímea (szerk.)	A zenepedagógia múltja, jelene és jövője Tanulmánykötet a felsőfokú zenetanárképzés 50 éves évfordulója alkalmából rendezett konferencia előadásaiból

Előkészületben:

9. Szűcs Tímea	Az alapfokú művészeti iskola, egy esélynövelő iskolatípus

DUPress